

КОМУНІКАТИВНА ЛОГІКА

навчальний посібник

**ЧЕРКАСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**
імені Богдана Хмельницького

КОМУНІКАТИВНА ЛОГІКА

Навчальний посібник
(Видання третє, доповнене та поліпшене)

Черкаси 2025

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Протокол № від 2025 року)

Укладач:

к. н. с. к., доцентка кафедри журналістики, реклами та PR-технологій Л. І. Солодка

Рецензенти:

кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка,
директорка ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
О. В. Іванченко;

директорка ТОВ «Редакція газети «Черкаський край», головний редактор
«Черкаський край», голова Черкаської обласної організації спілки журналістів,
заслужений журналіст України
Т. С. Калиновська

Солодка Л. І. Комунікативна логіка : навчальний посібник. Вид. 3-є доп. і поліпш.
Черкаси, 2025. с.

ISBN 978-966- 573-090-1

Навчальний посібник «Комунікативна логіка» містить дві частини: теоретичну й практичну. У першій з'ясовано загальнотеоретичні питання з курсу, друга містить блок практичних завдань. Перевірити рівень знань з дисципліни студенти зможуть за допомогою підсумкового тесту.

Посібник розрахований на викладачів, студентів закладів вищої освіти, а також редакторів, журналістів і всіх тих, хто прагне підвищити свій рівень логічної культури.

ЗМІСТ

Передмова 6

1. Логічна культура медійника 8

- 1.1. Поняття логіки та логічної культури 9
 - 1.2. Інтуїція, здоровий глузд та знання логіки в роботі медійників 10
 - 1.3. Соціальне значення логічного нормування повідомлення 12
-

2. Основні закони логіки та наслідки їх порушення в текстах медіа 14

- 2.1. Поняття про міркування та його структуру. Риси правильного мислення 15
 - 2.2. Закон тотожності 16
 - 2.3. Закон несуперечності (протиріччя) 17
 - 2.4. Закон виключення третього 18
 - 2.5. Закон достатньої підстави 18
-

3. Поняття як форма мислення 20

- 3.1. Поняття. Зміст і обсяг понять. Логічні операції над поняттями: поділ, визначення, обмеження, узагальнення 21
 - 3.2. Види понять. Їхня класифікація та логічна характеристика 23
 - 3.3. Типи відношень між поняттями 24
-

4. Судження. Умовиводи 28

- 4.1. Судження 29
 - 4.2. Види суджень. Прості й складні судження та їх структури 29
 - 4.3. Роль запитань у пізнанні. Структура запитання. Логічна класифікація запитань 33
 - 4.4. Логічний аналіз відповіді. Види відповідей 35
 - 4.5. Умовиводи як форма мислення. Індукція, дедукція, традукція – типи умовиводів 36
-

5. Аналіз й оцінка медійних текстів з погляду логіки 38

- 5.1. Поняття логічної помилки. Причини її виникнення 39
- 5.2. Логічний аналіз тексту та його завдання 40
- 5.3. Прийоми виявлення логічних зв'язків 40

5.4. Прийоми, що допомагають перевіряти правильність логічних зв'язків **42**

5.5. Методи реалізації логічного аналізу в журналістиці **43**

6. Культура та етика ведення суперечки **46**

6.1. Мистецтво суперечки на шляху історичного розвитку **47**

6.2. Класифікація суперечок **48**

6.3. Коректні та некоректні засоби ведення суперечки **50**

6.4. Тактичні прийоми маніпулювання в суперечках **53**

6.5. Аргументація у журналістиці **53**

Практикум **60**

Підсумковий тест **69**

Список скорочених назв медіа **78**

Література **79**

ПЕРЕДМОВА

*«Людей необхідно навчати не думкам,
а тому, як потрібно мислити»*

I. Кант

Для досягнення комунікативної мети текст повинен бути досконалим з погляду логіки, а саме: визначеним, послідовним, несуперечливим і доказовим. Знання основ логіки є критично важливим для журналіста та редактора в процесі створення та редагування медійних текстів.

Логіка надає інструменти для структурування інформації таким чином, щоб вона була чіткою, послідовною та легко зрозумілою для аудиторії. Редактори та журналісти, які володіють знаннями основних принципів та законів логіки, здатні створювати тексти, в яких кожна ідея логічно впливає з попередньої, уникаючи плутанини та непорозумінь.

Медійні тексти часто містять аргументи та докази. Знання логіки дозволяє редакторам та журналістам ідентифікувати та виправляти логічні помилки, що підвищує достовірність та переконливість матеріалу.

В епоху інформаційного перенасичення здатність критично оцінювати джерела та інформацію є надзвичайно важливою. Логіка озброює редакторів та журналістів навичками аналізувати аргументи, виявляти упередження та оцінювати докази, що сприяє створенню об'єктивних та збалансованих матеріалів.

Логічно побудований текст є більш переконливим та впливовим. Редактори та журналісти, які опираються на знання логіки, здатні ефективніше доносити свої повідомлення, впливати на громадську думку та сприяти глибшому розумінню складних питань.

Знання норм логічно правильного мислення є не просто корисним, а й необхідним інструментом для редактора та журналіста, що прагне створювати якісні, достовірні та впливові медійні тексти.

Кваліфікація існуючих у тексті інтелектуальних операцій і мотивування прийнятих у зв'язку з цим рішень, безперечно, будуть більш вагомими тоді, коли вони спираються не на суб'єктивні (смакові) оцінки, а на тверді знання принципів логіки.

Практична мета вивчення логіки полягає в тому, щоб сформувати в студентів системне мислення, вміння аналізувати реальну ситуацію, встановлювати системні і структурні зв'язки предмета діяльності, оформляти для себе власну думку, впорядковувати і планувати власні дії, пропонувати виважену свою думку іншим без вагань щодо її можливої формальної недосконалості, відстоювати власну правоту перед іншими, аргументовано заперечувати іншим, якщо їхні думки видаються помилковими.

Навчальний посібник «Комунікативна логіка» має на меті допомогти студентам спеціальності «Журналістика» денної та заочної форми навчання сформувати системне мислення та оволодіти теоретичними знаннями й практичними навичками в частині створення та редагування медійних матеріалів, вивчити загальні і специфічні закономірності логічної побудови тексту.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти зможуть створювати грамотний медіапродукт на задану тему, визначеного жанру, з урахуванням каналу поширення чи платформи оприлюднення, генерувати інформаційний контент, створювати медійні продукти, поширювати інформацію про них, планувати свою роботу та роботу колег, дотримуючись правил і принципів безпечної медіадіяльності на кросмедійних платформах, здійснювати ре-

дагування текстів українською мовою.

Для досягнення мети в посібнику вміщено базові теми з логіки, які допоможуть студентам створювати якісний медійний контент.

Структурно посібник складається з семи розділів:

1. Логічна культура медійника.
2. Основні закони логіки та наслідки їх порушення в текстах медіа.
3. Поняття як форма мислення.
4. Судження. Умовиводи.
5. Аналіз й оцінка медійних текстів з погляду логіки.
6. Культура та етика ведення суперечки, аргументація в журналістиці.

У кожному розділі викладено теоретичний матеріал, який студентам необхідно засвоїти для того, щоб у подальшому розвинути практичні навички. Крім того, в кінці кожного розділу подано головні терміни, які потрібно запам'ятати, й питання для самоперевірки.

Наприкінці посібника вміщено розділ «Практикум», де подано практичні завдання до кожної теми, а також «Підсумковий тест» і «Список літератури».

Посібник певною мірою експериментальний, хоч його матеріал і випробуваний під час вивчення цієї дисципліни студентами спеціальності «Журналістика» ННІ української філології та соціальних комунікацій ЧНУ ім. Б. Хмельницького, а також редакційним колективом черкаської обласної газети «Вечірні Черкаси» під час проведення відповідного тренінгу.

Наперед вдячна за можливі зауваження та побажання. Доброзичлива атмосфера співпраці на кафедрі журналістики, реклами та PR-технологій сприяла створенню цього посібника, за що щиро дякую своїм колегам.

ТЕМА 1. ЛОГІЧНА КУЛЬТУРА МЕДІЙНИКА

1.1. Поняття логіки та логічної культури

Кожній дорослій людині доводилося чути від інших і користуватися словами „логіка”, „логічний”, „нелогічно” тощо. Можна говорити про присутність у нашій свідомості своєрідної природної логіки – логіки здорового глузду, що дозволяє нам не робити занадто грубих помилок у міркуваннях. Уже на рівні повсякденного вживання слів „логіка”, „логічний” тощо, маються на увазі такі характеристики міркувань, які їхня правильність, визначеність, послідовність, систематичність. Знання такої природної логіки ми засвоюємо з дитинства, навчаючись рідній мові, спілкуючись з іншими людьми, читаючи книги – тобто, долучаючись до світу культури. Іншим джерелом природної логіки є досвід ігрової, практичної і теоретичної діяльності. Багатьом людям такої логіки цілком вистачає для вирішення завдань, що постають перед ними.

Давайте поміркуємо над такими прикладами.

Приклад

1) *Усі люди смертні.*

Тарас Шевченко – людина.

Отже, Тарас Шевченко смертний.

2) *Усі люди смертні.*

Тузик – не людина

Отже, Тузик безсмертний.

3) *Щоб не було зараження, невеликі рани обробляють йодом.*

Йод – метал.

Алюміній – теж метал.

Отже, щоб не було зараження, невелику рану потрібно обробити алюмінієм.

Будемо розуміти під міркуванням будь-яке уявне перетворення вихідних знань. Але міркування може бути правильним і неправильним. Будь-яка доросла людина, навіть, якщо не вивчала логіку, подивившись на наведені приклади, відразу ж скаже, що перше міркування правильне, а два інших неправильні.

Але, якщо поцікавитися, що ж саме здається їм неправильним у тому міркуванні, що вони вважають нелогічним і як саме слід це міркування виправити, вони не зможуть відповісти. Отут уже виявляється недостатнім просто послатися на особистий досвід (він у всіх різний), або на те, що „так не міркують”. Потрібно точно діагностувати помилку і вказати спосіб її усунення. А от для цього вже й стає потрібною наукова логіка, що дозволить зробити переконливими і надійними наші думки, оцінки, пояснення і рекомендації.

Основним завданням логіки є відділення правильних способів міркування від неправильних.

З цього приводу видатний американський логік **Чарлз Пірс** писав: „Далеко не всі люди мають бажання займатися логікою, тому що кожний з них почуває себе вже досить досвідченим у мистецтві міркування. Але ця задоволеність обмежена рамками наших власних міркувань і не поширюється на міркування інших людей. Повного володіння здатністю робити висновки ми досягаємо лише в останню чергу після всіх інших наших здібностей, тому, що вона являє собою не стільки природний дарунок, стільки довго й важко засвоюване мистецтво”.

Є багато визначень наукової логіки. Узагальнення різних підходів до визначення цієї науки дозволяє нам запропонувати таку дефініцію:

Логіка є наукою про елементарні форми, принципи і методи правильного міркування.

У деспотичному суспільстві людина, яка мислить є зайвою. Там існують жорсткі рамки, кліше, стандарти, які підпорядковані певній ідеології. Навіщо думати, аналізувати, досліджувати, якщо є певні настанови – порушення яких карається? У тоталітарному суспільстві домінуючою є монологічна модель комунікації, де головним вважається не обмін думками, беззастережна підтримка певної точки зору. Тільки в демократичному суспільстві людині надається можливість вільно мислити, без

страху висловлювати власні думки, пропонувати різноманітні варіанти вирішення проблем і обирати з них найкращий. За сучасних умов діалогічності, права на власну думку, на раціональну суперечку суттєво змінилося ставлення до комунікації. Новий комунікативний простір потребує рівноцінних співрозмовників, які не залежать один від одного і можуть обстоювати в комунікативних процесах власну позицію.

Однак зміна комунікативних традицій ще не означає зміни комунікантів. Культура суперечок, які можна спостерігати в медіа, часом не витримує ніякої критики. Співрозмовники не можуть чітко і ясно висловити свою позицію, побудувати переконливу аргументацію, грамотно розкритикувати точку зору супротивника, знайти елементарні помилки як у власних текстах, так і в текстах інших людей, не володіють прийомами переконання, ведення різних типів суперечок тощо. А для цього вони повинні вміти мислити, міркувати, а не просто повторювати раз і назавжди завчені постулати. Все це свідчить про нагальну потребу розвитку комунікативної та логічної культури сучасної людини.

Звичайно було б дуже наївно вважати, що здатність правильно мислити з'являється у людини в результаті вивчення логіки. Оволодіння теоретичним матеріалом з логіки ще не означає, що людина зможе в реальних процесах мислення і спілкування з іншими людьми з успіхом його застосовувати. Будь-який дорослий індивід (зрозуміло, що паталогічні відхилення не повинні братися до уваги) вміє оперувати поняттями і судженнями, доводити, робити умовиводи, тобто здійснювати інтелектуальні дії. Сукупність таких вмінь складає логічну культуру особистості. Відповідно, кожна людина, незалежно від того, вивчала вона логіку, чи ні, володіє певною логічною культурою. Генетично логічна теорія вторинна по відношенню до логічної культури, а не навпаки. Так само сукупність вмінь правильно говорити і писати, що складає культуру мовлення, стала основою для виникнення лінгвістичних дисциплін, що вивчають це явище з нормативного боку.

Донедавна вважали, що слідування логічним схемам мислення є властивістю, яка притаманна людині як розумній істоті (такої позиції тримались на початку ХХ ст. представники Вюрцбургської психологічної школи). Пізніше було доведено, що ці моделі є результатом складного розвитку людської психіки.

Рівень логічної культури кожної людини визначається багатьма факторами:

- 1) *природжений потенціал;*
- 2) *соціальне середовище* (подібно до того, як людина вчиться говорити, контактуючи з іншими людьми, вона вчиться і мислити);
- 3) *логосфера* (мовне середовище спілкування).

Працівникам ЗМІ необхідно чітко уявляти, що логосфера сучасного суспільства значною мірою визначається функціонуванням так званих повідомлень колективного звернення (книг, періодичних видань, теле- і радіопередач, соціальних мереж, інтернет-видань тощо). Вони не тільки є носіями якоїсь конкретної (політичної, художньої, науково-технічної) інформації, а й побічно допомагають здобувати навички мислення, привчають відтворювати різноманітні інтелектуальні операції, формують логічну культуру особистості, відповідно, і суспільства.

Очевидно, що процес формування логічної культури під впливом логосфери носить стихійний характер, не усвідомлюється людиною. Так само стихійно реалізуються логіко-операційні навички в повсякденній практиці мислення кожної людини: здійснюючи різноманітні логічні дії, ми загалом не аналізуємо їхні внутрішні механізми, не замислюємося, чи відповідають вони певним законам, чи рекомендаціям.

1.2. Інтуїція, здоровий глузд та знання логіки в роботі медійників

Логічні операції в типових ситуаціях здійснюються автоматизовано, неусвідомлено. Так само автоматизовано ми сприймаємо логічну організацію повідомлень, які надходять. У цих випадках зазвичай говорять про інтуїтивну оцінку різних явищ. Розвинена інтуїція у сприйнятті смислової (як і мовної) організації тексту – цінна якість, особливо для тих, хто професійно працює над створенням чи редагуванням повідомлень. Вона дозволяє фокусувати увагу на певних частинах тексту ще в процесі попереднього знайомства з ним та виділяти їх для наступного аналізу.

Однак за своєю природою інтуїція не дає відповіді на питання „чому?“. А це питання в роботі над текстом виникає дуже часто (чому цей спосіб аргументації хибний, чому правильно висловити певну думку слід саме так, а не інакше, тощо).

У такому випадку необхідний аналіз, що включає в себе оцінку ситуації, прийняття мотивованого рішення, вибір оптимального способу його реалізації. Аналіз насамперед можна виконати на рівні, умовно кажучи, „здорового глузду“. Саме здоровий глузд виявляється достатнім засобом для подолання якихось конкретних труднощів у роботі над текстом.

Приклад

Проаналізуємо визначення: *„Естетика є наука про естетичне в житті та мистецтві“*.

Можна припустити, що вже побіжне ознайомлення з ним викличе певне незадоволення (визначення інтуїтивно „не сподобалось“) і це відчуття інтелектуального дискомфорту стимулює наступні розмірковування. На рівні здорового глузду аналіз міг би відбуватися приблизно так:

1. Чи правомірним є визначення поняття естетика за допомогою поняття естетичного?
2. Чи не нагадує нам це відоме „масло масляне“? Можливо з погляду теорії визначення слід визнати тавтологічним?
3. Далі, якщо припустити, що реципієнт визначення (читач) не знає значення слова „естетика“, то йому так само буде незрозумілим і слово „естетичне“.

Таким чином дана дефініція не досягає мети. Вона неефективна і з погляду практики. Потрібно визнати, що подібні розмірковування мають раціональне зерно і можуть стати основою для перегляду аналізованого визначення.

Проте аналіз на рівні здорового глузду має суттєві недоліки. Мінімум логічних знань, отриманий у результаті вивчення елементарного курсу логіки, робить аналіз більш економним.

Вивчення логіки корисне всім, хто займається розумовою діяльністю. Та є професії, для яких ці знання мають принципове значення. До них безперечно належать медійники. Справа в тому, що під час підготовки матеріалів у масових комунікаційних процесах зростає відповідальність за якість поданої інформації. Адже одна й та ж смислова помилка матиме різні наслідки залежно від того, де її допущено, – в приватній розмові, лекції чи в медіа, адресованому багатомільйонній читацькій аудиторії. З іншого боку в масових інформаційних процесах зростає комфортність контролю над усіма аспектами організації тексту, оскільки цей контроль здійснюється не тільки самим автором, але і в його співпраці з редактором, рецензентом, консультантом, експертом.

Важливим питанням смислового контролю над повідомленням є знаходження і ліквідація різноманітних логічних помилок. Негативні наслідки проникнення логічних помилок у тексти можна показати на прикладі протиріччя. За одним з основних формально-логічних законів (законом протиріччя) не можна вважати одночасно істинними два судження, в одному з яких заперечується те саме, що стверджується в іншому. Текст, що має подібні судження слід вважати неоднозначним і неякісним з погляду логіки. А між тим протиріччя іноді проникають у повідомлення, суттєво знижуючи їхню інформативність. Часто це пов'язано з тим, що взаємовиключаючі судження ідуть не підряд, а розділені частиною тексту. Такі протиріччя називаються **дистантними**.

Приклад

Заголовок *«Найближчим часом ліки в Україні ще більше подешевшають»* (Вичерпно) створює в аудиторії уявлення про те, що ціни на всі ліки в Україні стануть суттєво нижчими. Такий висновок читач може зробити з огляду на термін «ліки», який використано в заголовку як загальне поняття. Ця теза підтверджується й у ліді інформаційного повідомлення: *«В Україні суттєво подешевшають ліки. Це відбувається завдяки урядовим регуляторним змінам та домовленостям з виробниками»*.

Але через один абзац читаємо наступне: *«Найбільші фармацевтичні компанії вже підписали декларацію про зниження цін на 100 найпопулярніших препаратів на 30%, а інші виробники знизять ціни ще на понад 100 медикаментів на 10-50%»*. Тобто йдеться таки не про всі ліки, а окремі препарати». І ця теза заперечує репрезентовану в заголовку. Це один із видів логічних помилок, які виділяє А. Капелюшний, а саме: «дистантно-виразна суперечність в тексті як наслідок порушення

закону суперечності». Така логічна помилка створює у читача викривлене уявлення про те, що відчувається насправді, а отже маніпулює свідомістю тієї категорії читачів, які переглядають тільки заголовки, на основі яких формують свою картину дійсності. Це ще раз підтверджує важливість критичного мислення, необхідність завжди перевіряти інформацію, не обмежуватися лише переглядом заголовків, а читати інформацію повністю.

Коли йде мова про значення логічної культури редакційно-видавничих працівників, слід ураховувати ще один практичний аспект цієї проблеми, пов'язаний із взаєминами автора й редактора в процесі підготовки матеріалу до публікації. Справа в тому, що в інтелектуально-комунікативній практиці надто часто виникають конфліктні ситуації, які надають особливої ваги вмінню логічно точно кваліфікувати деякі явища і мотивувати свою точку зору. Як уже було сказано, аналіз на рівні здорового глузду в таких випадках не завжди виявляється ефективним (у випадку можливого конфлікту), а посилання на інтуїцію взагалі неприйнятні.

Кваліфікація існуючих у тексті інтелектуальних операцій і мотивування прийнятих у зв'язку з цим рішень, безперечно, будуть більш вагомими тоді, коли вони спираються не на суб'єктивні (смакові) оцінки, а на тверді знання принципів логіки.

Очевидно, всі ці загальнокультурні знання особливо важливі для професійної практичної діяльності журналіста, який на відміну від представників майже всіх інших професій працює з людьми і „на людях”. Саме журналістам частіше за всіх інших фахівців доводиться презентувати результати своєї роботи на публіці, приймати винятково відповідальні рішення в дуже складних умовах, швидко реагувати на їхні постійні зміни.

1.3. Соціальне значення логічного нормування повідомлення

Перевіряючи тексти відповідно до норм логіки, ми маємо можливість впливати на інформативність конкретного повідомлення. Однак, розглядаючи з цього погляду діяльність працівників інформаційних служб, і насамперед, журналістів, слід звернути увагу на ще один аспект, який має винятково соціальну значущість. У сучасному суспільстві ЗМІ утворюють найширшу і мабуть найдієвішу основу логосфери, під впливом якої формуються логіко-операційні навички людини. Тексти, що циркулюють в соціальних комунікаціях, мають особливу логіко-формуючу, логіко-навчальну силу, що пояснюється, по-перше, їхньою винятковою екстенсивністю (направленістю величезній кількості потенційних споживачів) і, по-друге, соціальним авторитетом медіа. Тому удосконалюючи логічну організацію конкретних повідомлень, журналіст і редактор тим самим покращують і логіко-формуючу функцію тексту, а отже, по можливості, сприяють підвищенню рівня логічної культури особистості й суспільства в цілому. Адже редакції, видавництва, телестудії є тими пунктами, де схрещуються потоки інформації, де сконцентровані можливості цілеспрямованої її обробки. Саме тому удосконалення логічної організації повідомлення (тексту) журналістом має широке соціальне значення.

Головні терміни, які потрібно запам'ятати:

Логіка є наукою про елементарні форми, принципи і методи правильного міркування.

Логічна культура особистості – це сукупність вмінь оперувати поняттями і судженнями, доводити, робити умовиводи, тобто здійснювати інтелектуальні дії.

Фактори формування логічної культури:

природжений потенціал;

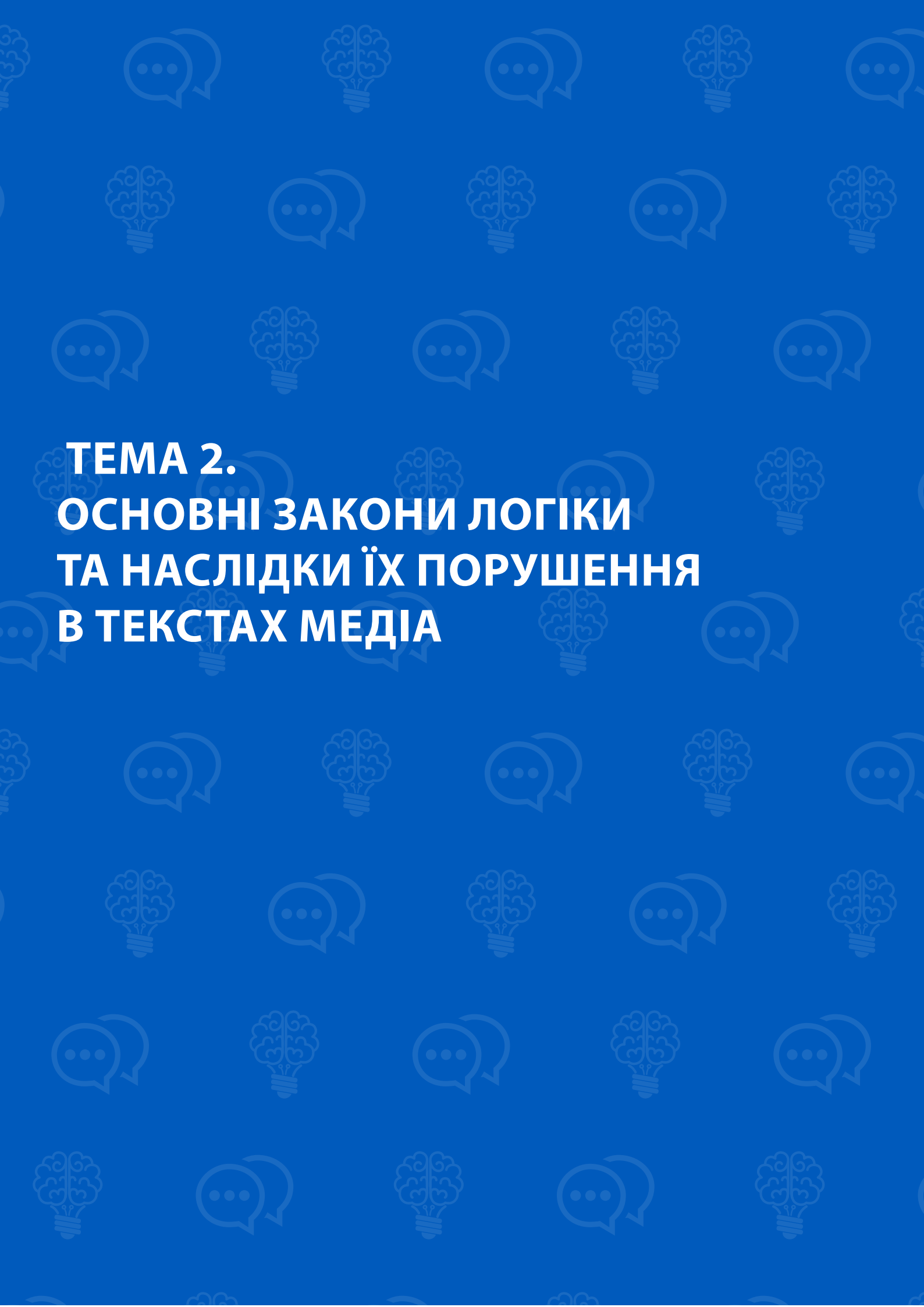
соціальне середовище (подібно до того, як людина вчиться говорити, контактуючи з іншими людьми, вона вчиться і мислити);

логосфера (мовне середовище спілкування).

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «логіка»?
2. Яке міркування називають правильним?
3. У чому полягає соціальне значення логічного нормування повідомлення?
4. Під впливом яких факторів формується логічна культура особистості?
5. Яке значення має знання логіки для редактора?

ТЕМА 2. ОСНОВНІ ЗАКОНИ ЛОГІКИ ТА НАСЛІДКИ ЇХ ПОРУШЕННЯ В ТЕКСТАХ МЕДІА

2.1. Поняття про міркування та його структуру. Риси правильного мислення

Логіка має загальнолюдський характер. Іноді говорять про логіку різних груп людей: дитячу, жіночу, логіку злочинців, логіку законників. Різні групи людей в процесі міркування опираються на специфічні засади, положення, які вважають безумовно істинними. А це може істотно впливати на результати їхніх міркувань, а іноді й самі міркування. Це ж призводить до свідомого чи несвідомого порушення законів логіки.

Предметом логіки як науки упродовж усієї історії її розвитку були різноманітні схеми міркувань.

Міркування – це розумовий процес, у ході якого на підставі наявних, відомих знань отримують нове знання.

Структура будь-якого міркування складається з двох компонентів:

- засновків;
- висновку.

Засновки – це висловлювання, в яких міститься вихідне, відоме знання.

Висновок – це висловлювання, в якому міститься нове знання і яке отримують логічним шляхом із засновків.

Приклад

Всі люди є смертними.

Тарас Шевченко – людина.

Отже, Тарас Шевченко є смертним

У цьому міркуванні висловлювання «Всі люди є смертними», «Тарас Шевченко – людина» засновками, а висловлювання, яке стоїть під ризиком «Отже, Тарас Шевченко є смертним» можна вважати висновком наведеного міркування.

Звичайно у житті ми ніколи так не міркуємо. Як правило, у процесах реальної комунікації люди опускають деякі засновки, а іноді й висновки міркувань, тобто скорочують їх.

Проте якщо ви хочете провести ґрунтовний аналіз міркувань супротивника, грамотно розкрити його точку зору, виявити помилки, наявні в його міркуваннях, побудувати обґрунтоване спростування його позиції з якогось питання, насамперед ви повинні вміти міркувати в повному вигляді, тобто вміти з'ясовувати всі засновки та висновки співрозмовника.

У логіці міркування поділяють на:

- правильні;
- неправильні.

Правильне міркування – це міркування, в якому дотримано всіх правил та законів логіки.

Неправильне міркування – це міркування, в якому припущено логічних помилок унаслідок порушення правил або законів логіки.

Приклад

Прикладом правильного міркування може бути такий умовивід:

Кожен громадянин України повинен визнати її Конституцію.

Всі народні депутати України – громадяни України.

Отже, кожен з них повинен визнати Конституцію своєї держави.

Неправильним треба вважати таке міркування:

Оскільки економічна криза в Україні явно дає про себе знати після проголошення її самостійності, то остання і є причиною цієї кризи.

Логічну помилку такого типу називають: після цього – внаслідок цього. Вона полягає в тому, що часову послідовність подій у подібних випадках ототожнюють із причиною.

Поняття правильності мислення пов'язане з поняттям істинності. **Істинними є думки, які в принципі загалом відповідають дійсності за своїм змістом.**

У формальній логіці розглядають думки, як такі, за яким закріплене лише одне значення – або істина, або хиба.

Приклад

Прикладом істинної думки є судження:

«Є громадяни України, які не визнають принаймні деяких статей Конституції своєї держави»

Неістинною думкою може бути будь-яке положення, яке не відповідає дійсності.

Приклад

Прикладом неістинної думки є, скажімо, твердження, що *«української нації взагалі не снує»*.

Метою пізнання є отримання істинних знань. Для того, щоб одержати такі знання за допомогою міркувань, треба, по-перше, мати істинні засновки, по-друге, правильно їх поєднувати, тобто міркувати відповідно до законів логіки.

При використанні хибних засновків припускаються фактичних помилок, а при порушенні законів логіки, правил побудови міркувань роблять логічні помилки.

Правильне мислення повинно бути:

- 1) **визначеним** – треба чітко визначати поняття, якими оперуємо;
- 2) **послідовним** – всяке положення можна зрозуміти, коли підходить до його пояснення з певною послідовністю;
- 3) **несуперечливим** – всяке поняття не повинно суперечити саме собі;
- 4) **доказовим** – всяка висловлена нами думка повинна бути обґрунтована.

2.2. Закон тотожності

Сучасна логіка визначає закон мислення як завжди істинне висловлювання (формулу).

Загальність універсальність законів логіки виявляється в тому, що вони діють у всіх сферах людського мислення.

Досліджуючи правильне мислення, Аристотель відкрив риси правильного мислення: визначеність, послідовність, несуперечливість, доказовість; і сформулював 3 основні закони формальної логіки: закон тотожності, закон несуперечності (протиріччя), виключення третього. Четвертий закон логіки, як вважають деякі науковці, сформулював Г. В. Лейбніц: закон достатньої підстави.

Оскільки кожна річ, хоч і змінюється, проте зберігає свою визначеність у межах міри, то і думки про речі мають бути визначеними. На сторожі визначеності і стоїть перший закон логіки, спрямований проти нечіткості і багатозначності думок.

Закон тотожності має таке формулювання: кожна думка має бути чіткою за обсягом, ясною за змістом і залишатися незмінною в ході одного й того ж міркування.

Приклад:

Вулкани – гори.

Гейзери – вулкани.

Отже, гейзери – гори

У цьому міркуванні порушено закон тотожності, оскільки поняття «вулкан» у першому судженні означає результат виверження у формі застиглої лави, а в другому – власне виверження і до того ж у вигляді води або пари. Причиною невиправданого ототожнення названих понять є невизначеність їхнього обсягу.

Дотримуватися тотожності думки під час даного міркування необхідно для того, щоб міркування було правильним. Предмет нашого міркування не повинен змінюватися довільно, поняття замінюватися і змішуватися одне з іншим. Це запорука визначеності мислення. Порушення першого закону тягне за собою заміну понять при міркуванні, може спричинити неточність термінології, робить міркування неконкретними, нечіткими, обтічними.

Поза першим законом логіки було б неможливим будь-яке втручання редактора в текст, були б безглуздими вимоги максимально зберегти при правці думку і стиль автора, оскільки пошуки еквіва-

лента під час правки ґрунтуються саме на законі тотожності.

У журналістських матеріалах порушення закону тотожності найчастіше виражено у відступах від головної теми, в неорганізованому викладі.

Приклад

Заголовок газетного матеріалу: «Не кожна черкаська Попелюшка потрапить на шкільний бал?» (ВЧ. – 28.05.2003). Після прочитання такого заголовка, можна припустити, що в тексті йтиметься про фінансові питання, пов'язані з організацією випускних вечорів. Але ще у врізі до інтерв'ю (а це інтерв'ю з директором однієї з черкаських шкіл) ми можемо виділити кілька додаткових тем, прямо не пов'язаних із репрезентованою в заголовку. Нижче подаємо текст врізу:

«30 травня пролунає останній дзвінок у школах. (1) Наші діти вмиють подорослішають на один рік. Одні з них випурхнуть у доросле життя, а інші просто майнуть на літні канікули, щоб восени повернутися знову у рідні шкільні стіни. Між іншим, діти дорослішають рано, і причин для цього, на жаль, надто багато. (2) Навіть у Черкасах уже навчилися розрізняти престижні елітні школи та школи бідняків. Звісно, останнім місце на окраїні. (3) Школу № 24 розташовано у мікрорайоні «Хімселище». Її оточено гуртожитками і старими «хрущовками». Директор цієї школи Генадій Скирда двічі читав про цю школу у «Вечірці» торік. Тоді він викладав математику у школі № 32 і гадки не мав, що змінить місце роботи саме на 24-ту...

(4) Нагадаю коротко про конфлікт. Учитель фізкультури на уроці жорстоко повівся з 11-річним учнем. Коли хлопчик потрапив на лікарняне ліжко, медики констатували компресорний перелом хребта – відразу трьох хребців, що підтвердила згодом судмедекспертиза. Директор школи подав заяву на звільнення за власним бажанням. (5) І у школу № 24 прийшов новий керівник – Генадій Скирда.

Генадій Федорович викладає у «складному» класі математику. Діти відразу полюбили і нового педагога, і його предмет. Уроки математики тут чекають із нетерпінням. Конфлікт між учнями і педагогами вичерпано, до нього ніхто не повертається.

Саме батьки цієї школи зателефонували до редакції, розповіли про зміни у школі і про захоплення учнів новим директором. Вони й визначили, що Генадій Федорович Скирда розповість про проблеми школи».

Виділяємо такі теми:

1. Проблема акселерації.
2. Звичайні та елітні школи в Черкасах.
3. Черкаська школа № 24.
4. Конфлікт у школі № 24.
5. Постать Генадія Скирди, колишнього вчителя математики й нинішнього нового директора школи № 24.

Такі відступи від головної теми статті є прикладом порушення закону тотожності, відповідно до якого кожна думка повинна бути чіткою за обсягом, ясною за змістом, і яка не повинна змінюватися в ході одного й того ж міркування.

Навмисне порушення цього закону на практиці трапляється рідко. Зазвичай причиною порушення буває невміння викладати думки, незнання, недбалість.

2.3. Закон несуперечності (протиріччя)

Об'єктивною основою закону несуперечності є те, що один і той самий предмет не може одночасно мати і не мати одну й ту саму властивість.

Закон несуперечності (протиріччя) полягає в тому, що два судження, в одному з яких щось стверджується, а в другому заперечується, не можуть бути одночасно істинними.

Приклад

1. Суперечать одне одному такі висловлювання: «Ця людина здійснила цей злочин» та «Ця людина не здійснила цей злочин».

2. Немає суперечності у таких висловлюваннях: «Пальто, вкрадене в потерпілого, було брунатного кольору» та «Пальто, знайдене в обвинуваченого не було брунатного кольору», оскільки в них йдеться або може йтися про різні речі.

3. Не є суперечливими такі висловлювання: «Петров є осудним» та «Петров не є осудним», якщо в першому з них мається на увазі один час (наприклад до здійснення злочину), а в другому – інший час (наприклад при здійсненні злочину або після нього).

Причиною допущення порушень закону несуперечності може бути плутаність мислення, недостатня обізнаність, інші суб'єктивні, якими можуть бути і політичні, припущення.

Приклад

Заголовок матеріалу: «Двадцять років ні люди, ні влада не можуть помирити сусідів, які сваряться через межу й відрізаний коров'ячий хвіст» (ВЧ. – 24.09.2003). У четвертому абзаці тексту читаємо: «Коров'ячий хвіст назавжди посварив між собою сусідів. – а вже у наступній фразі автор сам суперечить собі. – А нині весь куток дружно згадує стару пригоду. У житті, як на довгій ниві, всякого буває. – та під кінець абзацу заперечує і цю думку. – То чому ж коров'ячий хвіст усе ще заважає порозумітися сусідам?» Так читачеві і не зрозуміло, сусіди перебувають у стані сварки чи ні.

Редактор повинен ретельно проаналізувати текст в цілому для того, щоб виділити суперечливі пари висловлювань і сформулювати суперечливі судження. Вимагаючи від автора несуперечливих суджень, він у своїх рекомендаціях повинен суворо дотримуватися цього закону, пам'ятаючи, що будь-який аналіз не допускає логічних суперечностей.

2.4. Закон виключення третього

Цей закон діє лише між суперечними судженнями.

Щоб діяти, необхідно прийняти одне і тільки одне рішення.

Закон виключення третього – із двох суперечних суджень одне неодмінно є істинним, друге – хибним, а третього бути і не може.

У Аристотеля цей закон викликав великі сумніви. Він висловлювався про його неспроможність, коли розглядають майбутні події, настання яких у теперішньому часі ще не є визначеним, і тому невідомо, чи відбудуться вони в майбутньому, чи ні.

Приклад

Розглянемо таке висловлювання: «Наступного року в цей самий час буде проведено грандіозний книжковий фестиваль у місті Черкаси». У цей момент йому складно приписати якесь логічне значення: воно не є істинним, але і не є хибним. Таким самим є і заперечення цього висловлювання. Проте закон виключення третього стверджує, що або саме це висловлювання, або його заперечення має бути істинним.

У зв'язку з цим Аристотель запропонував обмежити сферу використання цього закону лише висловлюваннями про минуле і теперішнє. До висловлювань про майбутнє він не може бути застосований.

2.5. Закон достатньої підстави

Четвертий закон логіки забезпечує доведеність, обґрунтованість мислення. **Закон достатньої підстави** формулюється так: **достовірною треба вважати тільки ту думку, істинність якої достатньо обґрунтована.**

Цей закон, забороняючи приймати на віру будь-які думки, тим самим захищає право кожної людини

ни на сумніви, власні погляди, переконання, світогляд.

Приклад

«Я кілька разів прочитав підручник з логіки, а тому заслуговую на позитивну оцінку з цієї дисципліни». Тут порушено закон достатньої підстави, тому що оцінка ставиться за знання (іноді уміння, навички).

Цей закон логічного мислення вимагає, щоб будь-яка істинна думка була обґрунтована іншими думками, істинність яких доведена. Дотримання його досягається обґрунтованістю мислення, обов'язковою умовою правильного мислення.

У будь-якому міркуванні наші думки повинні бути внутрішньо пов'язані одна з одною, витікати одна з одної, обґрунтовувати одна іншу. Істинність суджень повинна бути доведена надійними доказами. Закон достатньої підстави формулює цю вимогу в загальному вигляді. Достатність підстав у кожному конкретному випадку – предмет розгляду спеціальних наук, але логічна обґрунтованість – необхідна якість кожного журналістського виступу.

Перелічені закони назвали основними на тій підставі, що вони виражають такі корінні риси логічного правильного мислення, як визначеність, послідовність, несуперечність і обґрунтованість думок.

Закони логіки широко використовуються в кібернетиці, роботі електронно-обчислювальних машин, математичній лінгвістиці тощо.

Гумор часто базується на порушенні основних законів логіки (у зв'язку з тим, що засадами гумору є порушення правильного, логічного ходу речей).

Приклад

Жарт «Камікадзе повернувся з завдання» базується на порушенні закону несуперечності.

Головні терміни, які потрібно запам'ятати:

Засновки – це висловлювання, в яких міститься вихідне, відоме знання.

Висновок – це висловлювання, в якому міститься нове знання і яке отримують логічним шляхом із засновків.

Міркування – це розумовий процес, у ході якого на підставі наявних, відомих знань отримують нове знання.

Правильне міркування – це міркування, в якому дотримано всіх правил та законів логіки.

Неправильне міркування – це міркування, в якому припущено логічних помилок унаслідок порушення правил або законів логіки.

Правильне мислення повинно бути:

- 1) **визначеним** – треба чітко визначати поняття, якими оперуємо;
- 2) **послідовним** – всяке положення можна зрозуміти, коли підходити до його пояснення з певною послідовністю;
- 3) **несуперечливим** – всяке поняття не повинно суперечити саме собі;
- 4) **доказовим** – всяка висловлена нами думка повинна бути обґрунтована.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть риси правильного мислення.
2. Яка структура міркування?
3. Яку думку називають істинною?
4. Які наслідки порушення закону тотожності в текстах ЗМІ?
5. Які обмеження існують для закону виключення третього?

ТЕМА 3. ПОНЯТТЯ ЯК ФОРМА МИСЛЕННЯ

3.1. Поняття. Зміст і обсяг понять. Логічні операції над поняттями: поділ поняття, визначення, обмеження, узагальнення

Поняття – це основний елемент абстрактного мислення; судження – основна форма вираження наших знань; умовивід – засіб отримання нових знань на основі раніше набутих шляхом логічного розмірковування.

Поняття є ідеальною формою відображення дійсності в нашій свідомості. Якщо ми знаємо, чим є той чи той предмет, які властивості йому притаманні, в яких відношеннях він перебуває з іншими предметами, то ми маємо поняття щодо цього предмета. Поняття являє собою знання про предмети дійсності, але це не просто знання, а знання про суттєві ознаки предмета, про його сутність. У зв'язку з цим поняття можна визначити так.

Поняття – це форма мислення, яка відображає предмети в їх загальних та істотних ознаках.

Поняття відрізняється від уявлення тим, що відображає множину предметів, тоді як уявлення – лише один предмет. Часто поняття називають абстрактним, а уявлення конкретним. Зміст уявлень має індивідуальний, суб'єктивний відтінок, а з понять вилучається все суб'єктивне.

Матеріальною оболонкою поняття є слово (наприклад, «холод»), словосполучення («зимовий холод») або називне речення («Зимовий холод»).

Будь-яке поняття має свій зміст та обсяг.

Змістом поняття називається сукупність ознак, які характеризують дане поняття.

Приклад

Книга – це неперіодичне текстове книжкове видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу в обкладинці чи палітурці обсягом понад 48 сторінок.

Сукупність таких ознак: *коротке, переважно віршоване, алегоричне оповідання, яке має повчальний зміст* – виражені в понятті «байка»

Будь-яке поняття має свій обсяг.

Обсяг – це сукупність предметів, які входять в дане поняття.

Приклад

Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Плутон, Сатурн – складають поняття «планети сонячної системи».

Приклад

Розглянемо поняття «конституція». Його змістом є такі ознаки: бути основним законом держави. Обсягом є клас усіх конституцій.

Відношення між обсягом та змістом поняття регулює закон, який отримав назву «**закону оберненого відношення між обсягом та змістом поняття**».

Цей закон уперше було сформульовано у XVII сторіччі у логіці Пор-Рояля.

Його сутність є такою: **чим ширшим є зміст поняття, тим вужчим є його обсяг.**

Приклад

Дамо логічний аналіз структури поняття «злочин». Його змістом є така суттєва ознака: бути суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю). Обсягом цього поняття є клас усіх злочинів.

Назва тексту має безпосереднє відношення до логічних операцій обмеження та узагальнення.

Обмеження – логічна операція над поняттями, завдяки якій відбувається перехід від поняття з широким обсягом (родового) до поняття з вужчим обсягом (видового) шляхом додавання ознак, тобто обмеження переходом від роду до виду.

Приклад

Обмеженням поняття «журнал» є поняття «жіночий журнал» (додаємо ознаку «жіночий»).

Межею обмеження є одиничне поняття. Для нашого зразка це, наприклад, – «журнал «Космополітен» № 5 за 2006 рік, придбаний мною».

Держава + демократична = демократична держава – сучасна українська держава.

Узагальнення – логічна операція, в результаті якої відбувається перехід від поняття з вузьким обсягом (видового) до поняття з ширшим обсягом (родового) шляхом вилучення видових ознак.

Приклад

Узагальненням поняття «журнал» є поняття «періодичне видання». Межею узагальнення є гранично широкі поняття, які називають категоріями.

Назва тексту часто утворюється завдяки операціям обмеження та узагальнення змісту тексту.

Приклад

Узагальнюючою є назва навчального посібника «Логіка», оскільки поняття «логіка» є родовим до усіх тем книги. А назва інтерв'ю з поетесою Юнною Моріц «Я не займаюсь виробленням вражень» належить до обмежуючих назв, тому що ця думка письменниці – тільки одна з численних тем інтерв'ю.

Запам'ятайте. Обмеження або узагальнення мають місце лише у випадку, коли вихідне поняття і те, яке утворюється внаслідок цих логічних операцій, перебувають у відношенні підпорядкування.

Приклад

Книга – розділ книги. Жодна книга не є розділом, і навпаки.

Найбільш важливими операціями над поняттями є поділ та визначення.

Поділ поняття – логічна операція, за допомогою якої розкривається обсяг родового поняття через перелік його видів або елементів.

Поділ понять є необхідною умовою пізнання, завдяки йому впорядковується понятійний апарат науки, а відповідно й осягається й об'єктивна упорядкованість предметного світу. Жодна наука не може обійтися без поділу. Причому деякі поділи становлять наукові відкриття (періодична таблиця Менделєєва).

Поняття, що ділиться, називається поділюваним, а результати поділу – відповідні видові поняття – членами поділу. Поділюване поняття і члени поділу перебувають у відношенні підпорядкування (першому підпорядковані другі), а члени поділу між собою – у відношенні співпідпорядкування.

Ознака (чи сукупність ознак), з огляду на яку здійснюється поділ називається його основою. Основою поділу може виступати та чи та ознака тільки, якщо вона характерна для кожного елемента обсягу поділюваного поняття.

Визначення – це логічна операція, за допомогою якої розкривається зміст поняття, тобто робиться перелік ознак, які в ньому мисляться, або з'ясовується значення певного терміну.

Визначення дає можливість відрізнити мислимі в понятті предмети від усіх інших. Сукупність визначень складає терміно-понятійний апарат будь-якої науки. Без визначень неможливе спілкування людей. Визначенню понять присвячено численні наукові дослідження та цілий розділ літератури – довідкова (будь-який словник або енциклопедія – це збірка визначень). Визначення понять мають велику роль у навчальному процесі. Викладачі усіх дисциплін постійно перевіряють наявність понятійних знань, звертаючись до учнів із запитаннями: «Що таке, наприклад, логіка?» або «Що називається (скажімо) гіперболою?»

3.2. Види понять. Їхня класифікація та логічна характеристика

Поняття можуть бути повсякденні: рослина, тварина, здоров'я, справедливість; наукові: майно, злочин, асиміляція; філософські: матерія, свідомість, простір, час.

У логіці виокремлюють поняття на основі різних ознак.

Залежно від характеристики обсягу поняття поділяють на:

- одиничні;
- загальні;
- пусті.

Одиничне поняття – це поняття, обсягом якого є один елемент.

Приклад

Поняття «Сократ», «найвища гора планети Земля», «Черкаський національний університет ім. Т. Шевченка», «Г. Сковорода» є одиничними поняттями.

Загальне поняття – це поняття, обсягом якого є клас однорідних предметів.

Приклад

Поняття «місто», «університет», «добрий вчинок», «держава» є загальними.

Пусте поняття – це поняття, обсяг якого не містить жодного елемента.

Пустота поняття може бути зумовлена різними обставинами.

По-перше, можливістю фіксації деякими поняттями логічно несумісних ознак. Такі поняття можна кваліфікувати як логічно пусті.

Приклад

Поняття «злочинець, який не вчинив жодного злочину», «круглий квадрат», «одружений холостяк», тощо є пустим.

По-друге, поняття може бути пустим, якщо воно суперечить законам природи. Такі поняття можна кваліфікувати як фактично пусті.

Приклад

Поняття «міст через Атлантичний океан», «кентавр», «вічний двигун», «людина, яка побувала на Венері», тощо є фактично пустими.

Залежно від типу елементів обсягу поняття поділяють на:

- конкретні;
- абстрактні.

Конкретне поняття – це поняття, елементом обсягу якого є предмет або клас предметів.

Приклад

Поняття «комп'ютер», «крадіжка», «майно», «антологія», «збірник» є конкретними поняттями.

Абстрактне поняття – це поняття, елементом обсягу якого є властивості предметів або відношення між ними.

Приклад

Поняття «талановита людина» є конкретним, оскільки до його обсягу увіходять будь-які талановиті люди: Тарас Шевченко, Моцарт, Сальвадор Далі та ін. А поняття «талановитість» є абстрактним, оскільки до його обсягу увіходять властивості людей, а саме їхня талановитість: талановитість Тараса Шевченка, талановитість Моцарта, талановитість Сальвадора Далі тощо.

Залежно від характеру елементів обсягу поняття поділяють на:

- збірні;
- незбірні.

Збірне поняття – це поняття, елементами обсягу якого є класи предметів.

Незбірне поняття – це поняття, елементами обсягу якого є окремі предмети.

Приклад

1. Прикладом збірного поняття може бути поняття «сузір'я», оскільки елементами обсягу цього поняття є різноманітні множини зірок, які є сузір'ями: сузір'я Велика Ведмедиця, сузір'я Мала Ведмедиця; а також поняття «молодь», «меблі», «флора», «фауна», «спілка» тощо.
2. Прикладами незбірних понять можуть бути поняття «університет», «планета Сонячної системи», «людина», ректор тощо.

Залежно від наявності чи відсутності у змісті поняття ознак, на підставі яких предмети узагальнюють у клас, поняття поділяють на:

- позитивні;
- негативні.

Позитивні поняття – це поняття, у змісті яких фіксують наявність певних ознак.

Негативні поняття – це поняття, у змісті яких фіксують відсутність певних ознак.

Приклад

1. Поняття «осудність» є позитивним, оскільки у змісті цього поняття містяться такі ознаки: 1) здатність людини усвідомлювати свої дії та 2) керувати ними.
2. Поняття «неосудність» є негативним, оскільки зміст цього поняття заперечує наведені вище ознаки.

Залежно від наявності чи відсутності у змісті поняття ознак, які вказують на відношення з іншими поняттями, поняття поділяють на:

- відносні;
- безвідносні.

Відносні поняття – це поняття, у змісті яких наявні ознаки, які вказують на відношення з іншими поняттями (поняття, що відображає предмети, існування яких немислиме без існування деяких інших предметів, потребують наявності парних понять).

Безвідносні поняття – це поняття, у змісті яких відсутні ознаки, які вказують на відношення з іншими поняттями (поняття, що відображає предмет, з існуванням якого не пов'язується необхідне існування деяких інших предметів, не потребують парних їм понять).

Приклад

1. Відносні поняття: «батьки» (стосовно поняття «діти»), «начальник» (стосовно поняття «підлеглий»), «боржник» (стосовно поняття «кредитор»), «верх» – «низ», «уперед» – «назад», «центр» – «периферія», «позивач» – «відповідач» тощо.
2. Безвідносні поняття: «держава», «література», «книга», «норма права» тощо.

3.3. Типи відношень між поняттями

У логіці поняття за змістом поділяють на:

- порівнянні;
- непорівнянні.

Порівнянні поняття – це поняття, які мають спільні родові ознаки.

Приклад

Для понять «троянда» та «тигр» можна встановити спільну родову ознаку: «бути живим створінням». Ці поняття є порівнянними. Інші приклади: «стільці» і «лави», «студенти» і «дорослі».

Непорівнянні поняття – це поняття, які не мають спільних родових ознак.

Приклад

Для понять «музика» та «потяг» навряд чи можна знайти спільну родову ознаку. Ці поняття є непорівнянними. Інші приклади «електрон» і «ніжність», «овес» і «покарання».

! Певні відношення можна встановити лише між порівнянними поняттями.

Порівнянні поняття поділяються на:

- сумісні;
- несумісні.

Сумісні поняття – це поняття, які мають спільні елементи обсягу, тобто їхні обсяги повністю або частково збігаються.

Приклад

«Студент» – «відмінник»; «прокурор» – «батько».

Несумісні поняття – це поняття, які не мають спільних елементів обсягу, тобто їхні обсяги не перетинаються.

Приклад

«Чорне» – «біле», «праве» – «ліве».

Відповідно до цього поділу понять у логіці розрізняють типи відношень між сумісними поняттями та типи відношень між несумісними поняттями. Розглянемо їх докладніше.

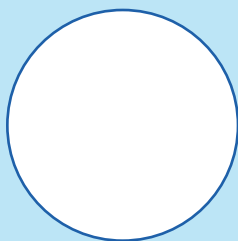
Існують три типи відношень між сумісними поняттями:

- відношення тотожності;
- відношення підпорядкування;
- відношення перетину.

Відношення тотожності – це відношення, яке існує між поняттями, що мають різний зміст, але їхні обсяги повністю збігаються.

Приклад

A, B

A – «вранішня зірка»
B – «вечірня зірка».

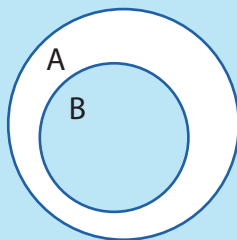
Ці поняття (A та B) є тотожними з огляду на те, що в їхніх обсягах узагальнено один і той самий предмет – планету Венера, хоча узагальнення здійснене на підставі різних ознак.

Відношення тотожності зображують за допомогою двох кругів, які повністю збігаються.

Слід зазначити, що тотожні поняття не слід плутати з абсолютними синонімами, які є різними термінами, що мають однаковий смисл (мовознавство і лінгвістика, правознавство і юриспруденція). Абсолютні синоніми фіксують одне й те саме поняття, а для встановлення певних відношень необхідно мати принаймні два поняття.

Відношення підпорядкування – це відношення, яке існує між родовим поняттям та поняттям, що виражає один з видів цього роду. Маються на увазі такі поняття, обсяг одного з яких становить частину обсягу другого поняття (включається до обсягу другого поняття, але не вичерпує його).

Приклад

A – «літературний напрямок»
B – «романтизм».

За обсягом видове поняття B є вужчим, ніж родове поняття A, але за змістом видове поняття B включає в себе родове поняття A.

Відношення підпорядкування не характеризує поняття, які виражають співвідношення частини та цілого, оскільки між такими поняттями відсутній родо-видовий зв'язок.

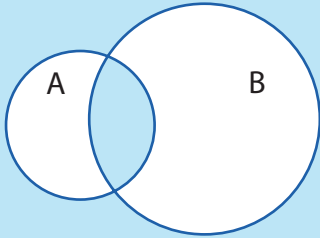
Приклад

Такі пари понять, як «книга» та «сторінка книги», «район міста» та «місто», «університет» та «філософський факультет», не перебувають у відношенні підпорядкування.

Відношення перетину – це відношення, яке існує між поняттями, обсяги яких перетинаються.

Маються на увазі такі поняття, до обсягів яких включені спільні елементи, проте обсяг кожного з цих понять включає також предмети, які не є елементами обсягу іншого поняття.

Приклад

A – «студент»

B – «спортсмен»

Спільні елементи обсягів понять A та B є носіями ознак обох понять.

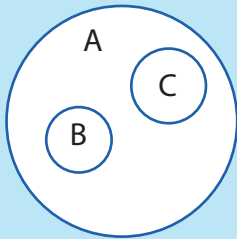
Існують три типи відношень між несумісними поняттями:

- відношення співпідпорядкування;
- відношення протилежності;
- відношення протиріччя.

Відношення співпідпорядкування – це відношення, яке існує між поняттями, що є різними видами одного роду.

У цьому випадку обсяги видових понять не збігаються і повністю включаються до обсягу родового поняття.

Приклад

A – «заклади вищої освіти України».

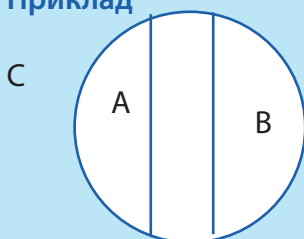
B – «ЧНУ ім. Б. Хмельницького».

C – «КНУ ім. Тараса Шевченка».

Відношення протилежності – це відношення, яке існує між поняттями, зміст яких відрізняється найвищою мірою, тобто:

- сума їхніх обсягів не вичерпує обсягу родового поняття;
- обсяги таких понять є крайніми видами в межах одного роду;
- одне з таких понять містить у собі ознаки, які не просто заперечують ознаки іншого поняття, але й замінюють їх на протилежні.

Приклад

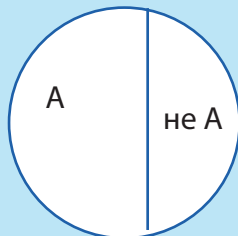
A – людина високого зросту

B – людина низького зросту

C – людина

Відношення протиріччя – це відношення, яке існує між поняттями, що є видами одного роду, але на відміну від відношення протилежності, сума їхніх обсягів повністю вичерпує обсяг родового поняття, а зміст одного з них просто заперечує зміст іншого.

Приклад

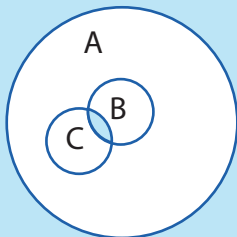

А – «законний».
Не А – «незаконний».

Розглянуті відношення є базисними. За їхньої допомоги можна встановлювати відношення між кількома поняттями, до того ж ці відношення можуть бути різноманітними.

Приклад

Так, установимо відношення між такими поняттями:

«письменник» (А),
«сучасний письменник» (В),
«український письменник» (С).

Головні терміни, які потрібно запам'ятати:

Поняття – це форма мислення, яка відображає предмети в їх загальних та істотних ознаках.

Змістом поняття називається сукупність ознак, які характеризують дане поняття.

Обсяг – це сукупність предметів, які входять в дане поняття.

Обмеження – логічна операція над поняттями, завдяки якій відбувається перехід від поняття з широким обсягом (родового) до поняття з вузьким обсягом (видового) шляхом додавання ознак, тобто обмеження переходом від роду до виду.

Узагальнення – логічна операція, в результаті якої відбувається перехід від поняття з вузьким обсягом (видового) до поняття з ширшим обсягом (родового) шляхом вилучення видових ознак.

Поділ поняття – логічна операція, за допомогою якої розкривається обсяг родового поняття через перелік його видів або елементів.

Визначення – це логічна операція, за допомогою якої розкривається зміст поняття, тобто робиться перелік ознак, які в ньому мисляться, або з'ясовується значення певного терміну.

Порівнянні поняття – це поняття, які мають спільні родові ознаки.

Непорівнянні поняття – це поняття, які не мають спільних родових ознак.

Сумісні поняття – це поняття, які мають спільні елементи обсягу, тобто їхні обсяги повністю або частково збігаються.

Несумісні поняття – це поняття, які не мають спільних елементів обсягу, тобто їхні обсяги не перетинаються.

Питання для самоперевірки

1. Що становить собою зміст поняття?
2. Чим поняття відрізняється від інших форм мислення?
3. В якому відношенні перебувають зміст і обсяг поняття?
4. Які операції з поняттями ви знаєте?
5. Що є межею обмеження поняття?

ТЕМА 4. СУДЖЕННЯ. УМОВИВОДИ

4.1. Судження як основна форма вираження знань

Поняття саме собою не є закінченою думкою. Поняття тільки починає свій розвиток тоді, коли висловлюємося закінченими реченнями, та й то не усіма видами речень: «Це – літак», «Весною дні стають довшими, аніж узимку», «Необхідно виконувати Конституцію України» тощо. В усіх цих прикладах ми співвідносимо одні предмети думки з іншими шляхом організації кількох понять у певну єдину закінчену думку, форма якої у логіці називається судженням.

Судження – це логічна форма мислення, за допомогою якої щось стверджується або заперечується щодо предмета нашої думки або зв'язку між предметами думки.

Коли ми висловлюємося про навколишній світ чи наш внутрішній світ, так би мовити, судимо по ньому – звідси походить і назва цієї логічної форми. Судження може бути істинним або хибним. Істинне судження відповідає дійсності: «Україна є республікою». Хибне судження не відповідає дійсності: «Україна є монархією». Логіка не визначає істинності чи хибності суджень – це справа конкретних наук і практики. Завдання логіки полягає в забезпеченні формальних умов і методів збереження істини протягом конкретного міркування.

Перша з таких умов полягає в розрізненні простих і складних суджень.

4.2. Види суджень. Прості й складні судження та їх структури

Прості судження містять одну закінчену думку, складні – дві й більше.

Залежно від того, на що саме спрямовано нашу думку, розрізняють судження існування, судження про відношення й атрибутивні судження.

Судження існування має структуру «S (не) існує»

Приклад

«Наука існує», «Кисень в атмосфері Юпітера не існує».

Судження про відношення має таку структуру: два поняття, між якими встановлюється якийсь зв'язок, якимсь відношення – A R B/

Приклад

«Харків більший за Полтаву», «Дмитро закінчив університет раніше, ніж його брат», «Марія дочка Володимира»

Атрибутивне судження складається з двох понять, одне з яких – предмет нашої думки – називається суб'єктом судження, а інше – ознака, – називається предикатом судження.

S – суб'єкт судження (те, що ми думаємо), поняття про предмет думки;

P – предикат судження (те, що ми мислимо про суб'єкт) – поняття про ту властивість предмета думки, наявність якої у ньому стверджується чи заперечується.

Приклад

«Київ – столиця України» поняття «Київ» – S, а «столиця України» – P. У нашому прикладі між словами «Київ» і «столиця України» стоїть тире. Його можна замінити словом «є», що називається логічною зв'язкою, яка обов'язково вказується в логічному аналізі судження. В українській та російській мовах зв'язка часто опускається, але в інших мовах (англійській, польській, німецькій, тощо) вона обов'язково присутня: «Das ist der Tisch», «Adwokat jest juristem».

Суб'єкт і предикат називають термінами судження.

І судження про відношення, і судження існування можуть бути переведені у форму атрибутивного судження.

Приклад

Судження про відношення: «Верста більше, ніж кілометр» переводиться в атрибутивне «Верста є міра довжини, що більша за кілометр». Судження існування: «Існує велика кількість публікацій про творчість Т.Г. Шевченка» переводиться у форму атрибутивного «Творчість Т. Г. Шевченка відображена у великій кількості публікацій».

Граматичною формою судження є речення. Але не будь-яке речення містить у собі судження. Існують різні види речень: спонукальні, питальні, розповідні, називні. Судження висловлюється тільки у формі розповідних речень. Якщо просте судження завжди має три елементи – суб'єкт, предикат і зв'язку, то речення може складатися з невизначеної кількості членів.

Приклад

«Людина не може двічі увійти в ту саму ріку». Як судження, буде складатися «S не є P», де S – «Людина», P – «двічі увійти в ту саму ріку», зв'язок негативний – «не може».

Спонукальні речення на зразок «Зачиніть двері!», «Не запізнюйтесь на заняття!» не можуть бути судженнями. Ми не знаходимо в їхньому складі суб'єкта, предиката і зв'язки, так, як і в реченнях питальних типу «Котра година?» «Що ти будеш робити після лекції?». Запитання спрямовані на одержання певної інформації, тобто відповіді. Окремо слід виділити риторичні запитання, на які відповіді не очікується, бо вважається, що вона відома всім: «Який студент ННІ української філології та соціальних комунікацій не знає свого директора?», «Яка матір не бажає щастя своїй дитині?» А раз відповідь відома, то й риторичне запитання можна подати у формі речення. «Кожен студент ННІ української філології та соціальних комунікацій знає свого директора», «Будь-яка мати бажає щастя своїй дитині». Тому риторичне питання вважається рівнозначним судженням.

У граматиці існують речення, що складаються з одного слова, наприклад, «Дощить» «Вечоріє» тощо. Такі речення можна легко перетворити, не змінюючи змісту, на розгорнуті речення і знайти в них судження.

Приклад

Речення «Вечоріє» можна перетворити на «Вечір настає», а це вже форма судження «S є P». «Дощить» = «Дош іде».

! Всі прості судження є категоричні.

Категоричне судження – це судження, в якому констатується наявність чи відсутність властивості предмета безвідносно до будь-яких умов.

За **кількістю**, тобто за **обсягом суб'єкта**, категоричні судження поділяють на загальні, часткові, одиничні.

Загальне судження – це судження, в якому за кожним мислимим у суб'єкті елементом множини стверджується чи заперечується певна ознака.

Суб'єкт взятий у повному обсязі.

Приклад

«Усі студенти складають іспити»

«Всі S є (не є) P»

Часткове судження – це судження, в якому містяться знання про наявність або відсутність певної ознаки у частини предметів, що мисляться в суб'єкті, а про наявність цієї ознаки в решті цих предметів може бути відомо, що вона відсутня, або нічого не відомо.

Приклад

«Деякі люди виховані», «Двоє дверей з десяти були відчиненими»

«Деякі S є (не є) P»

Одиничне судження – судження, об'єктом якого є одиничне поняття.

Приклад

«Аристотель – фундатор логіки», «Ірен Роздобудько – авторка повісті «Гудзик»

«Дане S є (не є) P»

За **якістю**, тобто за **характером зв'язки**, судження поділяють на стверджувальні та заперечні.

Стверджувальне судження – судження, в якому констатується наявність ознаки в певного предмета (чи множини предметів).

Приклад

«Працюючі громадяни України платять податки» або «Окремі категорії громадян мають право на безоплатний проїзд у міському транспорті».

Заперечувальне судження – судження, в якому констатується відсутність певної ознаки у кожного предмета, який мислиться в суб'єкті судження.

Приклад

«Риби не можуть жити без води», «Окремі студенти не взяли участь у спортивних змаганнях»

За кількістю та якістю всі категоричні судження можна поділити на чотири види:

1. **Загальностверджувальне судження** – судження, в якому констатується наявність певної ознаки у кожного предмета, який мислиться в суб'єкті судження.

Приклад

«Усі люди мають право на житло» «Усі $S \in P$ »

2. **Загальнозаперечувальне судження** – судження, в якому констатується відсутність ознаки у кожного предмета, який мислиться в суб'єкті цього судження.

Приклад

«Ніяка підтримка терористів не може бути виправдана» «Жодне S не $\in P$ »

3. **Частковостверджувальне судження** – судження, в якому констатується наявність певної ознаки в частини предметів, які мисляться в його суб'єкті.

Приклад

«Деякі курсові роботи були повернуті на доопрацювання»

«Деякі $S \in P$ »

Судження є частковим за кількістю і стверджувальним за якістю.

4. **Частковозаперечувальне судження** – судження, в якому констатується відсутність ознаки в певній частини предметів, які мисляться в його суб'єкті.

Приклад

«Деякі люди не знають правил етикету»

«Деякі S не $\in P$ »

Судження є частковим за кількістю і заперечувальним за якістю.

За модальністю судження поділяють на судження **необхідності**: «Після ночі настане день»; **дійсності**: «Осінь в цьому році тепла»; **можливості**: «У третьому тисячолітті людство, можливо, знайде шлях до мирного співіснування».

Модальність – характеристика судження, яка визначається принципом розрізнення об'єктивно можливого, дійсного і необхідного.

Логічна модальність полягає в ступені встановленої достовірності завдяки тому чи іншому різновиду судження.

За логічною модальністю судження поділяють на проблематичні та достовірні.

Проблематичне судження – судження, в якому щось стверджується чи заперечується з певним ступенем припущення.

Приклад

«Причиною неврожаю зернових культур, мабуть є посушливе літо».

Достовірне судження – судження, що містить знання, обґрунтовані, перевірені практикою.

Приклад

«Люди дихають киснем».

Складне судження – судження, до складу якого входять два і більше суб'єктів, або два і більше предикатів, або два та більше і суб'єктів, і предикатів.

Приклад

«Сергій, Тетяна і Валентина – відмінники нашої групи» – три S .

«Форми гласності в місцевому самоврядуванні реалізуються через засоби масової інформації: випуск спеціальних бюлетенів, прес-релізів, проведення прес-конференцій, брифінгів, створення архівів

Складні судження поділяються на безумовні та умовні.

Безумовні судження поділяються на єднальні та розділові.

У єднальних наявне ствердження чи заперечення про належність предметів двох чи більше ознак

Приклад

«Т. Шевченко – геніальний поет і талановитий живописець».

У предикаті розділового судження, як і в предикаті єднального вказується на дві чи більше ознак. Проте на відміну від єднального в розділовому судженні не стверджується, що всі ці ознаки належать предметів судження.

У ньому йдеться про належність чи неналежність предметів тільки однієї з цих ознак, або принаймні однієї з цих ознак.

Приклад

«Цей кут є або гострим, або прямим, або тупим»

Умовне судження – судження, в якому відображається залежність того чи іншого явища від якихось обставин, і в якому підстава і наслідок з'єднуються за допомогою логічного сполучника «якщо... , то».

Приклад

«Якщо в чотирикутнику всі сторони рівні, а кути прямі, то його діагоналі взаємно перпендикулярні».

Між простими судженнями у складному існує певна логічна зв'язка.

У сучасній логіці висловлювань пропонується говорити не про судження, а про висловлювання і формалізувати зв'язки між ними: єднальну зв'язку або кон'юнкцію, розділову або диз'юнкцію і умовну або імплікацію.

Кон'юнкція – єднальне висловлювання, в якому використовується логічний сполучник «і».

Грамаітичний сполучник, що буде стояти у реченні, не обов'язково буде і – замість нього може стояти кома, сполучники та, але, або, так само тощо. Однак логічний сполучник при єднальній зв'язці завжди буде і.

Ганна прийшла на іспит і отримала п'ятірку.

Диз'юнктивне або розділове висловлювання буває двох видів: слабка диз'юнкція і сильна диз'юнкція.

Сильна диз'юнкція використовує логічний сполучник або..., або. У відповідному реченні можуть стояти сполучники і, так, але, чи, або..., або... Сильна диз'юнкція вказує на можливість із двох або декількох варіантів обрати тільки один

Приклад

«Або я складаю залік з англійської мови з першого разу, або не складаю його з першого разу», «Виходячи на вулицю я одягну або шубу, або пальто, або плащ».

Слабка диз'юнкція використовує логічний сполучник «або». Вона на відміну від сильної диз'юнкції пропонує більше варіантів вибору: можливо тільки перше, можливо тільки друге, можливо і перше, і друге одночасно.

У реченні може стояти сполучники і, але, або.

Приклад

«Під час перерви я буду або пити каву, або розмовляти по телефону, або і те і друге разом»

Імплікація, або умовне висловлювання використовує логічний сполучник «якщо..., то...», але у реченні може стояти «оскільки... остільки», «за умови... настає...», «тому, що», «коли ..., тоді...», і т. ін.

Імплікація має у своєму складі нерівнозначні прості висловлювання. Перше висловлювання – це підстава, друге просте висловлювання – це наслідок з першого.

Приклад

«Якщо йде дощ, то асфальт мокрий»

Імплікація найчастіше (але не завжди) вказує на наявність причинно-наслідкових відношень: Якщо

у дерева згнили корені, то воно засохне. В імплікативному судженні можуть виявлятися причинні, функціональні, просторові, часові, правонаступні, логічні тощо. Якщо ж такі зв'язки відсутні, то просте використання сполучника «якщо ..., то» зовсім не означає, що таке висловлювання імплікативне. Так, висловлювання «Якщо вчора ми не знали розкладу іспитів, то сьогодні ми його знаємо» є не імплікативним висловлюванням, а слабкою диз'юнкцією.

Еквівалентність (подвійна імплікація) – відношення між підставою і наслідком, коли тільки одна певна підстава дає наслідок, а цей наслідок може у свою чергу розглядатися як підстава для своєї підстави. Еквівалентне висловлювання використовує логічний сполучник «тоді і тільки тоді, коли...», або «якщо і тільки якщо...», «у тому і тільки у тому випадку, коли...»

Приклад

«Людина притягається до кримінальної відповідальності тоді і тільки тоді, коли вона вчинила злочин»

4.3. Роль запитань у пізнанні. Структура запитання. Логічна класифікація запитань

Одним з різновидів суджень є запитання. Процес пізнання породжується необхідністю задоволення потреб людини. У теоретичному плані ця необхідність виражається у формі запитань, які постійно виникають у всіх сферах людської діяльності. Вміння правильно формулювати запитання має велике значення.

Формулюючи запитання, необхідно дотримуватися таких правил:

1. Запитання має бути осмисленим, коректним.
2. Запитання треба формулювати якомога коротше і ясніше.
3. Складні запитання доцільно розбити на прості.
4. У розділових судженнях треба назвати всі можливі альтернативи.

Грамаатичною формою вираження запитань є питальні речення. Вміння формулювати запитання залежить від знання як логіки, так і тієї сфери реальності, яка відображається в запитанні.

Запитання є завуальованими вимогами певної інформації й тому їх застосовують для з'ясування обставин, уточнення інформації, розв'язання проблемної інформації. Визначити запитання можна так.

Запитання – це висловлювання, в якому міститься вимога певної інформації від людини, до якої звертаються.

За логічною природою на відміну від суджень, які можна охарактеризувати як істинні або хибні, запитання так оцінити неможливо. Вони можуть бути коректними або некоректними, правильними або неправильними, доцільними або недоцільними.

Дослідження будь-якого запитання обов'язково передбачає необхідність врахування:

- передумови (пресуппозиції) запитання;
- контексту його промовляння.

Передумова запитання (або його пресуппозиція) – це вихідне знання, яке міститься у запитанні.

Приклад

Запитання «Яку оцінку ти отримав на іспиті з логіки?» передбачає, що людина, до якої звертаються, колись складала іспит з логіки.

Якщо передумова є незрозумілою для людини, до якої звертаються, то діалог узагалі не відбудеться.

Приклад

Якщо ви запитуєте співрозмовника «Як ви голосували на останніх виборах Президента України?» з метою встановлення, за яку особу голосував співрозмовник, а у відповідь чуєте опис процедури голосування: «Пішов до виборчої дільниці, отримав бюлетень, заповнив його і кинув до урни», то навряд чи можна стверджувати про успішність такого спілкування.

Контекст промовляння запитання – це місце, час та інші умови, за яких відбувається діалог.

Саме контекст запитання зумовлює його пресуппозицію.

Приклад

Запитання «*Чи маєте ви годинник?*», яке ставлять перехожому на вулиці, може означати бажання дізнатися про час. Те ж саме запитання, але у подарунковому магазині, означатиме зовсім інше. Інший приклад: запитання «*Як справи?*» залежно від різних ситуацій його промовляння може бути довідковим (коли дійсно хочуть дізнатися про життя іншої людини) або виявитися просто люб'язністю (відповідно до правил етикету).

Запитання класифікують залежно від підстави поділу.

За кількістю відповідей запитання поділяють на

- відкриті;
- закриті.

Відкрите запитання – це запитання, яке передбачає можливість необмеженої кількості відповідей.

Закрите запитання – це запитання, на яке можна дати обмежену кількість відповідей.

Приклад

Запитання «*Яким є Ваше ставлення до діяльності Верховної Ради?*» є відкритим, оскільки кожна людина може висловити свою власну думку з цього приводу. Те саме запитання можна сформулювати у закритій формі, якщо додати до нього перелік можливих відповідей. «*Яким є Ваше ставлення до діяльності Верховної Ради?*» (позитивним, негативним, байдужим, важко відповісти).

За логічною коректністю запитання поділяють на

- логічно коректні;
- логічно некоректні.

Логічно коректне запитання – це запитання, на яке можна дати правильну відповідь, за допомогою якої зникає пізнавальна невизначеність запитання. На логічно некоректне запитання таку відповідь дати неможливо.

Є кілька випадків логічної некоректності запитань

1. Семантична некоректність запитання.

А. Запитання є семантично некоректним, якщо його формулювання включає терміни, значення яких невідомі співрозмовнику.

Приклад

Запитання «*Які існують різновиди ад'єктивно-іменних словосполучень з обов'язково дистрибутивним зв'язком компонентів у сучасній англійській мові?*» буде зрозумілим лише в певній аудиторії. Для більшості людей воно буде позбавлене смислу.

Б. Запитання є семантично некоректним, якщо не всі терміни, які трапляються у ньому, є чітко визначеними, і з контексту не зрозуміти, що саме ці терміни означають. Такі запитання називають недостатньо визначеними запитаннями.

Приклад

Запитання «*Ви за чи проти введення приватної власності?*» може викликати великі труднощі, оскільки невідомо, що саме має на увазі той, хто запитує, вживаючи певні терміни. Необхідно з'ясувати найбільш очевидне: «*Що таке приватна власність?*», «*Яким саме чином її будуть упроваджувати?*», «*Що є предметом приватної власності: земля, надра, заводи?*» тощо.

2. Синтаксична некоректність запитання.

Запитання є семантично некоректним тоді, коли його складники не узгоджуються між собою (хоча вони можуть бути чітко визначеними).

Прикладами таких запитань є запитання, в яких відсутня узгодженість часу («*Чи будете Ви перебувати в Україні останні п'ять років?*»). Такі запитання складають види запитань, позбавлених смислу.

3. Запитання є некоректним, якщо його передумовою є хибне висловлювання. На таке запитання взагалі неможливо дати відповідь.

Приклад

Ще з часів античності звертали увагу на запитання типу: «*Чи перестав ти бити свого батька? Так чи ні?*» Якщо хтось відповідає «*Так*», то виходить, що він дійсно колись бив свого батька, хоча зараз уже не б'є. Якщо хтось відповідає «*Ні*», то виходить, що він не лише бив, але й продовжує бити свого батька. Складність ситуації зумовлена саме хибністю передумови запитання, а саме, «*Ти бив свого батька*».

Запитання зазначеного ґатунку іноді називають провокаційними. Яким же чином треба на них відповідати? Насамперед потрібно з'ясувати передумову (пресуппозицію) таких запитань і сповістити співрозмовників про її хибність.

4. Запитання є некоректним, якщо у ньому стверджують характеристики предмета, які суперечать одна одній.

Таким запитанням притаманна внутрішня суперечність. Можливість правильної відповіді на них включена. Саме тому їх на називають абсурдними.

5. Запитання є некоректними, якщо на нього неможливо дати відповідь, яка зменшувала б пізнавальну невизначеність запитання (причина – елементарна відсутність останньої). Запитання такого типу називають тавтологічними.

Розрізняють такі різновиди тавтологічних запитань:

- логічно тавтологічні запитання;
- фактично тавтологічні запитання.

Запитання є **логічно тавтологічним**, якщо інформація, про яку в ньому запитують, виражена за допомогою логічної форми самого запитання.

Приклад

«Чи є ця людина такою, якою вона є насправді?» На таке запитання практично неможливо дати хибну відповідь, яка не була б при цьому логічно суперечною.

Запитання є **фактично тавтологічним**, якщо інформація, про яку запитують, наявна в термінах, які увіходять до складу цього запитання.

Приклад

«В якому місті був підписаний Сен-Жерменський мирний договір?»

4.4. Логічний аналіз відповіді. Види відповідей

Відповідь завжди базована на передумові запитання. Її можна надати лише на синтаксично коректне запитання. Якщо запитання при цьому є семантично некоректним, то можливою є одна відповідь. Це буде висловлювання, яке заперечує передумову запитання.

Приклад

На запитання «Як можна обмежити поняття «Сонячна система»? є лише одна відповідь: «Це поняття обмежити не можна».

Відповіді поділяють на:

- правильні неправильні;
- неправильні.

Правильна відповідь – це відповідь, яка повністю або частково усуває пізнавальну невизначеність, наявну у запитанні.

Той, хто запитує, отримує інформацію, яка задовольняє його.

Правильні відповіді можуть бути

- сильними;
- слабкими.

Сильна відповідь – це відповідь, яка надає повну інформацію стосовно будь-якого запитання.

Слабка відповідь – це відповідь, яка лише частково усуває незнання: інформація, надана такою відповіддю, є неповною.

Серед слабких відповідей одна може виявитися сильнішою.

Приклад

На запитання «Чи є ім'я присвоєне Київському національному університету?» можна дати як сильну відповідь «Ім'я Тараса Григоровича Шевченка», так і слабкі відповіді «Ім'я українського поета», «Ім'я українського громадського діяча».

Хоча слабкі відповіді є правильними, проте не в усіх випадках вони задовольнятимуть того, хто запитує. Наприклад, викладач під час іспитів вимагає від студентів сильної відповіді (саме від цього й залежить іспитова оцінка).

Неправильна відповідь – це відповідь, яка не надає нової інформації стосовно проблеми, якою

цікавиться той, хто запитує.

Такі відповіді не зменшують пізнавальну невизначеність запитання і, отже, не усувають незнання тієї людини, яка його ставить.

Неправильні відповіді можуть бути

- тавтологічними;
- нерелевантними.

Зазначимо, що «неправильна відповідь» та «хибна відповідь» – це різні поняття, оскільки неправильна відповідь може бути істинною.

Тавтологічні відповіді можуть бути істинними лише завдяки своїй власній логічній формі (так звані логічно тавтологічні відповіді).

Приклад

Згадаймо Богомола із «Золотого ключика», який на запитання Мальвіни «Що трапилося з Буратино?» відповів: «Пацієнт або живий, або мертвий». Така відповідь є неправильною, оскільки вона не містить нової інформації, але все ж таки істинною, оскільки спирається на закон виключення третього.

Фактично тавтологічні відповіді також можуть бути істинними, оскільки вони виражають інформацію, яка вже наявна в самому запитанні.

Запитання – «Що таке логіка як наука?» і відповідь «Логіка – це наука».

Нерелевантні відповіді – це відповіді, які зовсім не мають стосунку до поставлених запитань.

Природно, що нерелевантні відповіді також можуть бути істинними.

4.5. Умовиводи як форма мислення. Індукція, дедукція, традукція – типи умовиводів

Умовиводи – форма мислення, за допомогою якої з одних думок (засновків) одержують нові думки – висновки.

Форма мислення, яка дозволяє нам на основі раніше набутих знань отримати нові знання чисто логічним шляхом.

Раніше набуті знання в умовиводі називають **засновками** умовиводу, а нові знання, які отримали – **висновком**. Обґрунтування того, що з засновків витікає лише такий висновок, називається **демонстрацією**.

Отже всякий умовивід складається з 3 частин:

- засновку;
- висновку;
- демонстрації.

Типи умовиводів:

- дедукція;
- індукція;
- традукція.

В дедукції висновок виводиться з якогось загального положення.

Отже, хід міркування йде від загального до часткового.

Приклад

Всі квіти рослини

Троянда квітка отже,

Троянда рослина

В індукції хід міркування йде від часткового до загального. Якщо висновок дедукції вузьчий, ніж засновки, то висновок індукції ширший від засновків.

Приклад

Мідь при нагріванні розширюється

Алюміній при нагріванні розширюється

Залізо при нагріванні розширюється
Ртуть при нагріванні розширюється отже,
Всі метали при нагріванні розширюються.

Традукція (аналогія) – хід міркування йде від часткового до часткового. Тому висновок аналогії проблематичний.

Приклад

Земля – ближня планета.
Венера – ближня планета.
Земля має атмосферу.
Венера має атмосферу отже,
На Венері, можливо, є життя.

Головні терміни, які потрібно запам'ятати:

Судження – це логічна форма мислення, за допомогою якої щось стверджується або заперечується щодо предмета нашої думки або зв'язку між предметами думки.

Категоричне судження – це судження, в якому констатується наявність чи відсутність властивості предмета безвідносно до будь-яких умов.

Загальне судження – це судження, в якому за кожним мислимим у суб'єкті елементом множини стверджується чи заперечується певна ознака.

Часткове судження – це судження, в якому містяться знання про наявність або відсутність певної ознаки у частини предметів, що мисляться в суб'єкті, а про наявність цієї ознаки в решті цих предметів може бути відомо, що вона відсутня, або нічого не відомо.

Умовиводи – форма мислення, за допомогою якої з одних думок (засновків) одержують нові думки – висновки;

– форма мислення, яка дозволяє нам на основі раніше набутих знань отримати нові знання чисто логічним шляхом.

Запитання – це висловлювання, в якому міститься вимога певної інформації від людини, до якої звертаються.

Передумова запитання (або його пресуппозиція) – це вихідне знання, яке міститься у запитанні.

Контекст промовляння запитання – це місце, час та інші умови, за яких відбувається діалог.

Логічно коректне запитання – це запитання, на яке можна дати правильну відповідь, за допомогою якої зникає пізнавальна невизначеність запитання.

Правильна відповідь – це відповідь, яка повністю або частково усуває пізнавальну невизначеність, наявну у запитанні.

Сильна відповідь – це відповідь, яка надає повну інформацію стосовно будь-якого запитання.

Слабка відповідь – це відповідь, яка лише частково усуває незнання: інформація, надана такою відповіддю, є неповною.

Неправильна відповідь – це відповідь, яка не надає нової інформації стосовно проблеми, якою цікавиться той, хто запитує.

Питання для самоперевірки

1. Що таке термін судження?
2. Чим судження як форма мислення відрізняється від поняття?
3. Які є види простих суджень?
4. Які види запитань ви знаєте?
5. Чим умовиводи відрізняються від інших форм мислення?

ТЕМА 5. АНАЛІЗ І ОЦІНКА ТЕКСТУ З ПОГЛЯДУ ЛОГІКИ

5.1. Поняття логічної помилки. Причини її виникнення

На перший погляд, про це слід було б говорити, виходячи з точних характеристик, вироблених теорією логіки. Однак, у сучасній логіці статус логічної помилки до сьогодні достатньо ясно і чітко не з'ясований. Певною мірою це пояснюється деякими особливостями розвитку логіки. Поняття логічної помилки в математичній логіці виключається вивченням строгих схем ідеалізованого мислення; в формальних (символічних) структурах це поняття асоціюється з можливими порушеннями принципів логічного синтаксису. Але аналізуючи реальні тексти, ми стикаємося з величезним пластом помилок семантичного характеру.

З цього погляду більш прийнятною є позиція традиційної логіки, за якою до логічних помилок зараховують непорозуміння. До цієї категорії належать неправильне слововживання, неправильне використання родо-видових відношень та ін. На думку науковців, терміни «логічна помилка» і «смілова помилка» слід вживати як синоніми. Прикладом таких можуть бути: аргументований доказ, інтелектуальний розум, полемічна суперечка, тощо.

Основними причинами виникнення логічних помилок є такі:

1. Елементарні граматичні чи стилістичні помилки як правило виявляються у порівняно короткому уривку тексту, в одному реченні, вдвох чи трьох сусідніх. Але логічна помилка може бути розподілена в різних частинах тексту.

2. Сміслові зв'язки гірше піддаються доведеному до автоматизму сприйняттю, яке вироблене в досвідченого редактора стосовно граматичних помилок. Логічні помилки не так чітко себе проявляють, вони не лежать на поверхні тексту, а тому їх виявлення потребує більш тренованої уваги, більш глибокого проникнення в змістові зв'язки.

Дуже серйозною проблемою, пов'язаною з опрацюванням змісту тексту, є вироблення в редактора навиків усунення логічних помилок. А для цього слід ознайомитися з переліком типових логічних помилок, які трапляються в журналістських текстах.

Типові логічні помилки.

1. Підміна тези може здійснюватися як свідомо, так і несвідомо. При цьому замість тези обґрунтовують інше положення – ширше за обсягом, вужче, або й таке, що не має ніякого відношення до проголошеної тези (йдеться про «втрату тези», «перехід в іншу предметну сферу»).

Типовий прояв підміни тези – популізм.

2. Зсув плану розповіді з однієї сфери розповіді в іншу (переважно з політичної сфери в побутову).

Зсув плану викладу є поширеною логічною помилкою, суть її полягає в порушенні послідовності думок: необґрунтованому переходу до наступної тези або поверненню до того, що вже говорилося раніше.

Людство постійно стикається з новими проблемами, які необхідно розв'язувати, наслідком чого є формулювання все нових і нових тез. Слід враховувати, що одні положення з тезами (тобто такими, що потребують обґрунтування) для всього людства, а інші – для окремих груп людей, наприклад для певної аудиторії. При порушенні цього правила «обґрунтовують обґрунтоване».

3. Наступна група логічних помилок пов'язана з порушенням другого закону логіки – закону несуперечності (протиріччя), відповідно до якого не можуть бути одночасно істинними протилежні думки про той самий предмет, узятий у той самий час і в тому самому відношенні. Розрізняють контактні й дистантні, виразні й імпліцитні суперечності:

1) контактнo-виразні суперечності (*Лікар і медсестра виходили мовчки, про щось перемовляючись між собою*);

2) контактнo-імпліцитні суперечності (*Перший приз здобув студент 3-го курсу, який набрав 15 очок, отримавши 12 перемог і звівши одну партію в шахи внічию*);

3) дистантнo-виразні суперечності (*Мистецтво не знає обмежень. А через кілька абзаців: Мистецтво має різні обмеження, зумовлені християнською етикою, законами жанру тощо*);

4) дистантнo-імпліцитні суперечності (*«Ціни на продукти харчування в області з початку року зросли більше ніж на 8 %. ... Згідно зі статистикою найбільше подорожчали яйця – аж на 6 %»*).

4. Порушення причиново-наслідкового зв'язку в уривку тексту чи в тексті загалом. Суть цієї помилки полягає в тому, що при обґрунтуванні тези використовуються аргументи, які не можуть бути достатньою підставою для доведення істинності тези. «...А всі наші стоки виводяться на спеціальні

поля, а не в річку. Так що нашої вини в забрудненні немає».

5. Сплутування причини й умови.

6. Сплутування причини й наслідку.

7. Недостатня обґрунтованість тези належною кількістю аргументів.

8. Пропущення потрібної ланки в ланцюзі логічних розмірковувань: «Люди мусять знати, що і як робить влада. Саме за це власть імуущі недолюблюють пресу». Богдан фактично залишився без засобів до існування і мене дивує: є ж така організація, як Спілка журналістів України».

9. Подання як істинної тези, істинність якої ще треба підтвердити аргументами: Всім доводиться часто бувати пасажиром Львівської залізниці.

10. Наведення аргументів, які не підтверджують, а, по суті, спростовують тезу: «Акція потрібна, хоча вже й трішки пізно...», «Каррерас співав непогано, але й не старався на всі сто...»

11. Поєднання як однорівневих, однопланових, однорідних тих понять, які такими не є: «Місячне затемнення найбільше впливає на особисте життя, сферу кохання, дітей».

12. Поєднання як однорівневих, однопланових, однорідних тих понять, зміст яких частково перетинається, обсяги значення яких частково збігаються: «... На фоні зменшення кількості навмисних вбивств та розбоїв в області зросла загальна кількість злочинів».

5.2. Логічний аналіз тексту та його завдання

Оскільки робота редактора – робота розумова, вона може бути успішною лише за умови дотримання ним законів і правил логіки.

Завдання редактора:

1. Осмислити кожний випадок логічного зв'язку між поняттями і судженнями у реченні, зафіксувати і виявити цей зв'язок.

2. Перевірити правильність виявлених і зафіксованих логічних зв'язків

Логічний аналіз тексту необхідний на всіх етапах роботи над текстом. Розбирати текст, побудований логічно правильно, легко. Якщо логічну чіткість тексту порушено, його форма незрозуміла, оцінити його дуже важко. Обмежитись тільки констатацією факту у такому випадку ми не можемо, оскільки від редактора вимагається точний і обґрунтований висновок.

Логічний аналіз тексту ґрунтується на двох операціях:

1) уявному поділі тексту на частини;

2) дослідженні зв'язків між цими частинами, між змістовими одиницями тексту і позатекстовою дійсністю.

Уже під час першого знайомства з текстом корисно звернути увагу на те, яким способом пов'язані між собою змістові елементи: сполучниками, розділовими знаками і якими саме.

Неточне використання сполучників **тому що, через те що, оскільки, хоча, однак**, тощо – ознака нелогічності викладених автором думок. Кожний сполучник у тексті сигналізує про наявність певних логічних зв'язків, певних логічних відношень між поняттями, судженнями.

5.3. Прийоми виявлення логічних зв'язків

1. Виокремлення слів або розділових знаків, що передають характер логічних зв'язків.

Часто логічний зв'язок між судженнями виражається сполучниками або сполучними словами, які є своєрідними сигналами, що попереджають про логічний зв'язок у тексті.

Наприклад, читаючи текст, де між двома поняттями стоїть сполучник і, ми подумки повинні зробити висновок, що тут поєднано члени поділу одного поняття. Слід перевірити, чи справді це так.

Приклад

У видавничій анотації читаємо такий текст:

„Навчальний посібник для учнів музичних учбових закладів, а також доступний всім прихильникам музики і тим, хто воліє ознайомитися з її історією.”

Ці два поняття не взаємовиключають одне одного, а обсяги їх перетинаються, але не виключено той варіант, коли обсяг останнього входить до обсягу першого, тобто про тих прихильників музики,

які воліють ознайомитися з її історією. Тому вони не є членами поділу одного поняття. Тому слід було б написати:

„Навчальний посібник для учнів музичних учбових закладів, а також доступний всім прихильникам музики, хто воліє ознайомитися з її історією.”

2. Зіставлення суджень чи понять, логічний зв'язок між якими словесно чи пунктуаційно не виражений.

У багатьох випадках логічний зв'язок між судженнями та поняттями словесно чи пунктуаційно не виражений. Не співставляючи такі судження і поняття, редактор ризикує пропустити до друку текст з неперевіреними внутрішніми логічними зв'язками.

Приклад

Редакція одного з жіночих журналів повідомила:

«У лютневому номері була надрукована анкета «Сто рубрик». Редакція прагнула встановити, які розділи, жанри, теми найбільше цікавлять читачів, а які залишаються поза увагою.

Слід зауважити, що наші очікування повністю справдилися. Листи продовжують надходити, але вже зараз ми маємо десять тисяч відповідей на анкету.

Уже сьогодні навіть при побіжному огляді частини цих відповідей, ми дізналися про себе багато нового».

Якщо не співвіднести першу фразу у другому абзаці з двома наступними, можна не виявити між ними зв'язок. Ні словесно, ні пунктуаційно цей зв'язок не виражений, але те, що у першій фразі думка не завершена, свідчить про те, що зв'язок існує, що далі буде роз'яснення, чому *«наші очікування повністю не справдились»*. А й справді, обидва судження начебто вказують на причину того, чому очікування справдилися: надіслано велику кількість відповідей, відповідей змістовних, з яких редакція дізналася про себе багато нового. Саме цього, схоже, й чекала редакція. Значить все правильно? Виявлений логічний зв'язок правильний?

Так, на цьому можна було б поставити крапку, якби перед фразою, яку ми розбирали, не було іншої, такої, що пояснює, що мала на меті редакція, публікуючи анкету. Вона дозволяє зробити висновок, що редакція наперед знала, які розділи, жанри, теми захоплюють читачів, а які залишають байдужими. Ці очікування і справдилися. Однак наступні дві фрази ніяк не підтверджують, що саме ці очікування справдилися. Навпаки, у них мова йде зовсім про інше – про широкий відгук на анкету, про щось нове, тобто несподіване. Так, дякуючи співставленням, які не може не робити і читач, ми виявили логічний зв'язок між першим і другим абзацом тексту, зв'язок, який виявили не автори тексту – він утворився випадково і порушив логіку відношень між судженнями другого і третього абзаців. Ясно, що необхідне втручання редактора. Що ж зробити, щоб прибрати неправильний зв'язок? Або викреслити першу фразу другого абзацу, або замінити її із такою, в якій йдеться не про очікування редакції взагалі, а про те яку конкретно інформацію хотіла отримати в результаті анкетування.

Приклад

«Редакція прагнула встановити, які розділи, жанри, теми найбільше зацікавлюють читача, а які лишаються поза увагою.

У тому, що читачі масово відгукнуться на анкету і допоможуть нам, ми не вагалися. І не помилилися. Листи ще продовжують надходити».

Працівник редакції не виправив текст, тому що читаючи не співставляв між собою судження, а отже, не виявив зв'язків, що і привело до логічної плутанини.

Про характер логічних зв'язків між судженнями і поняттями сигналізують розділові знаки. Наприклад, кома може розділяти однорідні члени речення, двокрапка замінювати сполучник тому що, тире вживатися в значенні – отже, тощо.

5.4. Прийоми, що допомагають перевіряти правильність логічних зв'язків

1. Чітке виокремлення суджень і максимальне згортання їх до простих.

Це спрощує і робить зручним процес співставлення суджень.

2. Відновлення пропущених ланок.

Приклад

Читаємо уривок із замітки про спорт:

«У гострій боротьбі «Динамо» перемогло «Шахтар». Рахунок свідчить про напруження в ході зустрічі – 1:0».

Читаючи друге речення, корисно подумки відтворити загальний засновок умовиводу, щоб простіше було перевірити його правильність.

У другій фразі два судження: висновок (рахунок свідчить про напруження в ході зустрічі) і один із засновків (рахунок 1:0), у якому слово «рахунок» матеріально не виражено.

Однак із засновку «Рахунок 1:0» зроблений автором висновок безпосередньо не витікає. Такий висновок можна зробити тільки посилаючись на загальний засновок, приміром, кожна зустріч з рахунком 1:0 проходить напружено.

Автор цей засновок випустив як очевидний. А редактор подумки не відновив. І даремно. Адже при такому рахунку зустріч могла б бути в'ялою та нецікавою.

Тож загальний засновок можна вважати хибним. А при хибному загальному засновку і висновок може бути хибний. Дійсно, власне рахунок ще ні про що не говорить.

Виявлений нами логічний недогляд слід усунути. Для цього необхідно відмовитися від будь-яких умовиводів. Адже мета подібної кореспонденції повідомити читачам рахунок і охарактеризувати хід зустрічі. Тому найбільш прийнятним буде такий варіант:

Рахунок напруженої гри – 1:0.

Не відновлюючи пропущену ланку, редактор ризикує пропустити логічну помилку.

3. Співвіднесення логічно пов'язаних ланок.

Співвіднесення логічно пов'язаних елементів тексту – один з найбільш універсальних логічних прийомів редакторського аналізу.

Співставляючи одне і те ж поняття у різних уривках одного й того ж тексту, ми перевіряємо, чи не виникло необґрунтованих змін у змісті цього поняття. Порівнюючи судження про той самий чи подібний предмет, ми не можемо не побачити протиріч у тексті. Співставляючи кожний член ряду з узагальнюючим словом, ми можемо помітити логічно неправильний поділ. Підстави і наслідок, теза і аргументи – все це редактор має ретельно перевірити, перш ніж матеріал буде допущено до друку. Адже оцінка логічних якостей тексту – це, насамперед, оцінка логічних відношень між судженнями, елементами всередині судження. А щоб перевірити правильність відношень, слід подивитися, які логічні елементи співвідносяться один з одним.

1. Зіставлення суджень про той самий або близький предмет упродовж одного судження.

Співставляючи такі судження, редактор не може не помітити порушень закону несуперечності. Співставлення суджень про одне поняття у різних частинах тексту допомагає редакторові помічати прямі повтори там, де вони не потрібні, або потрібні, але з іншим логічним акцентом, який робить повтор зрозумілим, осмисленим.

2. Зіставлення логічно однорідних членів з узагальнюювальним чи загальним словом і між собою.

Без такого зіставлення виявити порушення правил поділу чи узагальнення усіх понять ряду неможливо.

На практиці узагальнююче словосполучення слід замінити одним словом, яке за змістом здатне замістити все словосполучення. Уявне співставлення цього слова з кожним членом ряду, дозволило б уникнути логічних помилок.

3. Зіставлення у визначеннях складових частин – тієї, яка визначається і тієї, яка визначає.

У правильному визначенні обсяг частини, що визначає, повинен дорівнювати обсягу частини, яку визначають.

4. Зіставлення підстави й наслідку.

У тексті слід встановлювати суть логічних відношень між двома судженнями: це причина, а це наслідок. А потім співвіднести, чи справді такі відношення можуть бути між цими судженнями.

5. Зіставлення тезі й аргументів.

Аргументи повинні логічно підводити читача до висновку на підтвердження чи спростування даної тези.

5.5. Методи реалізації логічного аналізу в журналістиці

Аналіз і синтез – складна логічна операція, що має чітко визначене логічне спрямування, яка при всій, здавалось би, суперечливості, рівноспрямованості дій, переслідує одну мету – дати читачеві вичерпне і містке уявлення про досліджуваний предмет (факт, явище, процес), його гносеологію, генетику, історію, сучасний стан і перспективи розвитку.

У який же спосіб, через які механізми здійснюється аналітична та інтегруюча дія?

Такими «механізмами» або логічними прийомами пізнання дійсності виступають передусім індукція і дедукція.

Індукція має яскраво виражений аналітичний характер. Це рух думки від часткового, окремого до загального.

Дедукція – це рух (понять, суджень, умовиводів) від загального до часткового, окремого, від абстрактного до конкретного. Вона має індуктивне походження. Дедукція і індукція допомагають журналістові сформулювати задум майбутнього твору, визначити його тему, а отже й розробити її.

Простежимо дію обох методів на прикладі праці В. Карпенка «Займіть свої місця...» (Вітчизна. – № 4. – 1991), де він ділиться своїми враженнями про роботу першої сесії новообраної Верховної Ради України. Тема публіцистичних нотаток: законодавча влада в Україні, її становлення. Вужчий аспект теми: що собою являє український парламент: його кількісна та якісна характеристики. Виступ складається з кількох розділів і в межах кожного зустрічаємо як індуктивний, так і дедуктивний методи розробки теми.

Так, у розділі «Люди парламенту» автор дає класифікацію депутатів, характеризує їх за певними критеріями: за ступенем свідомості; за ознакою активності і за рівнем популярності, за особистісними якостями. Ясна річ, що це дедуктивний підхід. Але щоб вийти на ці узагальнення (на класифікацію за критеріями), треба було мати на увазі конкретних людей, їхні характеристики: кількісні та якісні. Це той випадок, коли, як зазначалося вище, дедукція має яскраво виражене індуктивне походження. Відштовхуючись від цілком означених персоналій, беручи до уваги їхні риси і прикмети, тобто йдучи шляхом індукції, журналіст згодом узагальнює ці риси, підводить під певну класифікацію. Власне кажучи, від аналізу переходить до синтезу. А отже демонструє зворотну – дедуктивну дію – від загального веде нас до конкретного. Називаючи той чи інший критерій, за яким він диференціює депутатів, В. Карпенко підкріплює його конкретними даними, відомостями.

Аналіз і синтез також здійснюються за допомогою порівняльного методу.

Порівняння – це логічна дія, спрямована на виявлення відмінностей між досліджуваними предметами (фактами, явищами).

Аналогія – теж порівняння, але таке, що уподібнює предмети вже за схожістю. Наука логіка відносить порівняння до розряду одного з основних логічних прийомів пізнання, який починається з відрізнявання одного предмета (факту, явища) від іншого і без якого неможливе пізнання не тільки простих, а й найскладніших явищ. Ця ж наука вчить, що порівняння забезпечить правильні результати дослідження при дотриманні двох умов:

а) порівнювати можна лише ті поняття і факти, які відображають пов'язані один з іншим предмети і явища об'єктивної дійсності;

б) порівнювати їх треба за суттєвими ознаками.

Журналісти часто вдаються до порівняння, щоб розкрити зміст одних фактів через інші. Наприклад, порівнюють роботу одного колективу з іншим. Це надає публікаціям потрібної контрастності й виразності, підсилює їх результативність. До порівняння й аналогії як засобів реалізації аналізу й синтезу близьким є метод зіставлення і протиставлення.

Зіставити означає: розглянути, простежити, дослідити ті чи інші предмети (факти, явища) дійсності, виходячи з якоїсь спільної точки зору. Як і при порівнянні, при зіставленні слід дотримуватися такої

умови: досліджувані факти, явища, картини, думки мають бути зіставними. Їх мусить між собою щось поєднувати.

Одним з ефективних логічних прийомів є коментар.

Коментар – це пояснення чи тлумачення (недвозначне, стисле, лаконічне), уточнення чи конкретизація досліджуваного факту. Використовується в усіх жанрах, а в таких, як замітка, огляд, кореспонденція займає провідне місце. Коментар доцільний там, де є потреба в поглибленому і прискіпливому аналізі фактів, де необхідне їх всебічне висвітлення. Коментарем може бути навіть одне вдало вставлене слово, а також окремі частини речення, цілі фрази, абзаци. У випадку, коли твір складається з конкретного факту і коментаря до нього, коли метод дослідження співпадає з композицією і жанровою належністю, – тоді перед нами коментар за всіма параметрами: за методом, композицією і жанром. Проте найчастіше коментар використовується як один із засобів здійснення аналізу і синтезу. Особливо до місця він, коли йдеться про великі за розміром публікації – статті, публіцистичні нотатки, нариси-дослідження журнального варіанта.

Аналітична дія в журналістському творі може здійснюватися методом «логічного ланцюжка» або у вигляді «хронологічно-послідовного ланцюжка».

Логіка вчить, що зв'язок **«логічний ланцюжок»** означає: на підтвердження явища наводиться ряд фактів в їхній логічній послідовності. Остання виникає тому, що пояснюючи причину появи того чи іншого факту, автор певною мірою вказує на джерело появи цієї причини, а в названому джерелі криється своє джерело». І так клубок розмотується до своєї вихідної точки.

При використанні «хронологічно-послідовного ланцюжка» аналітико-синтезуюча дія відбувається як послідовний розвиток думки, як констатація фактів, подій, причин їх появи за чітко дотриманим хронологічним принципом.

Одним із різновидів «логічного ланцюжка» є метод пошуку істини: йдучи слідами певних подій, журналіст розплутує тугий вузол фактів, явищ, думок і поступово підводить читача до потрібного висновку. Цей метод характерний для судової хроніки, виступів з правової, кримінальної тематики.

Успіх забезпечений тому, хто вміє аналітично мислити. Насамперед уміє роздивитися досліджуванний предмет навсебіч, іззовні, зсередини, шляхом розчленування на складові, встановити причинно-наслідкові зв'язки між різними його сторонами.

Головні терміни, які потрібно запам'ятати:

Індукція має яскраво виражений аналітичний характер. Це рух думки від часткового, окремого до загального.

Дедукція – це рух (понять, суджень, умовиводів) від загального до часткового, окремого, від абстрактного до конкретного.

Порівняння – це логічна дія, спрямована на виявлення відмінностей між досліджуваними предметами (фактами, явищами).

Аналогія – теж порівняння, але таке, що уподібнює предмети вже за схожістю.

Коментар – це пояснення чи тлумачення (недвозначне, стисле, лаконічне), уточнення чи конкретизація досліджуваного факту.

«Логічний ланцюжок» означає: на підтвердження явища наводиться ряд фактів в їхній логічній послідовності.

Основні причини виникнення логічних помилок:

1. Елементарні граматичні чи стилістичні помилки як правило виявляються у порівняно короткому уривку тексту, в одному реченні, у двох чи трьох сусідніх. Але логічна помилка може бути розподілена у різних частинах тексту.

2. Сміслові зв'язки гірше піддаються доведеному до автоматизму сприйняттю, яке вироблене у досвідченого редактора стосовно граматичних помилок. Логічні помилки не так чітко себе проявляють, вони не лежать на поверхні тексту, а тому їх виявлення потребує більш тренованої уваги, більш глибокого проникнення у смислові зв'язки.

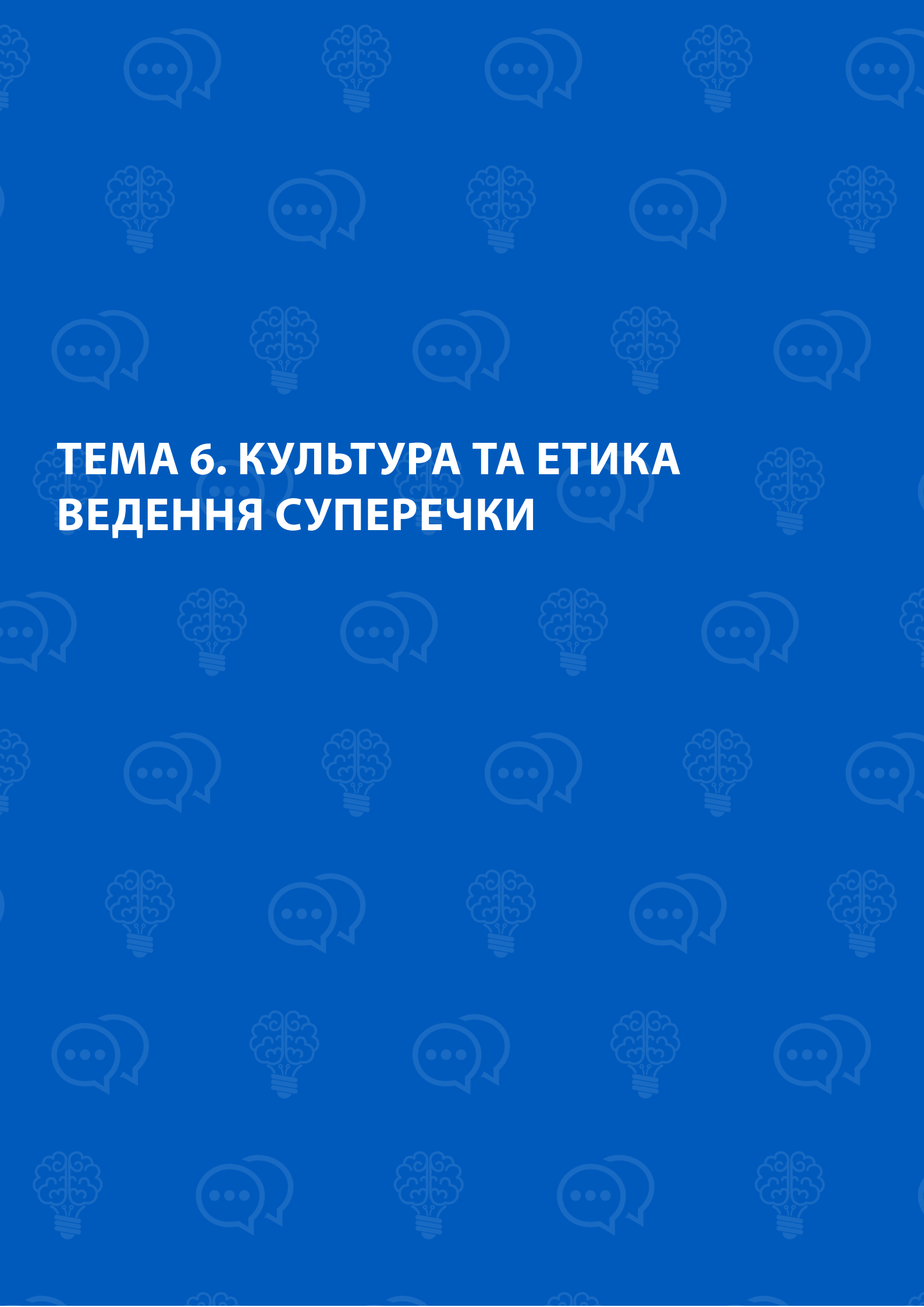
Завдання редактора під час логічного аналізу тексту:

1. Осмислити кожний випадок логічного зв'язку між поняттями і судженнями у реченні, зафіксувати і виявити цей зв'язок.
 2. Перевірити правильність виявлених і зафіксованих логічних зв'язків
- Методи реалізації логічного аналізу в журналістиці

Питання для самоперевірки

1. З'ясуйте статус логічної помилки у сучасній логіці.
2. Назвіть основні причини виникнення логічних помилок.
3. Які типи логічних помилок пов'язані з порушенням закону несуперечності?
4. У чому полягає логічна помилка «зсув плану розповіді»?
5. Порушенням якого закону логіки є логічна помилка «подання як істинної тези, істинність якої ще треба підтвердити аргументами»?
6. На яких операціях ґрунтується логічний аналіз тексту?
7. Назвіть завдання редактора під час оцінки тексту з погляду логіки.
8. Які прийоми допомагають виявити логічні зв'язки у тексті?
9. За допомогою яких прийомів перевіряють правильність логічних зв'язків у тексті?
10. Якими засобами виявляється логічний зв'язок між судженнями?
11. У чому полягає метод зіставлення?
12. Що таке коментар?

The background is a solid blue color with a repeating pattern of white icons. The icons are lightbulbs and speech bubbles, arranged in a grid-like fashion. The lightbulbs have a brain-like shape inside, and the speech bubbles contain three dots. The text is centered in the middle of the page.

ТЕМА 6. КУЛЬТУРА ТА ЕТИКА ВЕДЕННЯ СУПЕРЕЧКИ

6.1. Мистецтво суперечки на шляху історичного розвитку

Мистецтво суперечки має цікаву історію і давні традиції. Ще античні мислителі намагалися дослідити різноманітні види суперечок, з'ясувати основні правила їх проведення, визначити притаманні їм помилки та хитрощі.

У Стародавній Греції мистецтво суперечки охороняли дві богині Цериди, яких називали богинями спору. Їх було дві, бо греки відрізняли суперечку „конструктивну”, спрямовану на досягнення істини, від суперечки „конфліктної”, метою якої є не з'ясування істини, а боротьба з противником і перемога в цій боротьбі.

Термінологічно греки розрізняли спір заради істини, який вони називали **діалектичною суперечкою**, та спір заради перемоги – це **еристична суперечка**.

Визнаним майстром діалектичної суперечки у Стародавній Греції вважався Сократ (бл. 470-399 рр. до н.е.), який у своїх бесідах за допомогою влучно поставлених запитань намагався відшукати істину. Відповідаючи на запитання, співрозмовник Сократа висловлював певну думку з поставленої проблеми, яка співставлялася з фактами, свідченнями та вже доведеними істинами. Завдання Сократа якраз і полягало в тому, щоб показати суперечність думок учасників спору із твердженнями, які вони висловили раніше, і на підставі цього спростувати їх.

Наприклад, якщо поставити питання таким чином: чи є обман злом? Зрозуміло що більшість відповість „так”, але якщо мова йдеться про тяжко хвору людину, якій лікар не говорить всю правду, чи взяти інші складні випадки, то не завжди обман кваліфікується як зло.

Іншу модель суперечки – суперечки заради перемоги – репрезентували у Стародавній Греції софісти. Вони вважали, що за допомогою мистецтва спору можна довести будь-яке положення, яким би нісенітним воно не було.

Спочатку слово „софіст” означало людину освічену, талановиту, яка проявила себе у певній діяльності. У кінці V ст. софістами стали називати платних учителів мудрості. Мета їх роботи полягала в навчанні учнів різноманітним хитрощам та прийомам обдурювання співрозмовників. Треба зазначити, що софісти на досить високому рівні володіли тогочасною логікою. У зв'язку з цим багато їхніх прийомів базувалися на свідомому порушенні тих чи тих правил та законів цієї науки. Засновником школи софістів був Протагор (490-420 рр. до н.е.).

Наприклад, один із зразків міркувань софістів. Одна людина хоче переконати іншу в тому, що та має роги. Для цього наводиться таке обґрунтування: *„Те, що ти не втрачав, те ти маєш. Роги ти не втрачав. Отже, у тебе є роги”*. Подібні до цього приклади отримали назву софізмів.

Окрім Сократа і софістів за часів Стародавньої Греції значну увагу дослідженню суперечки приділяв також і Аристотель (84–322 р.р. до н.е.). Його праці „Топіка” і „Про софістичні спростування”, що увійшли до „Органону”, є першими спробами систематично викласти основні засади теорії та практики суперечок.

Аристотель чітко розрізняв три види суперечок: діалектичну, софістичну й еристичну. Найвищим видом спору він вважав діалектичну суперечку, мета якої полягає в досягненні істини. Метою софістичної суперечки за Аристотелем, є позірна мудрість, а метою еристичної суперечки – перемога. Два останні види суперечок Аристотель не визнавав і всіляко засуджував.

Еристика відрізняється від софістики, але тільки за метою. Якщо мета еристів – перемога у суперечці, то мета софістів – застосування позірної мудрості заради слави у погоні за наживою. У зв'язку з цим софістику Аристотель називав *„мистецтвом наживи за допомогою позірної мудрості”*.

Аристотель переконливо виступав проти як софістичних, так і еристичних суперечок. Він ґрунтовно дослідив можливі прийоми маніпулювання людьми у подібних спорах і спробував розробити тактичні прийоми протистояння хитрощам, що застосовуються в таких комунікативних процесах. Його твір „Про софістичні спростування” в основному присвячений розгляду саме цих питань.

У середні віки техніка суперечок була ще більше вдосконалена. Розроблялися різноманітні прийоми аргументації, критики, впроваджувалися нові стратегії та тактики проведення суперечок. Основою середньовічної діалектики була логіка Аристотеля.

Слід зазначити, що з розвитком мистецтва спору після Аристотеля чіткої різниці між діалектикою, еристикою та софістикою вже не проводилося.

Не бачив особливої різниці між цими моделями суперечки і Артур Шопенгауер (1778-1860), автор

книги «Еристика або мистецтво сперечатися».

Шопенгауер розглядав діалектику як *„мистецтво сперечатися або вести бесіду“*. На його думку, предметом її повинна бути *„сумісна діяльність двох розумних істот, які думають разом, а звідти неодмінно випливає суперечка, тобто духовна боротьба, якщо тільки вони не погоджуються поміж собою, як вивірені годиники“*. Він важає, що природним для будь-якої людини є бажання бути завжди правою. У спорі сперечальник буде шукати помилку не в своїх міркуваннях, а в міркуваннях співрозмовника, і навряд чи одразу ж погодиться з критикою своєї позиції.

Щоб допомогти людині у складних ситуаціях спорів бути завжди правою, Шопенгауер розробив і дослідив спеціальні прийоми та хитрощі, які поєднав у своєму вченні, котре назвав еристичною діалектикою.

Як бачимо, теорія та практика мистецтва суперечки цікавили спеціалістів протягом багатьох століть. У наш час ця проблематика не втратила своєї актуальності. Новий комунікативний простір потребує рівноцінних співрозмовників, які можуть відстоювати в активних комунікативних процесах власну позицію.

Проте культура сучасних суперечок іноді не витримує ніякої критики. Співрозмовники не можуть чітко висловити свою позицію, побудувати аргументацію, грамотно розкритикувати позицію супротивника, знайти елементи помилки як в своїх висловлюваннях, так і у висловлюваннях опонента, не володіють прийомами ведення різноманітних суперечок тощо.

У зв'язку з цим оволодіння мистецтвом суперечки стає одним з актуальних завдань для широкого кола спеціалістів, професійна діяльність яких пов'язана з впливом на людей через різноманітні види комунікацій, зокрема суперечку: юристів, менеджерів, політиків, педагогів, журналістів тощо.

6.2. Класифікація суперечок

Будь-яка суперечка передбачає зіткнення думок або позицій. Кожна сторона активно відстоює свою власну точку зору і намагається розкритикувати точку зору супротивника. Якщо немає такого зіткнення думок, то немає і самого спору, а є якась інша форма комунікації. Так, наприклад, проповідь, молитва, лекція, доповідь не є суперечками. Якщо аргументація з приводу якогось питання спрямована на людей, які нейтрально або позитивно (тобто некритично) ставляться до неї, то немає ніяких підстав вважати цю комунікативну ситуацію суперечкою.

Таким чином, **суперечка** – це комунікативна ситуація, де наявне активне ставлення до позиції співрозмовника, що виражається в її критичній оцінці.

Обов'язковими учасниками суперечки є пропонент, опонент і аудиторія.

Пропонент – це той, хто висуває, обстоює деяку тезу. Без пропонента не може бути ані спору, ані аргументативного процесу, оскільки спірні питання не виникають самі собою, вони повинні бути кимось сформульовані і поставлені на обговорення. Пропонент може висловлювати власну думку або представляти колективну позицію з того чи іншого питання.

Опонент – другий обов'язковий учасник суперечки. Це той, хто заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези, яку висунув пропонент. Опонент може бути безпосередньо присутнім і особисто брати участь у спорі. Але може бути й така ситуація, коли опонент безпосередньо не бере участі в аргументативному процесі.

Аудиторія – третій, колективний суб'єкт суперечки. Це не пасивна маса людей, а колектив, який має свої переконання, свою позицію, свій погляд щодо питань, які обговорюються. Вона є основним об'єктом аргументативного впливу в спорі.

Можна виділити кілька класифікацій суперечок.

За формою суперечка може бути дискусією, полемікою, диспутом або дебатами.

Дискусія (від лат. discussion – дослідження, розгляд) – це публічна суперечка, мета якої полягає в з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні правильного рішення спірного питання. Дискусію можна також кваліфікувати як своєрідний спосіб пізнання. Вона дозволяє краще зрозуміти те, що не є достатньо чітким і зрозумілим. Навіть якщо учасники дискусії не приходять до спільного висновку, все ж таки взаєморозуміння між протилежними сторонами посилюється. Безпосередня

мета дискусії – це досягнення консенсусу між учасниками суперечки стосовно проблеми, що обговорюється. У зв'язку з цим застосування некоректних прийомів, спрямованих на обдурювання співрозмовника, в такій суперечці заборонене. У протилежному випадку дискусія може припинитися і виникне конфліктна ситуація.

Унікальним прикладом такого виду суперечки є дискусія, яка відбулася між двома видатними фізиками Бором та Ейнштейном. Дискусія тривала протягом декількох десятиліть. Вони сперечалися і усно, і письмово, і на відстані, і при зустрічі.

Хоча до спільної думки два найвидатніших фізики минулого століття так і не дійшли, однак їхня дискусія була плідною. Вона не зводилася до фіксування різних точок зору. Вчені спільно намагалися знайти істину, тому метою їхньої дискусії було не знищення, а, навпаки, збагачення один одного.

Полеміка (від гр. *polemicos* – ворожий, войовничий) – це суперечка, в якій є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей, думок. У зв'язку з цим її можна визначити як боротьбу принципово протилежних думок з якогось питання, як публічну суперечку з метою захисту, відстоювання своєї точки зору і спростування протилежної.

Суттєва різниця між полемікою та дискусією полягає в тому, що учасники дискусії намагаються дійти консенсусу, якоїсь єдиної думки, знайти спільне рішення, встановити істину, а мета полеміки – отримати перемогу над супротивником, відстояти і захистити свою власну позицію. Прийоми, які застосовуються в полеміці, повинні бути коректними, однак у практиці сучасної комунікації в подібного типу суперечках часто застосовуються також некоректні прийоми.

Диспут (від лат. *disputo* – досліджую, сперечаюсь) та **дебати** (від фр. *debatre* – сперечатися) як види суперечки в літературі часто розглядаються як схожі поняття.

Відмінні ознаки диспуту такі:

1. Диспут – це завжди публічна суперечка.
2. Предметом диспуту як публічного спору виступає наукове або суспільно важливе питання.
3. Організаційні форми диспуту можуть бути різноманітними: обговорення дисертації, публічний захист тез тощо.
4. На відміну від дискусії диспут не тільки з'ясовує підстави, а й виявляє позиції сперечальників. Нерідко останнє в диспуті стає головним.

Дебати – це суперечки, які виникають при обговоренні доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо. Мета дебатів – визначення ставлення учасників обговорення до спільних для всіх тез виступу.

Мають місце й інші класифікації.

Залежно від **мети** розрізняють: суперечку заради істини, суперечку заради переконання, суперечку заради перемоги і суперечку заради суперечки.

Суперечка заради істини, або діалектична суперечка, у чистому вигляді зустрічається дуже рідко. У такій суперечці старанно підбираються та аналізуються доводи тих, хто сперечається, ретельно оцінюються позиції та точки зору протилежних сторін, тобто, по суті, ведеться спільний пошук істини. Такий спір можливий лише між компетентними, обізнаними з цією проблемою людьми, які зацікавлені в її вирішенні. Девізом такої суперечки можна назвати вислів: „Платон мені друг, але істина дорожча”.

У **суперечці заради переконання** варто зазначити два моменти: людина може переконувати іншу людину або тому, що сама вірить в те, що є предметом переконання, або тому, що «так треба» з огляду на певні обставини, хоча сама, насправді, не поділяє думки, які відстоює (наприклад, офіційні проповідники різних вчень, сект, агітатори, торгові представники різноманітних фірм тощо). Прийоми, які застосовуються у подібних суперечках, можуть бути як коректними, так і не коректними, головне – переконати співрозмовника у слушності своєї думки.

Мотиви проведення **суперечки заради перемоги** можуть бути різноманітними. Один вважає, що відстоює справедливість, інший – захищає суспільні інтереси, третій нав'язує свою думку, тому що у нього великий життєвий досвід і він знає, як повинно бути, четвертому потрібне самоствердження тощо. Головне завдання, що стоїть перед суперечниками, полягає в тому, щоб взяти гору над супротивником за будь-яку ціну, використовуючи будь-які методи. Така суперечка ще називається **еристичною**, іноді можна зустріти назву „**парламентська суперечка**”.

Досить часто зустрічається і такий вид спору, як **суперечка заради суперечки**. Для людей, які ведуть подібний спір, однаково, про що, з ким і з якою метою сперечатися. Головне для них – перебувати в стані сперечання.

Суперечки розрізняють також за кількістю осіб, що беруть участь в обговоренні проблемних питань:

- **суперечка-монолог** (людина сперечається сама із собою, так званий внутрішній спір);
- **суперечка-діалог** (сперечаються дві особи);
- **суперечка-полілог** (спір ведеться кількома особами).

У свою чергу, суперечка-полілог може бути масовою (усі присутні беруть участь у спорі) і груповою (спірне питання вирішує окрема група осіб у присутності всіх учасників).

За способом ведення боротьби думок суперечки поділяють на усні та письмові. **Усна** форма передбачає безпосереднє спілкування конкретних осіб. Такі суперечки, як правило, обмежені за часом і замкнені у просторі: проводяться на конференціях, засіданнях.

Письмова форма передбачає опосередковане спілкування учасників спору. Такі суперечки триваліші за часом, порівняно з усними.

6.3. Коректні та некоректні засоби ведення суперечки

До числа прийомів, які застосовують у суперечках належать софізми, або навмисні помилки в аргументації або критиці.

До **першої групи** входять аргументи, що стосуються предмету спору, тези, яка захищається або критикується. Такі аргументи називають **аргументи до справи, до суті справи**. Їх кваліфікують як **коректні** і допустимі в раціональній суперечці.

Аргументи **другої групи** застосовують лише для того, щоб отримати перемогу у суперечці і мають загальну назву – **аргументи до людини**. Вони спрямовані на людину, на співрозмовника, його переконання, дії, поведінку, тощо. Їх називають некоректними, а застосування такого типу аргументів свідчить про те, що суперечка заради істини перетворюється на суперечку заради перемоги.

Розглянемо деякі з аргументів **до людини**.

1. Брехливий аргумент.

Цей прийом полягає в тому, що у процесі аргументації/критики використовується аргумент, хибність якого відома пропоненту / опоненту. Це може бути застосування як аргументу неіснуючого факту, посилення на подію, яка не мала місця в дійсності, вказівка на неіснуючих свідків, хибне узагальнення тощо.

Виокремлюють:

– Частково брехливий аргумент.

У такому аргументі важко відрізнити, де закінчується правда і починається неправда.

„Ці люди були жорстоко побиті” Доля правди: ці люди були дійсно побиті. Доля брехні: „жорстоко” побиті.

– Безглуздий аргумент.

Їх важко розкритикувати. Деякі люди розгублюються, почувши такі доводи: аргументи безглузді, однак, для того, щоб це довести, необхідні час і нові доводи, яких у даний момент немає.

Наприклад, сперечальник говорить: „Замість істини я визнаю хибу, а замість добра – зло”.

Таку саму роль виконують у суперечці безглузді запитання, які часто застосовують на мітингах при великому скупченні людей.

У такому випадку суперечку потрібно припинити. Можна висміяти такого співрозмовника, але подальше спілкування є недоцільним.

– Неприкритий брехливий аргумент.

Як аргумент наводять явно брехливе твердження, сподіваючись, що опонент через страх, побою-

вання, інші обставини не буде заперечувати і промовчить. Часто такий прийом використовують у виступах по телебаченню (прямий ефір, ток-шоу), по радіо, у пресі.

– **Неправомірне звернення до науки.**

Сперечальник посилається на наукову монографію, хоча насправді ніколи її не читав, а може, й взагалі такої монографії не існує. „Наукою встановлено такий-то факт” – говорить сперечальник, а насправді нічого подібного ніколи не відбувалося. Особливо часто цей прийом застосовується у виступах так званих проповідників, гуру, основна мета яких полягає в обдурюванні слухачів. Цей прийом застосовують у низькосортній популярній літературі (про прибульців, про життя у інших вимірах тощо).

– **Брехливий аргумент, що не промовляється.**

Брехливий аргумент у аргументації не промовляється, однак співрозмовник може вивести його самостійно. Обговорюється питання щодо переходу від великих сільських господарств до сімейних ферм. Як аргумент наводиться твердження, що у США 80 відсотків господарств – це сімейні ферми. Однак нічого не говориться про те, що ці ферми виготовляють лише 2 відсотки сільськогосподарської продукції. Співрозмовник може зробити для себе зовсім інший висновок, що саме ці маленькі господарства виготовляють значну кількість продукції.

– **Подвійна бухгалтерія.**

Один і той самий аргумент в одному випадку визначається як істинний, а в іншому – як хибний. Наприклад, якщо якась партія отримала більшість голосів на виборах до Верховної ради, то вона вважає за доцільне висловитися за те, що саме представники цієї партії повинні формувати новий Кабінет Міністрів. Якщо більшість голосів отримала інша партія, то висловлюється думка про створення коаліційного уряду.

– **Зв'язок аргументів.**

Для того, щоб створити негативне ставлення до чогось у співрозмовника в суперечці, намагаються говорити про речі, до яких вже таке відношення у нього сформовано. Так, наприклад, говорячи про лідера певної партії, неодноразово згадують Гітлера.

– **Адвокатський аргумент.**

Сперечальник вважає своїм аргументом помилку супротивника. Наприклад, прокурор неправильно кваліфікує злочин (він повинен бути кваліфікований за статтею, яка вимагає суворішого покарання), а адвокат з ним погоджується і видає думку прокурора за свою.

Особливо негативного відтінку цей прийом набуває, коли супротивник відкрито визнає свою помилку, а його співрозмовник все одно продовжує його критикувати за неї. Такий аргумент іноді називають „свинським аргументом”. Найчастіше цей довід працює не проти супротивника, а на публіку, яка присутня в суперечці.

2. Аргумент до особи.

Аргумент до особи застосовують для того, щоб відвернути увагу від змісту того, про що говорить супротивник, і представити його особу як предмет звинувачень та критики.

Супротивнику приписують такі недоліки, реальні або уявні, які зображують його у кумедному вигляді, критикують його розумові здібності, підривають довіру до його міркувань.

Навіть, якщо зауваження щодо супротивника є слушними, цей прийом є некоректним, тому, що змінює предмет суперечки.

– **Аргумент до публіки.**

Застосовуючи такий прийом, апелюють не до розуму, а до почуттів і навіть не свого партнера по суперечці, а інших учасників або навіть аудиторії, намагаючись перетягти на свій бік якомога більше людей.

Різновидом такого прийому є широко відомий пропагандистський трюк, коли промовець звертається до аудиторії і присягається, що розуміє її потреби. Він ніби промовляє: „Подивіться, який я близький вам, як я вас розумію, невже ви не підтримуєте мене?”

Особливої значущості цей аргумент набуває, коли сперечальник намагається апелювати до матеріальної вигоди присутніх. Якщо йому вдасться показати, що їх доходи знизяться, кар'єра піде прахом тощо, то будьте певні, що цей аргумент був застосований дуже ефективно. А Шопенгауер називає такий прийом „рубати дерево під корінь”. Дійсно, якщо люди відчують загрозу своєму матеріальному становищу, ніякі раціональні аргументи не зможуть їх переконати у зворотному.

– Аргумент до пихи.

Супротивника розхвалюють з надією на те, що зворушений компліментами, він подобрішає, розм'якне і стане поступливішим. Для цього застосовуються різноманітні компліменти: *„Ви ж розумна людина, кваліфікований спеціаліст.“*, *„З вашим досвідом роботи ви мене зрозумієте...“*, *„Звичайно, такий аргумент не можна було б навести у суперечці з неосвіченою людиною, бо вона б його не зрозуміла і не оцінила б...“*, *„Ви, як людина розумна, не будете заперечувати, що ...“*, *„Нам з вами, звичайно зрозуміло, що...“*

Іноді не вживають жодних компліментів, а лише натякають на те, що до розуму співрозмовника ставляться з особливою повагою. Подібний прийом особливо часто застосовується у суперечках заради переконання. У літературі його ще називають **„підмазування аргументу“**.

– Аргумент до авторитету.

З метою підтримки власної точки зору людина посилається на імена і погляди людей, які є авторитетними для супротивника. Цей прийом застосовується з огляду на те, що супротивник не насмільється сперечатися з ним.

Особливо зухвалим цей прийом стає тоді, коли вигадують неіснуючі авторитети або великим людям приписують твердження, які їм не належать: *„Як говорив Вінстон Черчіль, демократія є невід'ємною характеристикою слов'ян“*.

– Убивчий аргумент.

Убивчим аргументом називається твердження, яке завдає рішучого удару по тезі супротивника. Після застосування цього прийому подальше обстоювання тези стає безглуздом. Такий довід використовується тоді, коли інші прийоми не дали жодного ефекту. Убивчий аргумент стає сильнішим, якщо він співвідноситься з думкою авторитетної людини. Найчастіше його застосовують для припинення суперечки.

– Аргумент до освіченості.

Посилання на неосвіченість, неінформованість супротивника у питаннях, що належать до суті суперечки, згадування таких фактів або теоретичних положень, які невідомі нікому із суперечальників і які вони не мають можливості перевірити: *„Як писав І. Кант у „Критиці чистого розуму“...“*, *„Невже ви не читали А. Камю?“*. Ставка робиться на те, що супротивнику буде соромно зізнатися в необізнаності з певного питання. Цей аргумент найбільш ефективно подається тоді, коли людина безапеляційно говорить про щось, немовби стверджуючи, що всі повинні це знати: *„Ви, звичайно, читали Кумранські рукописи, де написано...“* Протистояти цьому рукопису не важко, бо хитрощі співрозмовника легко обертаються проти нього самого: *„Які рукописи? Ні, я такі рукописи не читала і нічого про них не знаю. А де ви їх читали? Про що там ідеться? Розкажіть, це дуже цікаво!“* Головне, ніколи не соромтеся визнати, що ви чогось не знаєте або не розумієте. Згадайте Сократа, який говорив: *„Я знаю, що я нічого не знаю!“* і зовсім не соромився цього.

– Аргумент до жалю.

Сутність цього прийому полягає у посиланні на тяжкі обставини, скрутне становище тощо. Його мета – викликати жаль та співчуття у співрозмовника. Цей аргумент дуже часто застосовують студенти для того, щоб розжалобити викладача на іспиті й отримати бажану оцінку.

– Прийом „надмірна причепливість до аргументів“.

Супротивник надміру чіпляється до аргументів, які ви наводите, примушує вас доводити те, що є очевидним.

У відповідь на цей прийом можна звернутися до присутніх із запитанням: *„Чи усе вам зрозуміло?“* Як правило, присутні стверджувально відповідають на нього. Після цього доцільним буде назвати прийом, прийом, який застосовує опонент.

– Прийом „бездоказова оцінка аргументів супротивника“.

Почувши аргументи супротивника, починають відразу ж давати їм негативну оцінку: *„Софізм“*, *„Це не розумно“*, *„Гра слів“*, *„Дурниця“*, *„Нісенітниця“*. При чому такі оцінки, як правило, потім не обґрунтовуються, а стають аргументами тієї людини, яка їх проголошувала, без будь-яких доказів.

Іноді оцінки даються для того, щоб не відповідати на аргументацію супротивника. Тоді можна почути такі фрази: *„Цей аргумент занадто грубий і простий, тому його можна не враховувати“*, *„Не будемо зупинятися на цьому наївному аргументі“* тощо.

Однак, слід пам'ятати, якщо ви вже вступили в суперечку і бажаєте, щоб ваше спілкування зали-

шилося раціональним, то такі оцінки аргументів співрозмовника звичайно будуть вважатися некоректними і можуть призвести до конфлікту.

6.4. Тактичні прийоми маніпулювання в суперечках

1. Прийом „відтягування заперечення”.

Якщо супротивник наводить довід, проти якого не одразу можна заперечити, у такому випадку намагаються по можливості і непомітно для співрозмовника „відтягнути заперечення”:

– ставлять питання у зв’язку з наведеним аргументом, немовби хочуть з’ясувати якісь деталі, починають відповідати здалеку, з чогось, що має відношення до даного питання, однак прямо з ним не пов’язане.

Одночасно намагаються знайти потрібне заперечення, до якого ж одразу переходять.

Цей прийом є коректним, іноді його застосування в суперечці є необхідним (людина розгубилася, перебуває у стресовому стані).

Однак, дуже часто в суперечках цей прийом застосовують у некоректному вигляді. Це стосується тих ситуацій, коли супротивник висуває певний довід, він здається співрозмовнику правильним, однак, погоджуватися з ним йому не хочеться. Тоді намагаються цей довід обійти: відхиляються від заперечення. Замовчують його або навіть переводять суперечку на іншу тему.

2. Зворотний удар.

Це прийом, завдяки якому аргумент повертається проти того, хто його висловив.

Людину просять аргументувати якусь важку тезу, що її дискредитує, як правило, у вигляді запитання. Замість обґрунтування цієї тези вона починає критикувати особистість співрозмовника щодо заданого запитання.

Аристотель: „Сказане проти нас самих ми обернемо проти того, хто це сказав”.

3. Контрзапитання.

Це ефективний прийом нейтралізації супротивника. У результаті людина не дає чіткої та ясної відповіді на поставлене запитання і зрештою переадресує його тому, хто це запитання поставив. Цей прийом не руйнує тезу співрозмовника, але перешкоджає розвитку суперечки у неприємному напрямку, виключає на деякий час можливість критики.

4. Контрприклад.

Не завжди треба відповідати на поставлене запитання. Для того, щоб не образити співрозмовника, можна застосувати контрприклад. Спочатку умовно погоджуються і схвалюють думку опонента, не повторюючи її, а потім наводять аналогічний приклад, випадок, добре знайомий усім учасникам суперечки. Асоціації будуть говорити самі за себе.

Під час бесіди з космонавтом Л. Каденюком на зустрічі в США один з репортерів між іншим зазначив: „Чи не дуже дорого коштує дослідження космосу?” „Звичайно, дорого, – погодився космонавт і продовжував: „Мабуть, й іспанській королеві було шкода грошей на експедицію Колумба. Але вона дала їх. І хто знає, коли б відкрили Америку, якщо б королева поступилася”.

6.5. Аргументація у журналістиці

Доведення певної істини, переконування інших громадян у правильності того чи того судження, точки зору такі ж давні, як суспільство. Доведення – це розкриття відповідності певного судження тому, що є в реальній дійсності. Журналіст повинен уміти не тільки довести, а й переконати в істинності тих, до кого звертається. А його адресат – це як правило, не фахівець, а широка громадськість.

Так, одним з найбільш поширених видів доведення і переконування є аргументація, яка у ЗМІ має свою специфіку. Саме вона розрахована на найрізноманітнішу аудиторію як фахівців, так і спеціально не підготовлених осіб. Крім того, вона тематично не обмежена, універсальна. У цьому процесі беруть участь не тільки фахівці, але й представники різних верств населення.

У найбільш широкому розумінні термін **аргументація** можна визначити як процес обґрунтування людиною певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істин-

ності, слушності.

Обґрунтування може здійснюватися різними способами.

По-перше, положення можуть бути обґрунтовані шляхом **безпосереднього звернення до дійсності** (експеримент, спостереження тощо).

По-друге, обґрунтування може здійснюватися за допомогою вже відомих положень (аргументів) **шляхом побудови певних міркувань** (доказів). У цьому випадку людина також певним чином звертається до дійсності, але вже не безпосередньо, а опосередковано. Така аргументація називається **теоретичною**.

Різниця між емпіричною та теоретичною аргументацією відносна. Досить часто в реальних процесах комунікації мають місце аргументації, в яких поєднується і звернення до досвіду, певних емпіричних даних, і теоретичні міркування.

У структурі аргументації розрізняють тезу та аргументи.

Теза – це положення, яке необхідно обґрунтувати.

Аргументи – це твердження, за допомогою яких обґрунтовується теза.

Наведемо класичний приклад аргументації: „Усі люди смертні. Сократ – людина. Отже, Сократ є смертним”. Перші два висловлювання, що складають цю аргументацію, будуть аргументами, а третє – тезою.

У житті, як правило ми так не міркуємо. У процесах реальної комунікації ми можемо опускати деякі аргументи, іноді навіть і тези аргументацій, тобто скорочувати їх, а можемо для обґрунтування своєї тези наводити досить великі за обсягом тексти.

Враховуючи той факт, що скорочені аргументації – це є ті тексти, які звичайно застосовуються співрозмовниками у суперечках та в інших комунікативних процесах, людина повинна вміти відновлювати аргументації своїх опонентів.

Запам'ятайте таке правило: якщо ви хочете зрозуміти співрозмовника, грамотно розкритикувати його точку зору, виявити помилки, наявні в його міркуваннях, побудувати обґрунтоване спростування його позиції з якогось питання, насамперед, треба відновити аргументацію супротивника у повному вигляді, тобто з'ясувати усі його аргументи і тезу.

Форма аргументації – це спосіб, який застосовується для обґрунтування тези.

Аргументація може бути проведена у формі дедуктивного міркування (дедуктивна аргументація) або у формі недедуктивного / правдоподібного міркування (недедуктивна / правдоподібна аргументація).

Дедуктивне міркування – це міркування, яке спирається на логічний закон і в якому з істинних засновків отримують істинний висновок.

У засновках дедуктивних міркувань міститься загальне знання, а у висновку окреме. У всіх випадках, коли треба розглянути якесь явище на підставі вже відомого знання або загального правила і зробити щодо цього явища необхідний висновок ми розмірковуємо на підставі дедукції. Таким чином, дедуктивні міркування дозволяють зі знання, яке ми вже маємо, отримати нові істини на підставі чистого міркування, без звернення до здорового глузду, досвіду та інтуїції. Дедукція дає повну гарантію успіху при обґрунтуванні істинності тези.

Як правило, у процесах аргументації дедукцію дуже рідко представляють у повному, розгорнутому вигляді. Найчастіше вказують не всі аргументи, а деякі. Загальні твердження, які здаються добре відомими, опускаються. Не завжди явно формулюється навіть теза дедуктивної аргументації. Часто дедукція буває настільки скороченою, що про дійсний хід міркування можна тільки здогадуватися.

Розглянемо приклад дедуктивної аргументації.

„Ніна Карпачова на посаді омбудсмена порушила присягу діяти „незалежно і неупереджено, взявши участь у активній партійній діяльності”. На основі внутрішнього контексту можна реконструювати загальне судження: уповноважений із прав людини не повинен займатися активною партійною діяльністю.

Дедуктивна аргументація є універсальною. Її можна застосовувати при обговоренні різноманітних проблем у будь-якій аудиторії.

Недедуктивне (правдоподібне) міркування – це міркування, в якому зв'язок між засновками та висновком не спирається на логічний закон і в якому істинність засновків не гарантує істинності висновку. Це означає, що за допомогою правдоподібних міркувань можна обґрунтувати лише певний

ступінь ймовірності тези. Довести істинність тези, спираючись на схеми правдоподібних міркувань, неможливо.

Розрізняють два основні види правдоподібних міркувань: індуктивні міркування і міркування за аналогією.

Індуктивне міркування – це міркування, в якому здійснюється перехід від окремого знання про предмети даного класу до загального знання про всі предмети цього класу.

„Політик Н. корупціонер, значить партія, до якої він належить не гідна довіри”.

Переконливість індуктивних узагальнень залежить від кількості випадків, що розглядаються. Чим ширша база індукції, тим більш правдоподібною буде здаватися теза, яка обґрунтовується за її допомогою.

Міркування за аналогією – це міркування, у яких робиться висновок про наявність певної ознаки в одиничного предмета (ситуації, події), що досліджується на підставі його подібності в суттєвих рисах до іншого одиничного предмета (ситуації, події).

Міркування за аналогією – один із найдавніших способів побудови аргументації. Людина користувалася ними ще з прадавніх часів.

Загальною рисою міркувань за аналогією, так само, як індуктивних міркувань, є те, що їх висновки завжди має ймовірний характер і потребує подальшої перевірки.

Аргументація буває двох видів.

Доказова аргументація – це доведення за допомогою аргументів, істинність яких уже встановлена. Формою такої аргументації має бути дедуктивне міркування. Теза у цьому випадку – вірогідне твердження.

Недоказова аргументація буває трьох видів:

1. Істинність аргументів, або деяких з них не встановлено. Форма аргументації – дедуктивне міркування – теза – правдоподібне твердження.

2. Аргументи є вірогідними твердженнями, тобто їхню істинність уже встановлено; форма аргументації – правдоподібне міркування (індукція або за аналогією), теза – правдоподібне твердження.

3. Аргументи не є вірогідними твердженнями; форма аргументації правдоподібне міркування (індукція, аналогія); теза правдоподібне твердження.

З’ясуємо вид аргументації стосовно перевиховання злочинців. Платон міркував приблизно так:

Накресліть на піску коло. Воно не є досконалим і, звичайно, відрізняється від ідеального кола. Але ж так легко, дивлячись на нього, уявити собі ідеальне коло й побудувати щодо нього точну науку. Чому ж цей метод, який є досить простим, не застосувати також до людського суспільства. Злочинцю треба показати, що це дуже погано. Він одразу ж перестане бути злочинцем і на перший план вийде ідеальна людська поведінка.

Це третій вид недоказової аргументації. Його форма правдоподібне міркування – аналогія властивостей; аргументи не є вірогідними твердженнями і теза, що її висунуто, може мати також тільки правдоподібний характер.

Пряма та непряма аргументація

Теза безпосередньо обґрунтовується аргументами.

У результаті аналізу обставин однієї справи слідчий дійшов висновку, що постріл у потерпілого Н. був зроблений з близької відстані, що суттєво вплинуло на рішення про винуватця злочину. Для обґрунтування тези слідчий навів два аргументи:

(1) *Навколо вогнепальної рани на тілі Н. були знайдені сліди порошу, який не згорів.*

(2) *Такі сліди залишаються навколо вогнепальної рани лише тоді, коли постріл був зроблений з близької відстані.*

Аргументація слідчого мала такий вигляд.

Аргументи:

1. *Якщо навколо вогнепальної рани знаходять сліди порошу, що не згорів, то постріл був зроблений з близької відстані.*

2. *Навколо вогнепальної рани на тілі потерпілого Н. знаходять сліди порошу, що не згорів.*

Теза.

Постріл у потерпілого Н. Був зроблений з близької відстані.

Дана аргументація побудована за схемою дедуктивного міркування, а саме – умовно-категоричного силлогізму.

У непрямій аргументації істинність / великий ступінь правдоподібності тези обґрунтовується шляхом встановлення хибності / малого ступеня правдоподібності антитези.

Непряма аргументація буває двох видів: апагогічна та розділова.

У випадку **апагогічної** хід міркування такий. Треба обґрунтувати деяку тезу. Висувається антитеза. З аргументів та антитези висувається два твердження, одне з яких запереченням іншого. На підставі цього робиться висновок про хибність / малий ступінь правдоподібності антитези й істинність / великий ступінь правдоподібності тези.

Спир між трьома мудрецами перехожий так вирішив. Показав їм 3 білі ковпаки і два чорні. А потім сказав їм заплющити очі і одягнув на них 3 білі ковпаки, а чорні заховав у мішок. Після цього дозволив їм розплющити очі і загадав загадку. Хто з вас першим відгадає якого кольору у нього на голові ковпак – той і наймудріший. Через деякий час один із них вигукнув – на мені білий ковпак. Як він здогадався?

Мудрець міг міркувати так: *„Припустимо що на мені чорний ковпак, тоді другий мудрець, побачивши на мені чорний ковпак, міг би міркувати так: „Якщо у мене на голові чорний ковпак, то третій мудрець бачить перед собою два чорних ковпаки, і він повинен був уже сказати, що на ньому білий ковпак. Але він мовчить. Отже, на мені не чорний, а білий ковпак“. Але другий мудрець мовчить і нічого не говорить про колір свого ковпака. Отже перехожий надягнув на мене не чорний, а білий ковпак“.*

У наведеному міркуванні апагогічна аргументація застосовується двічі.

Розділова аргументація – це обґрунтування тези, яка є одним із висловлювань, поєднаних у складному судженні розділовими відношеннями, шляхом встановлення хибності й виключення всіх інших, конкуруючих з тезою простих суджень у складному.

Під час розслідування справи про вбивство А. слідчий міркував таким чином: *„Можна припустити, що вбивство А. було вчинене з метою пограбування. Але це здається малоімовірним, бо А. був одягнений погано і коштовностей при собі не мав. Убивство могло бути вчинене з помсти, але люди, які знали А., характеризували його як чоловіка скромного, тихого. Останні три роки він працював сторожем при школі й ні з ким не сварився.“*

Ці обставини приводять до думки, що вбивство було скоєне з хуліганських мотивів“.

У цьому прикладі обґрунтування тези *„Убивство було вчинене з хуліганських мотивів“* слідчим проводиться за методом розділової аргументації. Спочатку він висуває всі можливі версії причин вбивства, а потім виключає ті, які здаються йому малоімовірними.

Критика

Критика – обґрунтування безпідставності процесу аргументації.

Розрізняють критику тези, критику аргументів, критику форми.

Критика тези.

Розрізняють пряму й непряму критику тези.

Пряма критика тези будується у формі обґрунтування, яке називається „зведення до абсурду“.

Умовно припускають, що теза є істинною. Далі з наявних аргументів та тези виводять усі можливі наслідки й аналізують їх. Під час такого аналізу може з'ясуватися, що наслідки або суперечать один одному, або суперечать фактам дійсності. На цих підставах роблять висновок про безпідставність тези, спираючись на правило: хибні наслідки завжди свідчать про хибний висновок.

Непряма критика тези будується за допомогою обґрунтування антитези.

Теза: *„Будь-яке вбивство потребує засудження“.*

Спробуємо спростувати, використовуючи метод зведення до абсурду. Спочатку припустимо, що ця теза істинна. Але тоді з неї випливає, що забій худоби та птиці також заслуговує на засудження. Отже, поїдання їхнього м'яса теж треба засудити. Однак це не відповідає дійсності: багато людей їдять м'ясо і за це їх ніхто не засуджує. Все це свідчить про те, що теза *„Будь-яке вбивство потребує засудження“* є хибною.

Критика аргументів

Критика аргументів може полягати у тому, що пропонент недостатньо обґрунтував їх достовірність, дуже вільно узагальнив статистичні дані, результати соціологічних досліджень, опитувань населення тощо.

Крім того опонент може висловити сумнів щодо авторитетності експерта, на думку якого спирався пропонент у своїх аргументах. Сумніви, що виникають під час критики аргументів, переносяться також на тезу, яка саме з них і випливає. А на підставі цього теза оцінюється як сумнівна або малоїмовірна. Якщо під час критики аргументів опонент зможе довести їхню хибність, тоді теза буде беззастережно вважатися необґрунтованою і потребувати нового підтвердження.

Хибність аргументів ще не означає хибності тези. Теза може бути істинною, але бути необґрунтованою.

Критика форми.

Критика форми – це вид критики, спрямований на обґрунтування безпідставності форми аргументації, яку застосовує пропонент.

У цьому випадку показують, що в міркуванні відсутній логічний зв'язок між аргументом і тезою.

Якщо це так, то тезу слід вважати необґрунтованою і некоректно сформульованою.

Критика форми, як і критика аргументів, тільки руйнує аргументацію, наведену пропонентом, але не встановлює хибності тези

Правила, помилки щодо тези.

№ 1. Теза повинна бути сформульована чітко та ясно.

Треба враховувати:

1. Чи всі терміни, слова, словосполучення, застосовані у тезі, є зрозумілими?

Приватизація землі у наш час є необхідною. Насамперед, слід з'ясувати, що означає термін приватизація, і що розуміє під ним ваш опонент.

2. Оскільки тезу формулюють у формі певного судження, то слід визначити його кількісну характеристику.

Люди – егоїсти. Незрозуміло, йдеться про всіх людей, чи деяких.

3. Чи можна встановити відношення між поняттями, що утворюють тезу.

№ 2. Теза повинна залишатися незмінною упродовж усієї аргументації або критики.

Порушення цього правила призводить до логічної помилки, яка називається „підміна тези”, „втрата тези”.

Правила, помилки щодо аргументів.

№ 1. Аргументи повинні бути сформульовані чітко та ясно.

Для того, щоб це правило виконувалось слід

1) виявити всі аргументи, які передбачено застосовувати у процесі аргументації / критики;

2) уточнити терміни, які увіходять до складу аргументів; з'ясувати поняття, які їм відповідають, і дати їх визначення;

3) з'ясувати кількісну характеристику аргументів;

4) визначити модальність аргументів; чи стверджуються у них можливі, необхідні, випадкові речі; чи йдеться в аргументах про знання, думку або переконання деякого суб'єкта; чи інформація, яка міститься в аргументах, описує стани справ, що були, будуть, або зараз; чи норми, на які посилаються в аргументах, є обов'язковими, дозволеними або забороненими тощо;

5) уточнити оцінні характеристики аргументів (чи є вони вірогідними твердженнями, істинність яких уже встановлено, або ж вони є тільки правдоподібними висловлюваннями, які потребують подальшої перевірки).

№ 2. Аргументи повинні бути висловлюваннями, які повністю обґрунтовані, істинність яких доведена заздалегідь.

Помилка „необґрунтований аргумент.”

№ 3. Обґрунтування аргументів повинне проводитись незалежно від тези.

Помилка „коло в обґрунтуванні”

Тезу обґрунтовують за допомогою аргументів, які, в свою чергу, обґрунтовують самою тезою.
Уніфіковані закони про шлюб – добрі закони, оскільки законодавство, що вносить єдність у норми щодо шлюбу, знижує кількість розлучень... А знижує воно кількість розлучень тому, що уніфіковане шлюбне законодавство стандартизує норми, які стосуються одруження.

№ 4. Аргументи повинні бути достатніми для обґрунтування тези.

Лише кілька аргументів, взаємопов'язаних між собою, здатні створити міцне підґрунтя для виведення тези.

Не слід наводити багато аргументів, це може призвести до логічної помилки, яку називають надмірне обґрунтування. Кожний зайвий аргумент послаблює обґрунтування.

Правило щодо форми.

Відношення між аргументами та тезою повинне бути відношенням підтвердження.

Головні терміни, які потрібно запам'ятати:

Суперечка – це комунікативна ситуація, де наявне активне ставлення до позиції співрозмовника, що виражається в її критичній оцінці.

Пропонент – це той, хто висуває, обстоює деяку тезу.

Опонент – другий обов'язковий учасник суперечки. Це той, хто заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези, яку висунув пропонент.

Аудиторія – третій, колективний суб'єкт суперечки. Це не пасивна маса людей, а колектив, який має свої переконання, свою позицію, свій погляд щодо питань, які обговорюються.

Дискусія (від лат. discussion – дослідження, розгляд) – це публічна суперечка, мета якої полягає в з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні правильного рішення спірного питання.

Полеміка (від гр. polemicos – ворожий, войовничий) – це суперечка, в якій є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей, думок.

Дебати – це суперечки, які виникають при обговоренні доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо. Мета дебатів – визначення ставлення учасників обговорення до спільних для всіх тез виступу.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає відмінність між діалектичною та еристичною суперечкою?
2. Хто такі софісти?
3. Які аргументи кваліфікують як коректні і допустимі в раціональній суперечці.
4. Назвіть тактичні прийоми маніпулювання в суперечках.
5. Які ви знаєте класифікації суперечок?
6. Сформулюйте правила, помилки щодо тези.
7. Наведіть приклад розділової аргументації.

ПРАКТИКУМ

ДО ТЕМИ «ЛОГІЧНА КУЛЬТУРА МЕДІЙНИКА»

1. Спираючись на інтуїтивну логіку, визначте, які з наведених міркувань є правильними, відповідь поясніть:

1) Кожен іменник відповідає на питання «хто?», або «що?». Слово «він» відповідає на питання «хто?». Отже, це слово – іменник.

2) Деякі тварини – ссавці. Оскільки всі ссавці теплокровні, то деякі тварини є теплокровними.

3) Якщо є причина, то є наслідок. Але причини немає. Отже немає і наслідку.

4) Завтра або буде сніг, або буде дощ; але оскільки завтра буде сніг, то дощу не буде.

5) Якщо він був у Західній Європі, то бачив Лондон і Париж; він не бачив ні Лондона ні Парижа, отже він не був у Західній Європі.

6) Якщо це студент університету, він повинен відвідувати лекційні та практичні заняття. Це студент Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, отже він повинен відвідувати лекції та практичні заняття.

2. Наведіть приклади міркувань неправильних з погляду здорового глузду.

3. Напишіть есей на тему: «Роль інтуїції, здорового глузду та знання логіки у роботі медійника».

Цікава логіка

1. Назвіть головного ворога жінки, який завжди перемагає?

2. Професор лягає спати о восьмій вечора, а будильник заводять на дев'яту ранку. Скільки часу спатиме професор?

3. Ви заходите до малознайомої затемненої кімнати. У кімнаті є дві лампи: газова і бензинова. Яку ви запалите в першу чергу?

4. Горіло сім свічок. Три згасли. Скільки свічок залишилося?

5. Двоє ішли – три цвяхи знайшли. За ними четверо підуть. Чи багато цвяхів знайдуть ?

ДО ТЕМИ «ОСНОВНІ ЗАКОНИ ЛОГІКИ ТА НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ЇХ У ТЕКСТАХ МЕДІА»

1. Вимога якого закону логіки виражається у цьому правилі?

При розгляді кримінальних справ у суді закон вимагає, щоб предмет судового розгляду був заздалегідь визначений. Це правило в Кримінально-процесуальному кодексі України формулюється так: «Розгляд справи у суді провадиться тільки відносно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення» (стаття 275 КПК «Межі судового розгляду»)

2. З'ясуйте, які з цих суджень не можуть бути одночасно істинними (свої твердження обґрунтуйте):

а) «Всі гриби в нашому лісі отруйні», «Жоден гриб у нашому лісі не є отруйним», «Деякі гриби у нашому лісі отруйні», «Деякі гриби в нашому лісі не є отруйними».

б) «Всі мешканці нашого міста працюючі», «Жоден мешканець нашого міста не є працюючим», «Деякі мешканці нашого міста працюючі», «Деякі мешканці нашого міста не є працюючими».

3. З'ясуйте, чи можуть бути одночасно істинними такі судження?

1) «Деякі журналісти можуть писати якісні матеріали» і «Деякі журналісти не можуть писати якісні матеріали».

2) «Цей твір є низькопробним» і «Автором цього твору є талановитий митець».

3) «Всі примати – хребетні» «Деякі примати – хребетні».

4) «Жоден примат не літає», «Деякі примати не літають».

5) «Всі письменники мають розвинену уяву», «Деякі письменники не мають глибоких теоретичних знань».

4. З'ясуйте, в яких прикладах порушено закон достатньої підстави.

– Я ходив на заняття, тому маю право на позитивну оцінку.

– Я готувався до іспиту, тому маю право на позитивну оцінку.

– Я правильно відповів на усі завдання екзаменаційного білета, тому маю право на позитивну оцінку.

5. Визначте, який закон логіки порушено?

1) Одного разу актор, який виконував епізодичну роль слуги, бажаючи хоч як-небудь збільшити свій текст, сказав:

– Сеньйоре, німий з'явився і хоче з вами поговорити.

Надаючи партнеру можливість виправити помилку, інший актор відповів:

– А ви впевнені, що він німий?

– Принаймні він сам так говорить...

2) Чоловік підібрав під себе ноги і лежав неушкодженим з розбитою головою.

3) Майже безкоштовні послуги.

4) Власник без майна.

5) Студент майже засвоїв матеріал, тому складе іспит на «відмінно».

6) «Невеличке угорське містечко Будаорш, де проживає загалом близько 27 тис. осіб, залишилося без правоохоронців. Справа в тому, що одночасно піти з роботи вирішили всі 15 поліцейських, які працювали у місцевому управлінні. Доленосне рішення вони прийняли після того, як придбавши один на всіх квиток, виграли в лотерею майже 18 мільйонів доларів. Загалом це шостий за обсягом виграш за всю історію проведення лотереї в Угорщині. Влада вже знайшла вихід із скрути – до Будаоршу направили резервні підрозділи поліції. Вони охоронятимуть спокій громадян, аж поки не знайдуться бажаючі з числа місцевих жителів вступити до лав поліції» (ЧК. – 21.10.2009).

7) «... Поки що Черкаський аеропорт продовжує забезпечувати польоти тільки по Україні. ... Черкаський аеропорт приймав літаки вагою до 185,5 тонни і обслуговував 70-80 повітряних судів всіх типів на добу, проте з 1992 року аеропорт припинив обслуговування літаків» (ЧК. – 21.10.2009).

8) «Валентин Юрійович додає, що в разі отруєння блідою поганкою, смерть настає раптово і непередбачувано. Тому робить прогнози щодо одужання пацієнтів лікар не береться...» (ЧК. – 09.09.2009).

9) «Оскільки не надходять кошти з держбюджету, загальмувалося будівництво музею Тараса Шевченка в Каневі та резиденції Богдана Хмельницького в Чигирині. ... Та все-таки резиденція славного козацького гетьмана будується завдяки допомозі інших областей та підприємців, адже світ не без добрих людей» (ЧК. – 09.09.2009).

10) «... Під час цієї експедиції вчені знайшли поблизу кратера гори Босаві різні рідкісні види тварин, зокрема, величезного щура завдовжки 82 см. – Це один із найбільших щурів у світі. І це дійсно щур, такий же, якого ви можете знайти в каналізації в місті, – розповів Кристофер Хельген, фахівець із ссавців, який супроводжував експедицію. За словами вченого, щур-гігант важить близько 1,5 кг, його тіло вкрите густим хутром коричневого кольору зі сріблястим відливом, який, за їхнім припущенням, захищає тварину від вологи та холоду. Гризун абсолютно не боїться людей, і, як говорять першовідкривачі, ця істота ще не описана в жодному довіднику. Новому виду поки що не придумали наукової назви» (НД. – 15.09.2009).

11) «До Федюківки не ходять автобуси

Єдиний автобус, яким жителі найвіддаленішого села Федюківки можуть добратися до районного центру Лисянки, – це «Черкаси – Федюківка», який від'їжджає з села близько 6.00. ...» (НД. – 14.07.2009).

12) «Відсвяткували 55-ту річницю черкаського кіно

– 3 кіно пов'язано все моє життя. Ось уже майже 40 років працюю у цій сфері й зовсім не шкодую, що обрав таку професію. Починав з того, що робив афіші, потім квитки продавав, а згодом подався в кіномеханіку, – розповідає кіномеханік кіноустановки села Худяки Федір Степаненко. – Нині в нашому селі є не лише повноцінний театр, а й навіть школа кіномеханіків. За все життя цього мистецтва навчив 163 черкащан. До речі, 47 з них дійсно подалися у сферу кіно. На сьогодні в області є більше двохсот кіно установ, і більш як сотня з них – у сільській місцевості.

– Звісно, ми розуміємо, що ці люди працюють лише на ентузіазмі, за копійки. І в нас, як завжди, бракує фінансів, аби підтримувати цю галузь мистецтва, – відзначив на святкуванні Всеукраїнського дня кіно перший заступник голови Черкаської обласної ради Віктор Павліченко. За словами заступника голови Черкаської облдержадміністрації Анатолія Чабана, сьогодні кіно потребує якісно нової роботи кіно студій» (НД. – 17.09.2009).

1. У бабусі запитали, скільки років її онукові. На що вона відповіла:

– Йому дороженький, стільки місяців, скільки мені років.

– А скільки вам років?

– Нам разом з онуком 65 років. А скільки онуку років порахуйте самі.

Скільки років онукові.

2. Султан, який утримував в'язня у в'язниці, наказав зачинити його у кімнаті разом зі своїми двома вірними слугами. Один із них завжди говорить неправду, а інший навпаки завжди говорить правду. У кімнаті були тільки двоє дверей: «двері свободи» і «двері рабства». Двері, через які в'язень захоче вийти з кімнати, і вирішать його долю.

В'язень має право задати лише одне питання одному з двох слуг. Звичайно в'язень не знає, який з них говорить правду, а який неправду. Чи може в'язень знайти спосіб вийти на волю?

ДО ТЕМИ «ПОНЯТТЯ ЯК ФОРМА МИСЛЕННЯ»

1. Визначте логічну структуру понять, тобто з'ясуйте їхній зміст та обсяг.

Приклад. Дамо логічний аналіз структури поняття «злочин». Його змістом така суттєва ознака: *бути суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю)*. Обсягом цього поняття є клас усіх злочинів.

Завдання.

Держава.

Меценат.

Любов.

Незалежність.

Неосудність.

Милосердя.

Депутат міської ради.

Спілка журналістів.

Міст через Дніпро.

2. Визначте, чи проведено операцію обмеження:

Приклад. «Поліція – відділення поліції»

У цьому прикладі операцію обмеження не здійснено, оскільки *поліція* – це адміністративна установа для охорони громадського порядку, а *відділення поліції* – не різновид такої установи, а її структурна одиниця.

Завдання.

Злочин – пограбування.

Квартира – кімната.

Кореспондент – кореспондент газетного видання – кореспондент газети «Вечірні Черкаси».

Пора року – зима.

Зима – грудень.

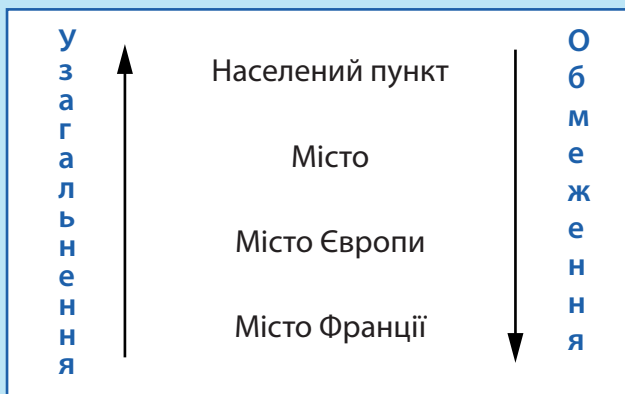
3. Обмежте такі поняття:

ліки, держава, засіб зв'язку, періодичне видання, птах, конституція, видавець, редактор, журналіст.

4. Узагальніть поняття:

Черкаси, «суддя», столиця, адвокат, «Вечірні Черкаси», редактор газети, студент спеціальності «Журналістика».

Приклад.

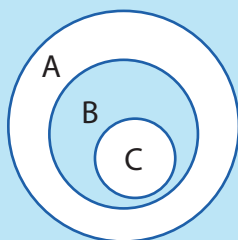

5. Встановити відношення між поняттями

Для того, щоб встановити відношення між поняттями, необхідно:

1. Встановити, чи є досліджувані поняття порівнянними. Якщо поняття є непорівнянними, то відношення між ними встановити неможливо.
2. З'ясувати, які з досліджуваних понять сумісними, а які – несумісними.
3. Встановити тип відношень між сумісними поняттями і тип відношень між несумісними.
4. Зобразити відношення між поняттями за допомогою колових схем.

Приклад.

«Протиправна поведінка», «правопорушення», «адміністративне правопорушення».

А – протиправна поведінка.

В – правопорушення

С – адміністративне правопорушення

Завдання.

1. «Населений пункт», «місто», «столиця», «Мадрид», «Париж», «геніальність», «столиця Франції».
2. «Мати», «вчителька», «сестра», «спортсменка», «miteць», «мати художника».
3. «Юрист», «спортсмен», «сміливість», «прокурор», «боксер», «фізична досконалість», «темперамент».

Цікава логіка

1. Що не існує, але має назву?
2. Як можна за одну секунду зняти колесо?
3. Що легше – 1 кг заліза чи 1 кг вати?
4. Чи можна порожнє відро наповнити три рази підряд, жодного разу не спорожнивши?
5. Що можна потримати тільки в лівій руці?

ДО ТЕМИ «СУДЖЕННЯ. УМОВИВОДИ»

1. Дайте логічний аналіз судження, тобто визначіть його структуру та вид.

Приклад. Розглянемо судження «Всі люди є розумними істотами». Визначимо його структуру: суб'єкт – «люди», предикат – «розумні істоти», зв'язка – «є». Це загальностверджувальне судження.

Завдання.

Жоден із нас не міг із цим змиритися.

Якби ви з нами подружились, багато б дечого навчились.

Випадуть у травні дощі — буде добрий урожай.

Майже кожна людина має той чи той талант.

Ніхто не любить бути переможеним.

Всі християни вірять у Христа.

Деякі письменники не талановиті.

«Усе таємне стає явним» (УМ)

Усі студенти складають іспити.

«Чотири покоління черкаської родини Левицьких – лісівники»(УМ)

«Більшість людей харчуються вже за виробленою схемою» (УМ)

2. З'ясуйте, яким способом побудовано поданий текст: індуктивним, дедуктивним, чи за аналогією?

1) Українську мову псують усі, кому не ліньки. Створено безліч фірм, агенцій, товариств, які мають російські, або зросійщені назви: страхова компанія «Росток» (кажуть, що це аббревіатура, але чому словосполучення не скоротити так, аби з нього вийшло українське слово?)агентство нерухомості «Благовєст» (чому не «Благовіст?»), крамниця біля театру «Київ» «Рогнеда» (чому не «Рогніда?»)

2) Сніг у квітні. І перший цвіт.

І холодні вітри північні.

Нелогічний і дивний світ,

І його парадокси вічні.

Сніг у квітні... Громів баси.

У суспільстві — прикмети смуту.

Що поробиш: важкі часи.

Треба гідно їх пережити.

(М. Луків)

3) Зустрічаймось!

Вітаймося словом!

Погляд в погляд,

У руку руку.

Ми прийшли у цей світ для любові.

А все інше – неправда гірка!

(Ганна Чубач)

4) «Водохреща (або Йордана, Ордана, Вілія, Водосвяття, Богоявлення) третє велике свято різдвяно-новорічного циклу, яке православні та греко-католицькі християни відзначають 19 січня. Із цим святом пов'язують хрещення на Йордані Ісуса Христа. За християнським віруванням, перед пришестьям Спасителя, Бог послав пророка Іоанна Предтечу. Він мав прийти в долину ріки Йордан і сповістити всім людям, що незабаром у світі явиться Месія, і про те, що до його зустрічі треба приготуватися через покавання і хрещення. На той час Ісусу уже виповнилося 30 років, і він теж прийшов до Іоанна, щоб отримати хрещення.

Після хрещення, коли Христос виходив із води, над ним раптом розкрилося небо й Іоанн побачив Дух Святий, який у вигляді голуба спускався на Ісуса, а з небес чути було голос Бога-Батька, який назвав Христа своїм Сином. Тоді Іоанн остаточно переконався, що Ісус і є очікуваний Месія, Син Божий, Спаситель світу.

– Це свято надзвичайно раннє і бере свій початок ще з перших років християнства, – розповідає **архієпископ Черкаський і Канівський владика Софроній**. – У ті давні часи воно відзначалося разом із Різдом Христовим, оскільки і перше і друге є Богоявленням. Тільки Різдво є явленням Бога у плоті, а на Йордан сталося явлення Господа у трьох іпостасях, що засвідчує таїнство Святої Трійці.

На знак того, що Спаситель своїм Хрещенням освятив воду, напередодні цього свята у храмі священики освячують воду, а у день свята здійснюються хресні ходи до водойм з подальшим водосвяттям. Освячена вода мала цілющі властивості та захищала від впливу всього лихого.

– За християнським віруванням, у цей день воду можна набрати з будь-якого джерела, – зазначає **владика Софроній**, – і вона буде свяченою й цілющою тривалий час. Пам'ятаю, у перший рік, коли я оселився в Золотоноші, освятив воду. Я прожив там 19 років. Та банка з водою простояла всі ці роки і залишилася чистою, без осаду, крім того вона не втратила свої цілющі властивості.

У Черкасах цього року хресний хід і освячення води відбудеться 19 січня після святкової Літургії біля храму Андрія Первозванного, що у мікрорайоні Митниця» (ВЧ).

3. Побудувати текст з дедуктивним та індуктивним способом викладу матеріалу. Тема тексту «Чому я обрав професію журналіста?»

4. Дайте логічний аналіз запитань, тобто з'ясуйте їхню передумову та вид.

1) Скільки років тривала Тридцятирічна війна?

2) Яке ім'я мав гетьман України?

3) Яка планета обертається навколо Сонця?

4) На якій полиці знаходиться словник?

5. Зробіть логічний аналіз запитань та відповідей, які мають місце у наведених текстах.

1) Людовік XV часто поринав у дивну неувважність. Так, одного він задав венеціанському послу Гроденіго таке запитання: «Скільки членів у вас у Венеції у Раді Десяти?». «Сорок, державець», відповів посол, подумавши, що король пожартував і що на жарт краще відповісти жартом. Але Людовік одразу ж забув про своє запитання та отриману відповідь і заговорив про інше.

2) Дехто Адамс, волосся якого стало катастрофічно випадати, написав у науково-дослідний центр однієї хімічної компанії листа з проханням порадити йому, як зберегти волосся. За два місяці надійшла відповідь: «Ви краще збережете волосся, якщо збиратимете його у поліетиленовий пакет із шматочками нафталіну. Пакет рекомендуємо тримати у темному, прохолодному і не дуже сухому місці».

Цікава логіка

1. На одному заводі працювали слюсар, токарь і зварник. Їхні прізвища – Борисенко, Іванов і Семенов. Слюсар не має ні братів, ні сестер. Він – наймолодший із друзів. Семенов, який одружений із сестрою Борисенка, старший за токаря. Назвіть прізвища слюсаря, токаря і зварника.

2. Спир між трьома мудрецькими перехожий так вирішив. Показав їм 3 білі ковпаки і два чорні. А потім сказав їм заплющити очі і одягнув на них 3 білі ковпаки, а чорні заховав у мішок. Після цього дозволив їм розплющити очі і загадав загадку. Хто з вас першим відгадає якого кольору у нього на голові ковпак – той і наймудріший. Через деякий час один із них вигукнув – на мені білий ковпак. Як він здогадався?

ДО ТЕМИ «АНАЛІЗ Й ОЦІНКА МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ З ПОГЛЯДУ ЛОГІКИ»

1. Яким методом побудовано текст?

1) «Народження дитини — це в сім'ї завжди щаслива подія, яка приносить багато нових турбот для батьків, але турбот приємних. До таких належить і вибір імені малюку. Нововведення у Цивільному Кодексі України, що стануть чинними з 1 січня 2004 року дозволяють більше розгулятися батьківській фантазії у цьому питанні, проте й дещо обмежать у часі. Так, як розповідає начальник Соснівського відділу РАГС управління юстиції в Черкаській області Лариса Трофімова, що стосується власне імені, то кількість слів у ньому не обмежується, якщо хтось із батьків належить до національних меншин, у інших випадках допускаються подвійні імена. Відповідно по-батькові можна не вказувати, якщо цього вимагають національні традиції. Якщо батько і мати мають різні прізвища і не можуть дійти спільної мови у тому, яке ж присвоїти дитині, вони можуть дати малюку подвійне, єдине, що вирішивши, чиє ж буде стояти першим. Але слід мати на увазі, що з нового року часу на подібні обдумування і суперечки буде всього місяць з дня народження дитини, замість трьох, як було раніше. Тож щоб новорічні свята не принесли неприємних сюрпризів, слід вчасно зареєструвати дитину. Інакше не минути покарання у вигляді штрафу. До речі, тепер спір про ім'я дитини може вирішувати навіть суд.

Останнім часом спостерігається тенденція повернення до традицій у виборі імені дитини, часто трапляються й рідковживані імена. Так, у 2003 році серед 977 дівчаток і 982 хлопчиків, які народилися у Черкасах і їхні батьки уже визначилися з іменем, зареєстровано:

— дівчаток: 2 Аніти, Ганна, Юнона, Агата, Зоряна, 2 Елізи, Єфросинія, Евеліна, Ніколетта, 5 Єв, Даніелла, Ганна, Лоліта, Роксана, Даніла, Анфіса, 2 Аврори, Аріна, Аліса, Богдана, 2 Вілени, 2 Віолетти, Грета, 2 Ельвіни, Злата, Златослава, Лаура, Марта, Ніколь, 3 Олівії, Поліна, Сюзанна, Соломія, Ульяна.

— хлопчиків: Даніель, Леонардо, Леонард, Янек, 5 Тимофіїв, Далін, 2 Семени, Севастьян, 2 Марка, Томас, Арсеній, Владан, Аристотель, Адам, Лев, Петро, 2 Мирослава, Алан, 3 Давиди, Захар, 4 Іллі, Мар'ян, 2 Матвія, Мирон, Назар, Степан, Тарас, Федір, Яків.

Часто зустрічаються варіанти одного імені: Дмитро, Дмитрій, Дмітрій, Димитрій; Кірілл, Кіріл, Кирило, Кирил; Артем, Ар тьом; Назар, Назарій; Глеб, Гліб, Глеб; Вадим, Вадім; Нікіта, Микита; Данило, Даніл, Даніїл, Данііл; Микита, Мікіта; Дарина, Даріна, Дар'я, Дарія; Марина, Маріна; Валерія, Валерія.

Найпопулярніші імена дівчаток у 2003 році

Анастасія — 127
Анна — 90
Єлизавета — 46
Дар'я — 47
Катерина — 43
Вікторія — 38
Юлія — 33
Діана — 28
Валерія — 24
Марія — 24
Олександра — 20,
Наталія — 20
Вероніка — 19
Софія — 18
Дарина — 17

Найпопулярніші імена хлопчиків у 2003 році

Владислав — 80
Дмитро — 65
Олександр — 59
Андрій — 46
Богдан — 37
Максим — 36
Іван — 32
Олексій — 28
Нікіта — 25
Володимир — 22
Ярослав — 22
Денис — 20
Михайло — 20
Артем — 19
Олег — 19

Ім'я є особистою немайновою власністю людини, такою ж недоторканною як і приватне життя кожного. Часто трапляється так, що отримуючи паспорт чи атестат про освіту, юнак чи дівчина знаходять там ім'я, відмінне від записаного у свідоцтві про народження. Особи, які не маючи на те ніякого права, вирішують, як повинно бути написано те чи інше ім'я. Приміром, у свідоцтві про народження записано Віта, а атестат про освіту виписаний на Вікторію, мовляв, в українській мові такого написання немає. Такі дії будуть прямим порушенням права фізичної особи на ім'я. Згідно зі статтею 294 Цивільного кодексу України, документ, у якому є перекручення імені, підлягає заміні. Кожен громадянин має право вимагати від інших звертатися до себе у відповідності з його іменем, тобто ніхто не має права довільно спотворювати ім'я у написанні чи вимові. Нерідко такі перекручення відбуваються через неправильний наголос, тому законодавці, щоб запобігти цьому, надали право кожному громадянину при записі імені у відповідних документах вимагати вказати правильний наголос в його імені» (ВЧ).

2. Знайти в газетних текстах логічні помилки. Запропонувати способи вдосконалення тексту.

1) «Україна проведе матч з Німеччиною»

15 листопада 2011 року національна збірна України вдома проведе товариський поєдинок проти команди Німеччини. Про це повідомив генеральний секретар Німецького футбольного союзу Вольфганг Нірсбах.

Гра відбудеться в тому разі, якщо німці здобудуть пряму путівку до фінальної частини чемпіонату Європи-2012...» (НД).

2) «...Про те, що у кабінеті побував хтось чужий, директору школи № 17 Дмитру Бунякіну повідомила заступниця, якій зателефонував наполоханий сторож.

– Зранку при обході шкільної території сторож побачив, що біля вікна директорського кабінету стоїть драбина, частина решітки вирізана, а саме вікно розчинене навстіж, – каже Дмитро Бунякін. Коли директор зайшов до кабінету, то перше, що кинулося йому в очі – наймовірний розгардіяш. Такий же безлад був і в канцелярії.

– Всі шухляди та шафи повідкривані, а документи розкидані по підлозі...

на директорському столі зухвальці залишили навіть невідкриту пляшку пива та мінеральну воду.

...

...злочинці працювали скрупульозно – їх присутності не помітили шкільні сторожі, та й слідів після себе залишили дуже мало...» (НД)

3) «Світовий бокс у Черкасах закінчився обуренням сотень глядачів

Уже втретє черкашани змогли насолодитися видовищним міжнародним турніром із професійного боксу, який 20 листопада відбувся в Палаці спорту «Будівельник»...»(ВЧ)

4) «... Добре шаткувати і закладати в бочки на зиму. Буде аж до самої весни укусна й на зубах хрумтіти...» (А)

5) «Дівчата, намагаючись виглядати краще, часом використовують до 20 косметичних засобів. При цьому багато з них навіть не звертають уваги на термін придатності косметики.

Дослідження Массачусетського інституту в США показали, що багато жінок користуються на день більше, ніж 20 різними засобами, прагнучи виглядати щонайкраще. ...» (МЧ)

6) «...нинішнього року це перше отруєння грибами в нашій області. Торік перші випадки було зафіксовано в жовтні...» (НД)

7) «...досі люди перебувають у реанімаційному відділенні. 10-річного хлопчика відправили на лікування до Києва...» (НД)

3. Оцінити текст з логічного погляду. Виконати правку тексту.

Фіктивний рушник

Це сталося зі звичайною звенигородською родиною українських євреїв та однією київською сім'єю бувалих закордонних заробітчан-українців. Може, пліткарі домислюють щось по-своєму, насправді ж ці дві родини влаштували пару фіктивних одружень і одне вінчання, аби виїхати до Ізраїлю.

Щасливе майбуття за 10 тисяч доларів

Дзюбенки розуміли, що до Ізраїлю їм. Дорога назавжди закрита. Після того, як їм.. поставили у закордонних паспортах так званого «ведмедя», про ізраїльські заробітки годі було мріяти. Однак вони таки вдумались привезти звітти купу грошей, бо в Києві купили дві квартири і жили ось вже кілька років без матеріальних проблем. Але виросла донька, ось вже й заміж зібралась. Як забезпечити їй гідне життя?...В Ізраїлі їй би жилося, напевне, не так, як у Києві. Але нелегально, як колись самі Дзюбенки, проживати в чужій країні непросто.

З сім'єю українських євреїв з м. Звенигородки Дзюбенки давненько були знайомі, підтримували дружні стосунки. Ідея народилася блискавично. Хто там ще називає українців хохлами, нехай затулять роти. Таку хитромудру операцію могли придумати тільки вони, Дзюбенки, потомственні українці.

Довго вмовляти сім'ю Шварців не довелося. Їм дуже сподобалася пропозиція київської сім'ї, особливо, коли за вдало доведену до кінця справу Дзюбенки обіцяли солідний гонорар. У Дзюбенків – донька з майбутнім зятем, у Шварців – неодружені донька та син. Об орудка полягала в тому, щоб донька Дзюбенків одружилася з сином Шварців, а зять – з донькою єврейської сім'ї. Якщо ця *вистава* буде зіграна вдало, Шварци одержать від Дзюбенків домовлену суму відразу після проходження митного контролю. Дзюбенки за вдало проведену операцію без вагань мали викласти Швартам 10 тисяч доларів, зате їхня донька і зять житимуть в Ізраїлі!

Обман у рагсі, комедія у церкві

У одному з київських ресторанів гуляли гучне весілля. Дві подружні пари зовсім юних людей урочисто зареєстрували шлюб і обмінялися обручками. Донька Шварців Ірина цілувалася із зятем Дзюбенків Іваном., а син єврейської сім'ї Михайло тримав в обіймах перед численними гостями доньку винахідливих українців Марину. Море квітів, поздоровлення рідних, знайомих і незнайомих – все ніби по-справжньому. Не переставали блимати спалахи фото об'єктивів, за усім цим дійством *стежила* відеокамера. На столах у ресторані чого тільки не було, Дзюбенки не поскупилися для вигідної справи, всі урочистості влаштовували за власний кошт... Вони мали все облаштувати, як насправді, аби нічого не запідозрили на митниці.

Коли вистава з реєстрацією шлюбів між фіктивними парами пройшла на *біс*, по-справжньому закохані Дзюбенкові донька і зять вирушили до церкви. Тепер донька та син Шварців мали грати роль старшої дружки й старшого боярина. Вистава, заради якої ломилися столи в ресторані, досягла апогею. Перед вітарем обвінчалися справжні закохані. І вінчання теж було справжнім, хіба що молодята обмінялися тими обручками, що ними користувалися під час фіктивних одружень, Позаду він-

чальної пари тримали вінчальні корони почесні свдкi – діти Шварців, котрі тільки-но взяли шлюб із донькою та зятем Дзюбенків. Щедро оплачений священник і гадки не мав, у якій *невинній* інтризі бере участь.

Цікава логіка

1. Цицерон сказав, що для того, щоб бути вільними, ми повинні бути рабами. Чого?
2. Скільки років батькові, єдиному синові якого 7 років?
3. Що знаходиться між містом і селом?
4. У кошику 4 яблука. Поділіть їх між чотирма особами так, щоб кожна отримала одне яблуко і одне яблуко залишилося в кошику.
5. Летіли горобці, сіли на стовпці, як сядуть по два – один стовпець зайвий, як сядуть по одному – один горобець зайвий. Скільки всього горобців і скільки стовпців?

ДО ТЕМИ «КУЛЬТУРА ТА ЕТИКА ВЕДЕННЯ СУПЕРЕЧКИ»

Теми для проведення дискусії:

- „Сперечатися значно легше, ніж розуміти” (Г. Флобер)
- „Краще розбирати суперечку між своїми ворогами, ніж між своїми друзями, бо явно після цього один із друзів стане твоїм ворогом, а один із ворогів – твоїм другом” (Біант)
- „В одному випадку із ста те чи інше питання посилено обговорюється тому, що воно справді темне; в останніх дев’яноста дев’яти воно стає темним тому, що посилено обговорюється” (Е. По)

Цікава логіка

1. Як сорок п’ять горіхів розкласти на дев’ять тарілок так, щоб у кожній була різна кількість горіхів?
2. Відніміть від 20-ти 88 так, щоб залишилося 22.
3. Двоє хлопців грали шахи дві години. Скільки грав кожний із них?
4. Як можна зірвати гілку не сполохавши пташку?
5. Що знаходиться між містом і селом?

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

1. Продовжіть речення: «Якщо ви хочете провести ґрунтовний аналіз міркувань супротивника, грамотно розкрити його точку зору, виявити помилки, наявні в його міркуваннях, побудувати обґрунтоване спростування його позиції з якогось питання, ви повинні...»

2. Предметом логіки як науки є:

- a) різноманітні схеми міркувань;
- b) різноманітні схеми мовлення;
- c) різноманітні схеми написання текстів.

3. У якому рядку правильно сформульовано визначення міркування:

- a) це розумовий процес, у ході якого на підставі невідомих знань отримують нове знання;
- b) структура будь-якого міркування складається з двох компонентів: засновків; висновку.
- c) це розумовий процес, у ході якого на підставі наявних, відомих знань отримують нове знання?

4. Істинними є думки, які ...:

- a) є правильними;
- b) в принципі загалом відповідають дійсності за своїм змістом;
- c) в яких не порушено правил і законів логіки.

5. Сформулював 3 основні закони формальної логіки:

- a) Платон;
- b) Гомер;
- c) Аристотель.

Які?.._____

6. Закон тотожності має таке формулювання:

- a) кожна думка має бути чіткою за обсягом, актуальною за змістом і залишатися незмінною в ході одного й того ж міркування;
- b) кожна думка має бути правильною за обсягом, ясною за змістом і залишатися доказовою в ході одного й того ж міркування.
- c) кожна думка має бути чіткою за обсягом, ясною за змістом і залишатися незмінною в ході одного й того ж міркування.

7. Продовжіть речення: «Об'єктивною основою закону несуперечності є те, що...»

8. Причиною допущення порушень закону несуперечності може бути:

- a) плутаність мислення, недостатня обізнаність, інші суб'єктивні, якими можуть бути і політичні припущення;
- b) зазвичай причиною порушення буває невміння викладати думки, незнання, недбалість;
- c) різні групи людей в процесі міркування опираються на специфічні засади, положення, які вважають безумовно істинними.

9. Про який із законів логіки йдеться у реченні: «Цей закон, забороняючи приймати на віру будь-які думки, тим самим захищає право кожної людини на сумніви, власні погляди, переконання, світогляд»:

- а) закон тотожності;
- б) закон виключення третього;
- с) закон достатньої підстави?

10. У якому випадку порушення основних законів логіки є виправданим?

11. Поняття – це:

- а) це форма мислення, яка відображає предмети в їх загальних та істотних ознаках;
- б) засіб отримання нових знань на основі раніше набутих шляхом логічного розмірковування;
- с) основна форма вираження наших знань.

12. Відношення між обсягом та змістом поняття регулює:

- а) закон Ома;
- б) закон оберненого відношення між обсягом та змістом поняття;
- с) закон Братів Капранових.

13. Про який структурний елемент поняття йдеться у висловлюванні: «сукупність ознак, які характеризують дане поняття»:

- а) обсяг поняття;
- б) зміст поняття;
- с) висновок поняття?

14. Про яку операцію над поняттям йде мова: «логічна операція над поняттями, завдяки якій відбувається перехід від поняття з широким обсягом (родового) до поняття з вузьким обсягом (видового) шляхом додавання ознак»:

- а) визначення поняття;
- б) поділ поняття;
- с) обмеження поняття?

15. У якому реченні правильно названо структурні компоненти поділу поняття:

- а) дефінієндум, дефінієнс;
- б) подільне поняття, члени поділу, висновок;
- с) подільне поняття, члени поділу, підстави поділу?

16. Правил поділу понять є:

- а) 2;
- б) 3;
- с) 4.

17. «Стрибок у поділі» – це:

- а) правило поділу;
- б) логічна помилка;
- с) вид поділу.

18. Назвіть правила поділу понять.

19. При порушенні правила визначення поняття № 1 «Дефієндум і дефінієнс повинні бути взаємозамінюваними, тобто їхні обсяги повинні бути однаковими» виникають такі логічні помилки:

- a) явні, неявні;
- b) надто широке визначення, надто вузьке визначення;
- c) «коло у визначенні», «тавтологія».

20. Залежно від характеристики обсягу поняття поділяють на:

- a) одиничні, загальні, пусті;
- b) конкретні, абстрактні;
- c) відносні, безвідносні.

21. Про який вид поняття йде мова: «поняття, елементом обсягу якого є властивості предметів або відношення між ними»:

- a) відносне;
- b) збірне;
- c) абстрактне?

22. Залежно від наявності чи відсутності у змісті поняття ознак, на підставі яких предмети узагальнюють у клас, поняття поділяють на:

- a) відносні, безвідносні;
- b) конкретні, абстрактні;
- c) інший варіант: _____

23. Відношення можна встановити між:

- a) сумісними поняттями;
- b) порівнянними поняттями;
- c) непорівнянними поняттями.

24. При якому типі відношень обсяги понять, які мають різний зміст, повністю збігаються:

- a) відношення протиріччя;
- b) відношення співпідпорядкування;
- c) відношення тотожності?

25. У якому рядку правильно названо тип відношень між такими поняттями: неперіодичне видання, монографія, підручник, стандарт:

- a) підпорядкування;
- b) співпідпорядкування;
- c) протилежності?

26. Про який тип відношень між поняттями йдеться: «це відношення, яке існує між родовим по-

няттям та поняттям, що виражає один з видів цього роду. Маються на увазі такі поняття, обсяг одного з яких становить частину обсягу другого поняття (включається до обсягу другого поняття, але не вичерпує його)»:

- a) підпорядкування,
- b) перетину,
- c) протилежності?

27. У якому рядку правильно названо типи відношень між сумісними поняттями:

- a) відношення перетину, відношення тотожності, відношення підпорядкування;
- b) відношення тотожності, відношення протилежності, відношення підпорядкування;
- c) відношення тотожності, відношення співпідпорядкування, відношення перетину?

28. Яке визначення судження правильне:

- a) думка, яка встановлює відношення між засновками та висновками міркування;
- b) думка, за допомогою якої щось стверджується або заперечується щодо предмета нашої думки або зв'язку між предметами думки;
- c) думка, яка відображає предмети в їхніх суттєвих ознаках?

29. Структура судження складена з:

- a) суб'єкта, предиката, зв'язки;
- b) суб'єкта, предиката, сполучника;
- c) об'єкта, предиката, зв'язки.

30. За кількістю, тобто за обсягом суб'єкта, категоричні судження поділяються на:

- a) загальні, часткові, одиничні;
- b) судження існування, судження про відношення і атрибутивні судження;
- c) необхідності, дійсності, можливості.

31. У якому рядку правильно названо всі логічні характеристики поданого судження: „Більшість людей харчуються за вже виробленою схемою”?

- a) просте, категоричне, частково стверджувальне;
- b) просте, категоричне, достовірне, атрибутивне, частковостверджувальне;
- c) просте, категоричне, достовірне, атрибутивне, загальностверджувальне.

32. За логічною природою запитання можуть бути:

- a) коректними або некоректними, правильними або неправильними, доцільними або недоцільними;
- b) істинні або хибні, достовірними або проблематичними;
- c) повними або неповними.

33. У якому рядку наведено провокаційне питання:

- a) Під яким кущем сидить заєць під час дощу?
- b) Які ознаки називають істотними?
- c) Чи перестали Ви брати хабарі?

34. Дослідження будь-якого запитання передбачає врахування:

- а) передумови запитання та контексту його промовляння;
- б) структури запитання та контексту його промовляння;
- в) структури запитання та його передумови.

35. Слабка відповідь – це:

- а) відповідь, яка лише частково усуває незнання: інформація, надана такою відповіддю, є неповною;
- б) це відповідь, яка повністю або частково усуває пізнавальну невизначеність, наявну у запитанні;
- в) це відповідь, яка не надає нової інформації стосовно проблеми, якою цікавиться той, хто запитує.

36. «Неправильна відповідь» та «хибна відповідь» – це синоніми:

- а) так;
- б) ні;
- в) інший варіант.

37. Який хід міркування використано в даному тексті:

«Черкаські надають перевагу новорічному відпочинку у країнах із теплим кліматом. Новорічні тури до найпопулярніших країн – Угорщини, Чехії, Польщі, Єгипту, Таїланду – черкащани розкупили ще наприкінці жовтня.

Любителі покататися на лижах віддають перевагу польському курорту „Закопани” та Чехії, де ціни досить часто є нижчими, ніж у Карпатах?»

- а) індукція;
- б) дедукція;
- в) аналогія.

38. Який тип логічний помилок пов’язаний з порушенням другого закону логіки?

- а) порушення причинно-наслідкового зв’язку;
- б) контактні й дистантні, виразні й імпліцитні суперечності;
- в) пропущення потрібної ланки в ланцюзі логічних розмірковувань.

39. Поясніть, як відбувається аналітико-синтезуюча дія при використанні „хронологічно-послідовного ланцюжка”?

40. Правильне мислення повинно бути:

- а) правильним, визначеним, послідовним, доказовим;
- б) визначеним, послідовним, доказовим, несуперечливим;
- в) визначеним, актуальним, оперативним, доказовим

41. Визначте, чи належить подана мисленнєва операція до поділу поняття. Відповідь обґрунтуйте:

- а) поняття поділяються на загальні, одиничні, нульові та збірні.

42. У якому рядку подано прийоми, подібні до визначень?

- а) опис, характеристика, порівняння, розрізнення;
- б) опис, характеристика, розрізнення, метафора;

с) характеристика, порівняння, розрізнення, оцінювання;

43. Висловлювання «Закон достатньої підстави – це закон, який вимагає, щоб кожна думка мала достатню підставу» є:

- а) визначенням поняття;
- в) поділом поняття;
- с) логічною помилкою «коло у визначенні».

44. Висловлювання «основа слова поділяється на корінь, суфікс і префікс» є:

- а) поділ поняття;
- в) мисленнєве розчленування предмета на частини;
- с) розрізнення.

45. Який закон логіки порушено у тексті:

«Світовий бокс у Черкасах закінчився обуренням сотень глядачів

Уже втретє черкащани змогли насолодитися видовищним міжнародним турніром із професійного боксу, який 20 листопада відбувся в Палаці спорту «Будівельник»...»(ВЧ):

- а) закон виключення третього;
- в) закон достатньої підстави;
- с) закон несуперечності.

46. «Зіставлення суджень чи понять, логічний зв'язок між якими словесно чи пунктуаційно не виражений» – це:

- а) прийом, що допомагає перевіряти правильність логічних зв'язків;
- в) прийом виявлення логічних зв'язків;
- с) прийом, подібний до визначення поняття.

47. У якому рядку названо тип логічної помилки?

- а) пропущення потрібної ланки в ланцюзі логічних розмірковувань;
- в) зіставлення суджень про той самий або близький предмет упродовж одного судження;
- с) перерахування ознак предмета з метою нестроного виділення його з ряду схожих на нього предметів.

48. Виявити логічну помилку. Виконати правку тексту.

Вона (Наомі Кемпбелл) стрибає з парашута, підтримує дружні стосунки з Нельсоном Манделою.

49. Виявити логічну помилку. Виконати правку тексту.

Одного чоловіка застукали за перевищення швидкості. Патрульний заарештував його на кругленьку суму і виписав квитанцію.

50. Виявити логічну помилку. Виконати правку тексту.

Кінець року, діти прощаються з учителями. І не можливо на знак пошани не подарувати вчителіві букет квітів. Це робити потрібно бо в дитини виховується повага, культура, розвивається інтелект.

51. У якому рядку сформульовано характеристики еристичної суперечки відповідно до грецької терміносистеми:

- а) спір заради істини;

- b) спір заради спору;
- c) спір заради перемоги?

52. Визнаним майстром діалектичної суперечки у Стародавній Греції вважали:

- a) Платона;
- b) Клавдія;
- в) інший варіант?

53. Яке мистецтво спору Аристотель називав „мистецтвом наживи за допомогою позірної мудрості“:

- a) софістику;
- b) діалектику;
- c) еристику?

54. Суперечка це:

- a) проповідь;
- b) аргументація з приводу якогось питання, спрямована на людей, які нейтрально або позитивно (тобто некритично) ставляться до неї;
- c) це комунікативна ситуація, де наявне активне ставлення до позиції співрозмовника, що виражається в її критичній оцінці?

55. У якому рядку правильно окреслено зміст поняття пропонент:

- a) колектив, який має свої переконання, свої позиції, свої точки зору з приводу питання, що обговорюється;
- b) той, хто заперечує, піддає сумніву істинність або слушність висунутої тези;
- c) той, хто висуває, обстоює деяку тезу?

56. За яким критерієм класифіковано суперечку: дискусія, полеміка, диспут або дебати:

- a) за формою;
- b) залежно від мети;
- c) за кількістю осіб, що беруть участь в обговоренні проблемних питань?

57. Девізом якої суперечки можна назвати вислів: „Платон мені друг, але істина дорожча“:

- a) суперечка заради перемоги;
- b) діалектична суперечка;
- c) суперечка заради переконання?

58. У якому рядку сформульовано тактичний прийом маніпулювання в суперечках:

- a) „відтягування заперечення“;
- b) „аргумент до публіки“;
- c) „подвійна бухгалтерія“?

59. Характеристики якого некоректного засобу ведення суперечки подано: „Сперечальник посилається на наукову монографію, хоча насправді ніколи її не читав, а може, й взагалі такої монографії не існує. „Наукою встановлено такий-то факт“ – говорить сперечальник, а насправді нічого

подібного ніколи не відбувалося. Особливо часто цей прийом застосовується у виступах так званих проповідників, гуру, основна мета яких полягає в обдурюванні слухачів. Цей прийом застосовують у низькосортній популярній літературі (про прибульців, про життя у інших вимірах тощо)“:

- а) аргумент до публіки;
- б) адвокатський аргумент;
- с) неправомірне звернення до науки?

60. Характеристики якого тактичного прийому маніпулювання в суперечках подано: „Сказав не проти нас самих ми обернемо проти того, хто це сказав“.

- а) контрзапитання;
- б) контрприклад;
- с) зворотний удар?

61. У якому рядку сформульовано ознаки аргументу до особи?

- а) Для того, щоб створити негативне ставлення до чогось у співрозмовника під час суперечки, намагаються говорити про речі, до яких вже таке відношення у нього сформовано.
- б) Супротивнику приписують такі недоліки, реальні або уявні, які зображують його в кумедному вигляді, критикують його розумові здібності, підривають довіру до його міркувань.
- с) Супротивника розхвалюють з надією на те, що зворушений компліментами, він подобрішає, розм'якне і стане поступливішим.

62. У реальному медійному дискурсі взаємодіють три основні пласти аргументативного впливу:

- а) фактологічний, нормативний, образний;
- б) фактологічний, нормативний, художній;
- с) фактологічний, психологічний, образний?

63. У якому рядку сформульовано визначення ентими:

- а) пошук адекватних аргументів для доведення певної точки зору і майстерність їх презентації;
- б) використання інформації про відомі випадки для висновку про невідомі випадки;
- с) неповний, або скорочений силізм, у якому одне із посилань. експліцитно не наведене в тексті?

64. Індуктивне міркування – це:

- а) це міркування, у яких робиться висновок про наявність певної ознаки в одиничного предмета (ситуації, події), що досліджується на підставі його подібності в суттєвих рисах до іншого одиничного предмета (ситуації, події);
- б) це міркування, в якому здійснюється перехід від окремого знання про предмети даного класу до загального знання про всі предмети цього класу.
- с) це міркування, яке спирається на логічний закон і в якому з істинних засновків отримують істинний висновок.

65. Аргументом вважають:

- а) доказ, який використано для доведення істинності тези;
- б) процес обґрунтування людиною певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, слушності;
- с) це положення, яке необхідно обґрунтувати.

СПИСОК СКОРОЧЕНИХ НАЗВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

А – «Антенa»

ВЧ – «Вечірні Черкаси»

МЧ – «Молодь Черкащини»

НД – «Нова Доба»

УМ – «Україна молода»

ЧК – «Черкаський край»

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошко І. М. Логіка. К., 1995.
2. Волошко І.М. Практикум з логіки. К., 1993.
3. Дуцяк І. Логіка. Л. : Просвіта, 1996. 237 с.
4. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості: підруч.; М-во освіти і науки України, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. 3-ге вид. Львів : ПАІС, 2008. 276 с.
5. Іванченко Р. Г. Робота редактора над точністю слова і стислістю викладу. Львів, 1964.
6. Іванченко Р. Г. Літературне редагування : Репр. вид. К. : [Парламентське вид-во], 2003. 246 с.
7. Іванченко Р. Г. Літературне редагування: Посібник. К. : Вища шк., 1983. 223 с.
8. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації : Навчальний посібник: 2-ге вид., випр. і доп. Львів : ПАІС, 2009. 432 с.
9. Капелюшний А. О. Стилїстика і редагування журналістських текстів. Львів : ПАІС, 2003. 344 с.
10. Карпенко В. „Займіть свої місця...” // Вітчизна. № 4. 1991. С. 4.
11. Ковальчук О. Я. Збірник тестових завдань з курсу «Логіка». Секція «Логічне мислення». Тернопіль : ТНЕУ, 2021. 49 с.
12. Ковальчук О. Я. Збірник тестових завдань з курсу «Логіка». Секція «Критичне мислення». Тернопіль : ЗУНУ. 2021. 51 с.
13. Ковальчук О. Я. Логіка. Абстрактне мислення [збірник тестових завдань]. Тернопіль : ЗУНУ. 2022. 46 с.
14. Ковальчук О. Я. Логічні ігри [збірник тестових завдань]. Тернопіль : ЗУНУ. 2022. 49 с.
15. Конверський А. Є. Логіка. К. : Четверта хвиля, 1998. 312 с.
16. Конверський А. Є. Логіка традиційна та сучасна: Підручник. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 440 с.
17. Конверський А. Логіка : підручн. для студентів юридичних факультетів. К : ЦУЛ. 2020. 424 с.
18. Конверський А. Сучасна логіка. Класична та некласична : підручн. К : ЦУЛ. 2019. 296 с.
19. Кузнецова О. Аргументація в публіцистиці : Монографія. Львів : Ред.-видавн. відділ Львів. ун-ту, 1992. 130 с.
20. Кузнецова О. Аналітичні методи в журналістиці : Навч. посібник Львів, 1997. 110 с.
21. Марценюк С. Логіка. Курс лекцій. К. : Вища школа 1993. 268 с.
22. Матеріали та вправи для розвитку критичного мислення URL: <http://www.mozliceum.na.by>.
23. Михайлин І. Л. Основи журналістики : Підручник. вид. 3-е доп., поліпш. К. : ЦУЛ, 2002. 284 с.
24. Москаленко А. З. Вступ до журналістики : Підручник. К. : Школяр, 1997. 298 с.
25. Москаленко А.З. Теорія журналістики. Навчальний посібник К. : «Експрес-об'ява», 1998. 336 с.
26. Нерух О. О. Першооснови журналістської творчості. Х. : Світ дитинства, 2000. 108 с.
27. Павлюк Л. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація. Львів : ПАІС, 2007. 168 с.
28. Партико З.В. Загальне редагування: Нормативні основи: Навчальний посібник. Л. : Афіша, 2001. 416 с.
29. Подолян М. П. Першооснови журналістської творчості : Конспект лекцій. К. : Центр вільної преси, 1997. 74 с.
30. Пономаренко М.В., Чернов Л.О. Право та ТЗНПК. Кейси. МЗПЛ Оновлений ККУ : навч. посіб. Харків : «Право». 2021. 328 с.
31. Прилюк Д. М. Теорія і практика журналістської творчості : Проблеми майстерності. К. : Вища школа, 1983. 279 с.
32. Психологія критичного мислення Д. Халперн URL: <http://www.ereading.link>.
33. Слободянюк Р. Д. Журналістська майстерність. К., 1994.
34. Тетрачук І.В. Логіка для юристів : навч. посіб. для підготовки до іспитів. К : ЦУЛ. 2020. 147 с.
35. Титов В. Д. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Х. : Право, 2005. 208 с.

36. Тофтул М. Г. Логіка : Посібник для студентів вищих навчальних закладів К. : Видавничий центр „Академія”, 2002. 368 с.
37. Хоменко І. В. Еристика : мистецтво полеміки К., 2001.
38. Хоменко І. В. Логіка. Підручник К. : Центр учбової літератури, 2007. 335 с.
39. Хоменко І. В. Основи логіки К., 1996.
40. Хоменко І. Логіка. Теорія та практика. К : ЦУЛ. 2019. 400 с.
41. Хоменко І.В. Логіка : Практикум : Навч. посіб К. : Юрінком Інтер, 2002.
42. Юркевич О. М., Павленко Ж. О., Невельська-Гордєєва О. П. [та ін.] Логіка : навч. посіб. Харків : «Право». 2018. 132 с.
43. Юркевич О.М., Павленко Ж.О. Підготовка до складання ТЗНПК в завданнях та рішеннях: логічний підхід (видання третє, доповнене та перероблене) Харків : «Контраст», 2020. 312 с.
44. Barbara Seale. Wrihting Efficiently. Step by step Composition Course.–Prinstonhall, 1978.
45. Schprache und Praxis. – Leipzig, 1985.
46. Schprachkommunikation. – Berlin, 1984.
47. Usset G., Mead C. D., Charvat W. Prentice-Hall Handbook for Writers. – N. Y., 1978.